

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СВІТЛИК ОКСАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 342.11.22

**РОЛЬ ТА МІСЦЕ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право
(081-Право)

подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник –
Тимчак Василь Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент

УЖГОРОД — 2021

АНОТАЦІЯ

Світлик О.М. Роль та місце органів судової влади в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02. – конституційне право; муніципальне право. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2020.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції визначення ролі та місця органів судової влади в системі забезпечення конституційної безпеки України. З огляду на це сформульовано низку наукових положень, висновків щодо змісту концептуальних правових категорій і понять та надано пропозиції щодо вдосконалення регламентації Конституцією України застосування рішень та практики Європейського суду з прав людини.

Констатовано, що в реаліях сьогодення, в часи відстоювання державного суверенітету та територіальної цілісності, в часи боротьби з пандемією COVID-19 та часи конституційної кризи, що виникла на початку 2021 року і триває й досі, перед Україною, як ніколи, стоїть найважливіше завдання – забезпечити права людини і громадянина в середині держави та захистити своїх громадян назовні. Для цього мають бути використані всі наявні, передбачені законодавством, інструменти, переосмислений попередній історико-правовий досвід врядування на теренах нашої держави та вироблені нові механізми, які б дозволили, нарешті, вирішити проблеми, з якими зіткнулася Україна з моменту її створення або які виникли нещодавно. Саме тому актуальним є зосередження на детальному аналізі норм Конституції України, законів України та доктринальних положень, які присвячені основам

функціонування тих владних інститутів, на які покладено завдання здійснення охорони конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в Основному Законі нашої держави та визначенню їх місця в системі забезпечення конституційної безпеки України.

Розроблено теоретичні положення та запропоновано новий доктринальний підхід, який передбачає при класифікації видів безпеки держави, виокремлювати такі види як: 1) національна (внутрішня) безпека, яка в свою чергу поділяється на конституційну та державну та 2) міжнародна (світова) безпека; обґрунтування місця і ролі органів судової влади в системі забезпечення конституційної безпеки держави.

Запропоновано розглядати конституційну безпеку держави як стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що звужують чи ліквідовують конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) правовим та/або не правовим шляхом, які призводять до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

До основних ознак конституційної безпеки держави віднесено такі як 1) *внутрішність*, тобто внутрішньо національний характер конституційної безпеки; 2) *цілісність* як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення; 3) *детермінованість*, тобто незменшуваність попередньо закріпленого конституцією об'єму прав і свобод людини та невичерпність їх переліку та/або та незменшуваність об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного; 4) *антидеструктивність*, тобто відсутність такого результату впливів, як гальмування соціального прогресу, що забезпечується

ефективністю законодавчого процесу, проведенням справедливої соціальної політики та формуванням правових гарантій правової конкуренції тощо; 5) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу; 6) *за функціональною спрямованістю виступає* в якості утверджувача прав, свобод, обов'язків людини та статусу, правосуб'єктності інших інститутів.

До об'єкта конституційної безпеки віднесено такі як 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та 2) об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), а суб'єктами конституційної безпеки є публічні інститути системи забезпечення конституційної безпеки.

Запропоновано авторське визначення поняття «система конституційної безпеки», під яким розуміється внутрішня структура конституційної безпеки, яка складається з сукупності окремих за формою вираження, однак несуперечливих та взаємопов'язаних за змістом елементів, які відображають основи конституційного ладу, закріпленого основним законом держави (конституцією) та виділено такі її два складові елементи як: 1) безпека конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, як незменшуваність об'єму та невичерпність переліку визначених в основному законі держави (конституції) можливостей людини; 2) безпека конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), як незменшуваність об'єму прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

Надано авторське визначення поняття «система забезпечення конституційної безпеки», під яким варто розуміти сукупність визначених законодавством повноважень відповідних органів державної влади, об'єднаних спільною сферою діяльності по утвердженню та забезпеченню (захисту) безпеки конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини

та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Виокремлено елементи системи забезпечення конституційної безпеки, до яких віднесено:

1) законодавче забезпечення, тобто діяльність органів влади щодо нормативно-правового закріплення в конституції держави, конституційних законах, законах, інших нормативних актах норм спеціального характеру, які визначають об'єкти, принципи конституційної безпеки, місце та роль, функції та повноваження суб'єктів її забезпечення;

2) судове забезпечення конституційної безпеки держави;

3) судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави;

4) судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи. Також надано авторські визначення понять та виокремлено ознаки кожного з цих елементів.

Запропоновано під поняттям «судове забезпечення конституційної безпеки держави як елемента системи забезпечення конституційної безпеки» розуміти діяльність спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

До ознак судового забезпечення конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави віднесено такі як 1) *поліструктурність побудови*, тобто сукупність установ, об'єднаних єдністю засад організації та діяльності; 2) *охоронно-відновлювальна функція* органів системи судоустрою, яка полягає у гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави; 3) *правозастосовний характер діяльності*, тобто суд застосовує норми матеріального права

(кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні та виносить на їх основі мотивоване рішення (вирок); 4) чіткість процесуальної регламентації діяльності (діяльність здійснюється виключно до спеціальних кодифікованих актів) та забезпеченість апаратом примусу виконання прийнятих в результаті такої діяльності рішень.

Суб'єктами судового забезпечення конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави названо суди у системі судоустрою України, а до об'єктів віднесено конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, а також конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Запропоновано залежно від об'єкта утвердження (захисту) виділяти такі види судового забезпечення конституційної безпеки держави як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави: I) судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини; II) судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та конкретизовано роль органів судової влади у системі забезпечення конституційної безпеки держави по утвердженню (захисту) кожного з наведених об'єктів.

Визначено, що поняття «судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави як елемент системи забезпечення конституційної безпеки держави» означає діяльність спеціально утвореного органу конституційної юрисдикції, спрямована на охорону конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та його відновлення в разі виявлення порушення їх відповідності в прийнятих визначеними суб'єктами права нормативно-правових актах.

Виокремлено такі ознаки судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави: 1) *виключність статусу*, тобто наявність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції); 2) *охоронно-захисна функція*, тобто охоронно-захисна діяльність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції); 3) *імперативність та наказовість прийнятих рішень*, тобто неоскаржуваність та загальнообов'язковість прийнятих рішень (органу конституційної юрисдикції).

Встановлено, що суб'єктом судово-конституційного забезпечення (контролю), в системі забезпечення конституційної безпеки України є Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції, при цьому об'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави виступають 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, 2) конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

В судовому забезпеченні конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні виокремлено такі два взаємопов'язані рівні:

I) наднаціональний (діяльність ЄСПЛ по розгляду справ щодо Держави Україна, та передбачає участь держави в якості сторони у провадженнях по даним справам);

II) національний (передбачає створення державою механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини).

Визначено денотативність ролі ЄСПЛ як суб'єкту наднаціонального рівня в системі судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, яка полягає у вказуванні відповідно до спеціальної процедури державі в необхідності виконання як сторони взятих зобов'язань за

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ратифікованих протоколів до неї.

Встановлено, що формулювання в статті 9, статті 55 та статті 124 Конституції України щодо ролі міжнародного договору та рішення міжнародної судової установи в законодавстві України не є достатнім для визначення тої ролі та місця рішень і практики ЄСПЛ в процесуальному законодавстві України, про які йдеться в частині 2 статті 10 Цивільного кодексу України (щодо застосування правил чинного міжнародного договору України, укладеного у встановленому законом порядку); в статті 90 КПКУ (щодо преюдиційності значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів рішення міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і яким встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); в частині 4 статті 10 Цивільного процесуального Кодексу України (щодо застосування судом при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права) та в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року N 3477-IV.

Тому, враховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне внести зміни та доповнити частиною третьою статтю 9 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

«Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

Запропоновано внести зміни та доповнити частиною сьомою статтю 124 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

*«**Стаття 124.** Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.*

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

{Частина шоста статті 124 набирає чинності з 30.06.2019 - див. пункт 1 розділу II Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

{Стаття 124 в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

Ключові слова: органи судової влади, конституційна безпека держави, система конституційної безпеки держави, система забезпечення

конституційної безпеки держави, судові рішення та практика Європейського суду з прав людини.

ANNOTATION

Svitlyk O.M. The role and place of the judiciary in the mechanism of constitutional security. — On the rights of the manuscript.

A thesis for the Doctor degree in Law, Specialty 12.00.02. – Constitutional law; municipal law (081 - Law).

The dissertation for obtaining of the scientific degree of Candidate of the Law Sciences on the speciality 12.00.02. – Constitutional Law; Municipal Law. – State Higher Educational Institution “Uzhhorod National University”. – Uzhhorod, 2020.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to an important scientific problem, which is to form a holistic concept of determining the role and place of the judiciary in the system of constitutional security of Ukraine. Given this formulated a number of scientific provisions, conclusions on the content of conceptual legal categories and concepts and provided proposals for improving the regulation of the Constitution of Ukraine on the application of decisions and practice of the European Court of Human Rights.

It is stated that in today's realities, in times of defending state sovereignty and territorial integrity, in times of struggle against the COVID-19 pandemic and in times of constitutional crisis that arose in early 2021 and continues to this day, Ukraine faces the most important task as ever - to ensure the rights of man and citizen within the state and to protect its citizens outside. To do this, all available tools provided by law, rethought previous historical and legal experience of governance in our country and develop new mechanisms that would finally solve the problems that Ukraine has faced since its inception or that have emerged recently. . That is why it is important to focus on a detailed analysis of the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine and doctrinal provisions, which are devoted to the basics of the functioning of those institutions of power, which are tasked with protecting the constitutionally enshrined scope of human rights and freedoms. The status of which is defined in the Basic Law of our state and the definition of their place in the system of ensuring the constitutional security of Ukraine.

Theoretical provisions have been developed and a new doctrinal approach has been proposed, which envisages distinguishing such types as: 1) national (internal) security, which in turn is divided into constitutional and state and 2) international (world) security; substantiation of the place and role of judicial authorities in the system of ensuring the constitutional security of the state.

It is proposed to consider the constitutional security of the state as a state of objective reality, within the national territory of the state protected from direct or potential influences that narrow or eliminate the constitutionally enshrined scope of human rights and freedoms and / or legal personality of other institutions, status which is defined in the basic law of the state (constitution) by legal and / or non-legal way, which lead to the transformation of the established social order from the most effective to the least effective (inhibition of social progress).

The main features of the constitutional security of the state include such as 1) the interior, is the internal national nature of constitutional security; 2) integrity as the absence of direct or potential influences caused by legal and / or non-legal methods of implementation; 3) determinism, is non-reduction of the volume of human rights and freedoms previously enshrined in the constitution and inexhaustibility of their list and / or non-reduction of the scope of legal personality of other institutions whose status is defined in the basic law of the state (constitution), if it leads to transformation established social order from the most effective to the least effective; 4) anti-destructiveness, is the absence of such a result of influences as inhibition of social progress, which is ensured by the effectiveness of the legislative process, the conduct of fair social policy and the formation of legal guarantees of legal competition, etc.; 5) security, is effectiveness is ensured by measures of state coercion; 6) by functional orientation acts as an asserter of rights, freedoms, human responsibilities and status, legal personality of other institutions.

The object of constitutional security includes such as 1) the constitutionally enshrined scope of human rights and freedoms and 2) the scope of legal personality of other institutions, the status of which is defined in the basic law of the state

(constitution), and the subjects of constitutional security are public institutions of the system of ensuring constitutional security.

The author's definition of "constitutional security system" is proposed, which means the internal structure of constitutional security, which consists of a set of separate in form, but consistent and interconnected in content elements that reflect the foundations of the constitutional order enshrined in the basic law of the state (constitution) and its two constituent elements are distinguished as: 1) security of the constitutionally enshrined scope of human rights and freedoms, as the immensity of the scope and inexhaustibility of the list of human capabilities defined in the basic law of the state (constitution); 2) security of the constitutionally enshrined scope of legal personality of institutions whose status is defined in the basic law of the state (constitution), as the irreducibility of the rights, duties and responsibilities of public institutions, the status of which is defined in the basic law of the state (constitution), if it leads to the transformation of the established social order from the most effective to the least effective (inhibition of social progress).

The author's definition of the term "system of constitutional security" is given, which should be understood as a set of statutory powers of the relevant public authorities, united by a common scope of activities to establish and ensure (protect) security the scope of legal personality of other institutions, the status of which is defined in the basic law of the state (constitution).

Elements of the system of ensuring constitutional security are singled out, which include:

1) legislative support, is the activities of public authorities on the legal consolidation in the constitution of the state, constitutional laws, laws, other regulations of special nature, which determine the objects, principles of constitutional security, place and role, functions and powers of the subjects its provision;

2) judicial support of the constitutional security of the state;

3) judicial and constitutional support (control) of the constitutional security of the state;

4) judicial support of the constitutional security of the state within the framework of the Council of Europe. The author's definitions of concepts are also given and the features of each of these elements are singled out.

It is proposed that the term "judicial support of the constitutional security of the state as an element of the constitutional security system" be understood as the activity of specially formed state bodies of the judicial system of Ukraine aimed at protection, protection and restoration of human and civil rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine. individuals, the interests of society and the state.

The features of judicial support of constitutional security as an element of the system of constitutional security of the state include such as 1) polystructural construction, is a set of institutions united by the unity of the principles of organization and activity; 2) protective and restorative function of the bodies of the judicial system, which consists in the rights and freedoms of man and citizen guaranteed by the Constitution of Ukraine and laws, the rights and legitimate interests of legal entities, the interests of society and the state; 3) law enforcement nature of the activity, is the court applies the rules of substantive law (criminal, civil, administrative, etc.) to a specific legal relationship, which was the subject of consideration in court and makes a reasoned decision (sentence); 4) clarity of procedural regulation of activity (activity is carried out exclusively to special codified acts) and provision of the apparatus of enforcement of decisions made as a result of such activity.

The subjects in the system of ensuring the constitutional security of the state are the courts in the system of judicial system of Ukraine, and the objects include the constitutionally enshrined scope of human and civil rights and freedoms, as well as the constitutionally enshrined scope of legal personality of public institutions, the status of which is defined in the basic law of the state (constitution).

It is proposed to allocate the following types of judicial support of the constitutional security of the state as an element of the system of ensuring the constitutional security of the state, depending on the object of approval (protection):

I) judicial support of the constitutionally enshrined scope of human rights and freedoms; II) judicial support of the constitutionally enshrined scope of legal personality of public institutions, the status of which is defined in the basic law of the state (constitution) and specifies the role of judicial authorities in the system of constitutional security of the state to approve (protect) each of these objects.

It is determined that the concept of "judicial and constitutional support (control) of the constitutional security of the state as an element of the system of ensuring the constitutional security of the state" means the activities of a specially formed body of constitutional jurisdiction aimed at protecting the constitutionally enshrined human rights and freedoms objectivity of other institutions, the status of which is defined in the basic law of the state (constitution) and its restoration in case of violation of their compliance in the regulations adopted by certain subjects of law.

The following features of judicial-constitutional provision (control) of constitutional security as an element of the system of ensuring constitutional security of the state are singled out: 1) exclusivity of status, is existence of a specialized institute of ensuring constitutional legality (body of constitutional jurisdiction); 2) protective and protective function, is protective and protective activity of the specialized institute of ensuring constitutional legality (body of constitutional jurisdiction); 3) imperativeness and orderliness of the adopted decisions, is non-appealability and universality of the adopted decisions (body of constitutional jurisdiction).

It is established that the subject of judicial and constitutional support (control) in the system of constitutional security of Ukraine is the Constitutional Court of Ukraine as a body of constitutional jurisdiction, while the objects of judicial support of constitutional security of the state are 1) constitutionally enshrined rights and freedoms person and citizen, 2) the constitutionally enshrined scope of legal personality of public institutions, the status of which is defined in the basic law of the state (constitution).

In the judicial support of the constitutional security of the state within the framework of the Council of Europe in Ukraine, the following two interrelated levels are distinguished:

I) supranational (ECtHR's activity on consideration of cases concerning the State of Ukraine, and provides for the participation of the state as a party in proceedings on these cases);

II) national (provides for the creation by the state of a mechanism for implementing the decisions of the European Court of Human Rights).

The denotative role of the ECtHR as a supranational entity in the judicial system of constitutional security of the state within the Council of Europe, which is to indicate in accordance with a special procedure to the state the need to fulfill obligations under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950 year and ratified protocols to it.

It is established that the wording in Article 9, Article 55 and Article 124 of the Constitution of Ukraine on the role of international treaty and decision of an international judicial institution in the legislation of Ukraine is not sufficient to determine the role and place of decisions and practice of ECtHR in procedural legislation of Ukraine. 2 of Article 10 of the Civil Code of Ukraine (concerning the application of the rules of the current international agreement of Ukraine concluded in accordance with the procedure established by law); in Article 90 of the CPCU (on the prejudicial value for the court, which decides on the admissibility of evidence of the decision of an international judicial institution, which has entered into force and which violates human rights and fundamental freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine and international treaties The Verkhovna Rada of Ukraine); in part 4 of Article 10 of the Civil Procedure Code of Ukraine (on the application by the court in cases of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and its protocols, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, and the case law of the European Court of Human Rights as source of law which is binding on the Verkhovna Rada of Ukraine, and the case law of the European Court of Human Rights as a source of law) and in the Law of Ukraine "On

Enforcement of Decisions and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights" of 23 February 2006 N 3477-IV.

Key words: judicial authorities, constitutional security of the state, system of constitutional security of the state, system of ensuring constitutional security of the state, court decisions and practice of the European Court of Human Rights.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, у тому числі тих, які зареєстровані у міжнародних наукометричних базах:

1. Світлик О.М., Конституційна безпека держави як вид національної безпеки держави: понятійно-категорійний апарат. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 102-109.

2. Світлик О.М., Діяльність судів загальної юрисдикції в системі забезпечення конституційної безпеки: загальні засади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 5. S. 221-224.

3. Svitlyk Oksana, Activities of Courts of General Jurisdiction in the System of Ensuring the Constitutional Security of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 6. Volume 2. S.116-119.

4. Світлик О.М., Діяльність КСУ, як спеціалізованого органу в системі судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки України. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 62. 2020. С. 124-28.

5. Svitlyk Oksana. Ensuring the Constitutional Security of the State: an Institutional Approach. *European Humanitarian Studies*. 2020. №2 S. 79-83.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Світлик О.М., Конституційна система захисту безпеки держави та місце в ній судових органів держави. *Верховенство права та правова держава : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 33–35.

7. Svitlyk O.M. Judiciary and the Principle of Court System. *Právna veda a prax v treťom tisícročí : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice, 27.–28. február 2019)*. Košice, 2019. S. 31–33.

8. Світлик О.М., Конституційна безпека: особливості поняття.

Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 32-37.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1 Конституційна безпека держави як вид національної безпеки держави: понятійно-категорійний апарат

2.1 Система конституційної безпеки та система забезпечення конституційної безпеки держави

Висновки до Розділу 1

РОЗДІЛ 2. ОРГАНИ СУДОВОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1 Роль та місце судів системи судоустрою України в системі забезпечення конституційної безпеки України

2.2. Конституційний Суд України як спеціалізований орган в системі забезпечення конституційної безпеки України

Висновки до Розділу 2

РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЄСПЛ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Конституційні засади ролі та місця ЄСПЛ в системі забезпечення конституційної безпеки України

3.2. Виконання рішень ЄСПЛ в Україні, як елемент системи забезпечення конституційної безпеки України: праксеологічні аспекти

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні, в часи відстоювання державного суверенітету та територіальної цілісності, в часи боротьби з пандемією COVID-19 та часи конституційної кризи, що виникла на початку 2021 року і триває й досі, перед Україною, як ніколи, стоїть найважливіше завдання – забезпечити права людини і громадянина в середині держави та захистити своїх громадян назовні. Для цього мають бути використані всі наявні, передбачені законодавством, інструменти, переосмислений попередній історико-правовий досвід врядування на теренах нашої держави та вироблені нові механізми, які б дозволили, нарешті, вирішити проблеми, з якими зіткнулася Україна з моменту її створення або які виникли нещодавно. Саме тому актуальним є зосередження на детальному аналізі норм Конституції України, законів України та доктринальних положень, які присвячені основам функціонування тих владних інститутів, на які покладено завдання здійснення охорони конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в Основному Законі нашої держави та визначенню їх місця в системі забезпечення конституційної безпеки України.

Безперечно, протягом всіх років незалежності України, вивченню основ та проблем функціонування органів влади, їх ролі і місця в системі забезпечення безпеки держави присвячено багаточисленні фундаментальні дослідження. Слід зазначити, що у вітчизняній юридичній доктрині розробки стосовно поняття «безпека держави» проводилися переважно в контексті виокремлення таких її видів як національна, державна, інформаційна, воєнна, міжнародна, зокрема це праці плеяди таких науковців як В. Антонов, І. Артёмов, М. Баймуратов, А. Баранов, Ю. Барабаш, С. Білоцький, В. Білоус, О. Бодрук, В. Богданович, Ф. Бродель, Д. Белов, Ю. Бисага, О. Власюк, В. Горбулін, М. Горелов, М. Герман, О. Гончаренко, Т. Грабович, О. Данілян, О.

Дзьобань, А. Єзеров, Я. Жаліло, С. Здіорук, Г. Костенко, Є. Кравець, В. Ліпкан, В. Лемак, Е. Лисицин, О. Ляшенко, С. Мітряєва, Н. Нижник, С. Погребняк, В. Пилипчук, М. Савчин, Г. Ситник, С. Шевчук та інші. При цьому дослідження такого виду безпеки держави як конституційна не є численними. Так, у вітчизняній доктрині про конституційну безпеку як про вид національної безпеки говорять такі науковці як А. Єзеров, О. Лемак, В. Мамонов, В. Селіванов, І. Швед та інші. В закордонній науці, про наявність такого виду безпеки держави як конституційна зазначають такі науковці як І. Грігор'єв, В. Зор'кін, Н. Бондарь, Г. Гаджиєв, І. Гончаров, С. Авак'ян, С. Чапчіков, С. Димитрова, Т. Шуберт тощо.

Теоретичною основою дослідження стали роботи А.Акареляна, В. Антонова, О. Белькова, Ю. Бисаги, Д. Белова, Н. Бондаря, О. Буткевич, Н. Блажівської, Н. Буруковської, Н. Бондаря, М. Буроменського, Н. Вітрука, О. Власюка, Ф. Веніславського, М. Гецько, С. Гордієнко, В. Городовенко, І. Григор'єва, В. Гробоної, М. Гультяя, І. Дороніна, А. Драгоненко, А. Єзерова, В. Завгороднього, Т. Заворотченко, І. Коваль, А. Колодія, О. Кочури, І. Коржа, Є. Кравець, О. Лемака, В. Ліпкана, Т. Лукаша, М. Мельника, І. Магновського, М. Мазура, О. Митника, А. Олійника, М. Орзіха, В. Пасічника, В. Петренка, В. Погорілка, А. Портнова, В. Речицького, П. Рабіновича, О. Рудневої, М. Савенко, М. Савчина, В. Селіванова, М. Селівона, О. Скакун, В. Серьогіної, Т. Сироїд, Г. Ситника, Д. Тарана, В. Тихого, Т. Ткачука, І. Туркіної, Т. Філей, Ю. Федотової, О. Фрицького, М. Хилько, С. Чванкіна, А. Червяцовой, В. Шамраєвої, В. Шаповала, І. Шведа, І. Шевчука, Ю. Шемшученка, М. Шутого та інших.

При всій ґрунтовності та вагомості досліджень названих науковців основною складністю під час проведення дослідження, стало те, що серед досліджень категорій «конституційна безпека» практично не зустрічаються праці, присвячені розгляду даного поняття в контексті системи забезпечення конституційної безпеки України та ролі судів системи судоустрою України, Конституційного Суду України чи Європейського суду з прав людини в

системі забезпечення конституційної безпеки держави, й досі не сформовано загальноприйнятого визначення поняття «судово-конституційне забезпечення (контроль)», більше того, для позначення вказаної категорії науковцями використовуються різні за своєю назвою та змістом терміни. Так, в правовій літературі зустрічаємо дослідження таких категорій як «конституційний контроль» (В. Кампо, А. Портнов, А. Селіванов, Я. Тацій, М. Тесленко, В. Тихий, В. Шаповал тощо), «судовий контроль в конституційному провадженні» (В. Розвадовський); «конституційна юстиція» (А. Селіванов, Ю. Тодика), «система конституційного регулювання» (К. Бабенко), розробки щодо понятійно-категорійного апарату поняття «судово-конституційний контроль» містяться в роботах Н. Вітрука, М. Савенка, І. Шевчука, М. Попович тощо. Вищенаведене зумовило необхідність вироблення доктринального підходу у визначенні понятійно-категоріального апарату поняття конституційної безпеки сучасної держави, системи конституційної безпеки держави, системи забезпечення конституційної безпеки держави та її складових елементів (зокрема, розроблення поняття, виокремлення ознак, визначення суб'єктно-об'єктного складу всіх елементів системи забезпечення конституційної безпеки держави).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р., Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року, а також плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» МОН

України на 2015–2020 рр. Тематика дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ–ХХІ ст.», яка розробляється науковцями ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка науково обґрунтованої концепції конституційно-правових засад місця і ролі органів судової влади в системі забезпечення конституційної безпеки України на сучасному етапі розвитку правової держави та громадянського суспільства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити поняття та ознаки конституційної безпеки як виду національної безпеки держави, встановити її суб'єктів та об'єкти;
- визначити поняття системи конституційної безпеки та системи забезпечення конституційної безпеки держави, виокремити їх складові елементи;
- встановити роль та місце судів системи судоустрою України в системі забезпечення конституційної безпеки України;
- дослідити конституційно-правові засади місця і ролі в системі забезпечення конституційної безпеки України Конституційного Суду України як спеціалізованого органу, який здійснює судово-конституційне забезпечення (контроль);
- виявити конституційні засади ролі та місця Європейського суду з прав людини в системі забезпечення конституційної безпеки України, сформулювати праксеологічні аспекти виконання рішень даної судової установи як елементу системи забезпечення конституційної безпеки України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації гарантованих Конституцією України прав людини та громадянина.

Предметом дослідження є місце і роль органів судової влади в системі забезпечення конституційної безпеки України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання об'єктивної

дійсності, зокрема: формально-юридичний (нормативно-догматичний), історико-правовий, метод класифікації та групування, аналіз і синтез, логіко-юридичний метод (побудова логічної системи), а також метод аналогії. В основі проведення дослідження лежить індукційний метод наукового пізнання, за допомогою якого предмет дослідження вивчався від загального (розділ 1) до часткового (розділи 2–3).

З використанням логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат, зокрема вдосконалено розуміння категорії «безпека держави», вироблено авторські визначення понять національної (внутрішньої), конституційної, державної, міжнародної (світової) безпеки держави; понять «система конституційної безпеки держави», «система забезпечення конституційної безпеки держави» та надано авторські визначення понять таких її складових елементів як «судове забезпечення конституційної безпеки держави», «судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави», «судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи» (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1).

Формально-юридичний метод застосовано для аналізу взаємозв'язку таких правових категорій, як «безпека держави», «права та свободи людини і громадянина», «національна безпека», «сфера спрямування», «конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини», «конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції)» (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1).

Із застосуванням системно-структурного методу було визначено та проаналізовано види безпеки держави; визначено елементний склад таких понять як «система конституційної безпеки держави», «система забезпечення конституційної безпеки держави», «рівні судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні» (підрозділи 1.1., 1.2, 2.1., 2.2, 3.1). Метод аналогії дозволив зробити висновок щодо того, що оскільки конституційна безпека є складовою національної безпеки

держави, то як і національна безпека конституційна безпека володіє системою забезпечення (підрозділ 1.2).

Застосування історико-правового методу дозволило розкрити трансформацію поняття національної безпеки в законодавстві України, еволюцію конституційної регламентації поняття державної безпеки (підрозділ 1.1.). Порівняльно-правовий метод використано для визначення особливостей застосування практики Європейського суду з прав людини в судовій практиці України як джерела права та виявлення проблемних питань, що виникають в процесі виконання нашою державою рішень Європейського суду з прав людини у порівнянні з іншими країнами Ради Європи (підрозділи 3.1, 3.2). Кожен із охарактеризованих методів використовується в органічному поєднанні з іншими, що дало змогу сформувати цілісну методологічну систему дослідження, яка в свою чергу обумовила всебічність, повноту та об'єктивність отриманих результатів.

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, закони України, міжнародно-правові акти, нормативно-правові акти Конституційного Суду України, підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади, судова практика тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять практика розгляду справ Конституційним Судом України, довідкові видання, матеріали засобів масової інформації, а також власний досвід роботи у місцевому суді.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень у вітчизняній науці конституційного права, в якому вивчаються конституційно-правові засади місця і ролі органів влади в системі забезпечення конституційної безпеки України.

За результатами проведеного дослідження наукова новизна конкретизується в чітко окреслених положеннях, рекомендаціях, висновках. Зокрема,

уперше:

- запропоновано авторське визначення поняття «система конституційної безпеки», під яким розуміється внутрішня структура конституційної безпеки, яка складається з сукупності окремих за формою вираження, однак несуперечливих та взаємопов'язаних за змістом елементів, які відображають основи конституційного ладу, закріпленого основним законом держави (конституцією) та виділено такі її два складові елементи як: 1) безпека конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, як незменшуваність об'єму та невичерпність переліку визначених в основному законі держави (конституції) можливостей людини; 2) безпека конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), як незменшуваність об'єму прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

- виокремлено ознаки судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи: 1) *біполярність* створення, що означає заснування на основі норм міжнародного права (конвенційний характер походження, оскільки засноване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року) та нормами національного законодавства держави; 2) *універсальність охоронюваного об'єкта*, тобто в основі захисної діяльності лежать права та основоположні свободи людини, визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї); 3) *денотативність ролі* в системі забезпечення конституційної безпеки держави, тобто за своїм характером є таким, що вказує на порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, виявлені в результаті процедури розгляду скарг щодо рішень органів судоустрою України, та визначає необхідність усунення порушень у можливий спосіб відповідно до норм

національного законодавства; 4) *індивідуальність*, тобто здійснюється за заявою конкретної особи та *ситуативність*, тобто захист провадиться щодо конкретно визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї видів правовідносин; 5) *виключна адресність*, тобто провадження здійснюється виключно щодо держави як первинного суб'єкта міжнародного права, а не приватної установи чи недержавних інституцій); 6) *відсутність апарату* по забезпеченню примусового виконання прийнятих рішень; 7) *субсидіарність* в прийнятті рішення щодо задоволення вимог, тобто право відмовити в задоволенні скарги в разі відсутності порушень державою прав скажника та встановлення правової ефективності оскаржуваного судового рішення; 8) *дискреційність*, тобто держава щодо якої винесено рішення на користь заявника, має право на свій розсуд обрати способи відновлення права особи, порушеного владними суб'єктами, і вправі обрати найбільш ефективний спосіб відновлення порушеного права. суд залишає за державою обрання засобу для виконання зобов'язань (крім окремих справ, зокрема звільнення незаконно затриманої особи).

- визначено денотативність ролі ЄСПЛ як суб'єкту наднаціонального рівня в системі судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, яка полягає у вказуванні відповідно до спеціальної процедури державі в необхідності виконання як стороні взятих зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ратифікованих протоколів до неї;

удосконалено:

- визначення поняття «конституційна безпека», під яким розуміється стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що звужують чи ліквідовують конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) правовим та/або не правовим шляхом, які призводять до

трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

- положення теорії конституційного права щодо виокремлення ознак конституційної безпеки держави, до яких віднесено 1) внутрішність, тобто внутрішньо національний характер конституційної безпеки; 2) цілісність як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення; 3) детермінованість, тобто незменшуваність попередньо закріпленого конституцією об'єму прав і свобод людини та невичерпність їх переліку та/або та незменшуваність об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного; 4) антидеструктивність, тобто відсутність такого результату впливів, як гальмування соціального прогресу, що забезпечується ефективністю законодавчого процесу, проведенням справедливої соціальної політики та формуванням правових гарантій правової конкуренції тощо; 5) захищеність, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу; 6) за функціональною спрямованістю виступає в якості утверджувача прав, свобод, обов'язків людини та статусу, правосуб'єктності інших інститутів.

- суб'єктно-об'єктний склад категорії «конституційна безпека держави», де до об'єкта конституційної безпеки віднесено 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та 2) об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції). Суб'єктами конституційної безпеки визначено публічні інститути системи забезпечення конституційної безпеки;

набули подальшого розвитку:

- конкретизація ролі Конституційного Суду України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як об'єкта конституційної безпеки держави, що полягає у вирішенні питання про відповідність Конституції України

(конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (Статті 55 та 151⁻¹ Конституції України);

- питання положень Конституції України: з метою вдосконалення правової регламентації положень щодо участі в системі забезпечення конституційної безпеки держави органів судової влади, запропоновано проєкти змін до Конституції України, які передбачають закріплення на конституційному рівні процесів здійснення судочинства в Україні в частині захисту прав і свобод людини і громадянина, в тому числі з застосуванням норм міжнародних договорів, рішень та практики міжнародних судових установ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять науково-теоретичний і практичний інтерес, а запропоновані висновки та пропозиції можна використовувати:

– *у науково-дослідній роботі* – для подальшого розроблення понятійно-категорійного апарату категорії «система забезпечення конституційної безпеки держави» та закріплення даної категорії як окремого вектора для науки конституційного права;

– *у правотворчій діяльності* – для вдосконалення чинного конституційного законодавства України, а саме внесення змін до Конституції України для оптимізації правової регламентації діяльності всіх елементів системи забезпечення конституційної безпеки держави;

– *у правозастосовній діяльності* – для оптимізації взаємодії органів влади, в тому числі в сфері виконання рішень національних судів, задля зменшення відповідних скарг до міжнародних судових установ;

– *у навчальному процесі* – під час підготовки й організації науково-практичних конференцій, підготовки підручників, навчальних посібників із конституційного права України, методичних рекомендацій тощо;

– у *правовиховній роботі* – для підвищення кваліфікації представників органів судової влади щодо застосування міжнародних правових актів при здійсненні своєї професійної діяльності.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Результати дослідження були оприлюднені на таких міжнародних науково-практичних конференціях: Верховенство права та правова держава (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.); *Právna veda a prax v tret'om tisícročí* : (Košice, Slovensko, 27.–28. február 2019); Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, з яких 3 – у фахових іноземних виданнях, а також у 3 тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, з них основного тексту – 185 сторінок. Список використаних джерел містить 251 найменування і розміщений на 19 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1 Конституційна безпека держави як вид національної безпеки держави: понятійно-категорійний апарат

Дослідження конституційної безпеки держави в Україні не є численними, більшу увагу науковці приділяють вивченню національної, державної, інформаційної безпеки України. Так, вивченням питання національної безпеки займалася плеяда визначних вітчизняних вчених з часів створення незалежної України, зокрема: А. Баранов, Ю. Барабаш, С. Білоцький, Ф. Бродель, В. Горбулін, М. Герман, Т. Грабович, О. Дзьобань, Я. Жаліло, О. Лемак, О. Ляшенко, Н. Нижник, С. Погребняк, В. Пилипчук, М. Савчин, Г. Ситник, С. Шевчук та інші. Розробкою концепції конституційної безпеки крізь призму діяльності органів прокуратури займався науковець І. Швед. Однак й досі цей контекст не набув належного дослідження з боку вітчизняних науковців.

Як справедливо зазначає О. Лемак, через загострення протиріч між державами, пов'язані з нерівномірністю розвитку в результаті глобалізаційних процесів, поглиблення розриву між рівнями добробуту країн, цінності і моделі розвитку (в тому числі конституційного) стали предметом глобальної конкуренції. В результаті зміцнення нових центрів економічного зростання і політичного впливу складається якісно нова геополітична ситуація. Все це збільшує значення розробки конституційно-правових проблем забезпечення безпеки суспільства і держави, так само як і дослідження самої по собі категорії "безпека" у всій багатогранності її економічного, політичного, правового змісту, маючи на увазі різні форми і рівні її прояву (особистість, суспільство, держава, міждержавні об'єднання, світове співтовариство) [91, с. 28; 30].

Розглядаючи наукові розробки вітчизняних науковців можемо констатувати відсутність єдиного підходу до розгляду змістовної сторони поняття «безпека», тому розглянемо цей термін детальніше.

В основному значенні словники англійської мови, зокрема Оксфордський чи Кембріджський термін «safety» тлумачать як «безпека», «safe·ties», як безпечні зв'язки; умови бути збереженим, свобода від небезпеки, ризику чи травми (The condition of being safe; freedom from danger, risk, or injury)[207]. У російській мові термін «безопасность» означає відсутність небезпеки; у німецькій – «Sicherheit» - стан упевненості і надійності існуючого становища; у більшості європейських мов закріпився латинський термін «securitas», що означає «спокій» [85, С.11]. У загальному розумінні «безпека» (від латинського слова «securitas») означає свободу від страху і від ворожого стороннього впливу.

З точки зору психологічної науки поняття безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне й досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що «класифікація того чи іншого об'єкта як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом або потребою, кваліфікація ж як неважливого означає, що він не є не тим, не іншим» [98, с. 44].

Згідно Української енциклопедії державного управління «безпека» — це стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і стійкого розвитку, а на їх основі — можливість надійного захисту усіх її елементів (підсистем, сфер, об'єктів) від будь яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій. Загалом в українській мові слово безпека можна тлумачити як стан, коли немає потреби відсторонюватися, захищатися від чого-небудь, коли відсутні загрози, немає необхідності відволікатися від справи на убезпечення себе [51, с. 42].

Погоджуємося з науковцем В. Пасічником, який розглядаючи безпеку як філософську категорію, зазначає, що розгляд безпеки як певного стану

захищеності від загроз і небезпек є дещо спрощеним, утилітарним підходом, а безпеку і національну безпеку слід розглядати як захист та забезпечення індивідуального, суспільного та національного буття та буття людства загалом. Так, науковець зазначає, що безпека – це стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації [112].

Цікаве етимологічне дослідження поняття «безпека людини» провів визначний вчений, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України В. Тихий, на думку якого «...слово «безпека» складається з прийменника bez і основи іменника река, пов'язаного з дієсловом ректі, українське «пекти» [52, с. 163]. Прийменник «без» загальнослов'янського індоєвропейського характеру. Вихідне, початкове значення, за одними джерелами, – «поза» [184, с. 39], за іншими – при відсутності – «крім» [52, с. 161]. Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови – рек («смола»). Старослов'янською «пкъ, пкъль смола; пекло». Згідно із догмами християнства, грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язують зі словом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце [53, с. 328, 329]. Так, науковець вважає, що етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека, розповідаючи, що Пек – це слов'янський бог пекла. У давньоукраїнській міфології «пек» – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролиття та всілякої біди. Син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям, – кровожерний, страхітливий, підступний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек») (за Д. Зеленіним). «Пекло» – царство Пека, страхітливе підземелля, куди «провалювалися» (крізь «криваві горловини») душі грішників після смерті. За давніми міфами, пекло мало дванадцять ярусів (дванадцять «проваль» – з «кривими горловинами» між ними: «чим більше гріха у людини, тим важча її душа, тим глибше вона провалюється крізь горловини» (І. Литвинчук)...». Науковець зазначає, що давні українці вірили,

що Пек затягував до пекла і праведників, добрих людей. З усіх богів Вирію лише Чур міг проникати в пекло й відбивати в Пека невинні душі добрих людей чи своїх лицарів-побратимів, повертати їх на землю чи до Вирію. Битва Чура з Пеком у підземеллі, за уявою давніх українців, призводила до землетрусів. Походи Чура в пекло, двобої з Пеком становлять низку давньоукраїнських пригодницьких міфів (за М. Слободянюком) [115, с. 181, 182]. В. Тихий резюмує, що при мовному тлумаченні слід вживати норми літературної мови, де безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і отже, припускає небезпеку. Все має свою протилежність, безпека – теж термін, який вживається спеціально для позначення протилежного безпеці – небезпека. Протилежності не існують одне без одного. Безпечний (отже, співвідносний із небезпечним) стан того чи іншого об'єкта. Безпека виступає формою прояву своєї протилежності – небезпеки, і окремо від предмета не існує. Безпека – це властивість предмета, а не сам предмет. Це те, що має чи не має той чи інший предмет. Лише в результаті відволікання, абстрагування цієї властивості від самого предмета і створюється поняття «безпека». Воно, описуючи одну із загальних властивостей предметів, фіксує загальне і суттєве у видах безпеки, відволікаючись від того, чим вони розрізняються між собою, застосовуються в багатьох, якщо не у всіх науках, набуваючи статусу загальнонаукового поняття. Безпека завжди свідчить, що в ній є дві взаємодіючі сторони – безпека від кого (чого) і безпека кого (чого). Потрібно розрізняти безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний, і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки [165, с. 32, 33, 34].

Так, Г. Ситник визначає безпеку як забезпечення всім громадянам держави умов для їх самореалізації, захист їх життя, свободи, власності від посягань будь якої окремої людини, організації, суспільства або держави [154, 20]. Крім того, науковець стверджує, що небезпека і безпека - дві взаємозв'язані сторони, що перебувають у динамічній взаємодії й

характеризують умови (ситуації) життєдіяльності об'єктів природи. Як не існує безпеки без небезпеки, так не може існувати і небезпека без безпеки. При цьому у своїй єдності вони тотожні: небезпечне для одного об'єкта є безпечним для іншого і навпаки, тобто безпека може розглядатися як заперечення небезпеки, а небезпека - як заперечення безпеки. Іншими словами, для людини (соціальної групи, суспільства загалом) небезпека має не безпосередній характер, а набуває опосередкованого безпекою визначення. Виходячи з цього, безпеку дослідник розуміє як опосередковану відсутністю небезпеки визначеність існування того чи іншого об'єкта [33, с. 25-26].

І. Швед визначає безпеку як закріплене в нормах національного законодавства правове становище осіб, що полягає в захисті їх прав та законних інтересів органами державної влади від потенційно можливих і реально наявних внутрішніх і зовнішніх небезпек, які можуть завдати шкоди їх життєво важливим інтересам [185].

В. Антонов виходячи із наукового сприйняття національної безпеки як об'єктивного соціального явища, яке не існує саме по собі та у відриві від загальнолюдської життєдіяльності, а має конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма аспектами і напрямками взаємодії та діяльності у системі «природа — людина — суспільство», розглядає сутність безпеки як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [7].

Сучасне поняття безпеки, на думку багатьох вчених, «має більш широкий вимір, ніж у минулому, де воно обмежувалось питаннями військової сили. Сьогодні воно охоплює військові, економічні, технологічні, екологічні, соціальні та гуманітарні аспекти. До його сфери також входить питання збереження національної ідентичності та захист базових прав і свобод громадян» [42, с.8].

В. Бліхар характеризує безпеку як сукупність заходів, систему гарантій, що забезпечує захист об'єкта від потенційно можливих і реально наявних внутрішніх і зовнішніх небезпек, що можуть завдати шкоди його життєво

важливим інтересам. Це система умов існування суб'єкта та відповідного матеріального добробуту, що уможлиблює статус суб'єкта; перебування суб'єкта у безпеці – це перебування в таких безпечних умовах, за яких суб'єкт завдяки наявним у нього силам і засобам реалізовує свою мету та залишається власне суб'єктом [14, с. 379, с. 381].

Досліджуючи етапи формування поняття «безпека», науковця О. Панова торкається історичного аспекту формування даного поняття. Так, як зазначає науковця, категорія «безпека» розвивалася системно із розвитком ідей про державу, адже однією із цілей держави якраз і було створення більш стабільних та безпечних умов життя для певного об'єднання людей. Ще Аристотель, твори якого належать 56 до 4 ст. до н.е., вказував, що одним із критеріїв ідеального суспільства, задля якого має здійснюватися управління ним, є забезпечення безпеки членів цього суспільства. Пізніше у своїй роботі Ж.Ж. Руссо та Б. Спіноза визначали, що основним призначенням громадянського суспільства є мир та безпека життя, а держави — турбота про самозбереження [112]. Подібне визначення давалося Т. Гоббсом та М. Макіавеллі, які стверджували, що безпека полягає у колективному захисті у війні всіх проти всіх. Таким чином, безпека розглядалася як основне із завдань держави [58]. Такий стан речей пояснюється суспільними потребами особи у відчутті захищеності, проте, ретроспективний аналіз яскраво демонструє, що безпеку ототожнювали і визначали її внутрішню природу виключно через призму війни [111, с. 55-56].

М. Шутий виділив такі критерії категорії «безпека» як:

- відсутність загрози життю, здоров'ю людей, майну, тваринам, рослинам і довкіллю;
- стан стабільності та спокою, який дає можливість громадянам користуватися своїми правами та виконувати свої обов'язки;
- відсутність ризику та нестабільності, яка може створити загрози для життя і здоров'я людей [191, с. 174].

Отже, як бачимо, слушною є думка Г. Ситника щодо того, що переважна більшість дослідників пов'язує поняття "безпека" з поняттям "небезпека". Причиною цього на думку науковця є те, що в процесі еволюції живої природи сформувався інстинкт самозбереження живих істот. Інакше кажучи умова існування будь-якої живої істоти залежить від того, як вона може виявляти та оцінювати чинники (в тому числі зовнішнього середовища), що загрожують її фізичному існуванню. Тобто для живого організму визначальними є чинники, які заперечують його існування, а тому зумовлюють необхідність адекватного реагування для забезпечення самозбереження й спонукають до активних захисних дій. Дія (явище, процес тощо), що заперечує існуванню живого організму набуває в суб'єктному визначенні специфічної форми - «небезпеки» [33, с. 17-18].

На нашу думку вищенаведене дозволяє сформулювати наступне визначення безпеки – це стан об'єктивної дійсності, при якому відсутні прямі чи потенційні впливи, що змінюють суспільний порядок, що в свою чергу призводить до настання несприятливих наслідків у вигляді його змін (трансформації) в часі і просторі від більш ефективного до менш ефективного (гальмування соціального прогресу).

Основними ознаками безпеки можна назвати такі як:

- 1) *об'єктивність*, тобто це стан, при якому реально на нього відсутні прямі (реальні) чи потенційні (можливі) впливи;
- 2) *непорушність*, тобто відсутність або мінімізація впливів несприятливого характеру;
- 3) *темпоральність*, тобто тривалість в часі і просторі такого стану необмежена;
- 4) *ефективна спрямованість*, тобто відсутність трансформації встановленого суспільного порядку від більш ефективного до менш ефективного (гальмування соціального прогресу).

Щодо видів безпеки, то тут існує надзвичайно багато позицій науковців та дослідників. Найбільш вживаним поділом безпеки є поділ на безпеку

особистості, суспільства і держави, про який згадують деякі науковці (Д. Єжевський, С. Чапчіков тощо), які зазначають, що завдяки Конституції як вищого нормативно-правового акту стає можливим досягнення реальної, конституційно гарантованої безпеки особистості, суспільства і держави [181; 50, с.30-34].

В доктрині вітчизняні науковці також розділяють поняття «національна безпека», «державна безпека», конституційна безпека», часто виділяючи ці поняття як ціле і частина. Так, науковець А. Єзеров виділив конституційну безпеку як складову національної тощо [56, с. 50], а О. Власюк до складу національної безпеки відніс державну безпеку (як такої, яка забезпечується специфічною діяльністю суспільних інститутів, спрямованої на створення і вдосконалення умов та чинників (гарантій) ефективної життєдіяльності народу, тоді саме відповідні суспільні інститути утворюють систему, яка слугує забезпеченням національної безпеки України [27, с. 26-27].

Вчений О. Глазов виділяє такі види безпеки як державна безпека (тобто поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз); громадська безпека (поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно, від внутрішніх загроз); техногенна безпека (рівень захищеності від загроз техногенного характеру); екологічна безпека і захист від загроз стихійних лих; економічна безпека; енергетична безпека; інформаційна безпека та безпека особистості [32].

В. Тихий виділяє види безпеки залежно від таких критеріїв, як 1) сфери забезпечення: військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т. ін. 2) за суб'єктами, безпека яких забезпечується: людини, суспільства, держави. 3) за рівнем суб'єктності безпека людини охоплює безпеку як особисту, так і спільноти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною [165, с. 34].

В. Пасічник розглядає такі типи безпеки: за суб'єктами (особиста, суспільна, державна, національна, колективна, загальнолюдська), за масштабом (глобальна, міжнародна, регіональна, локальна), за суспільними сферами (політична, економічна, інформаційна, соціальна, військова, науково-технічна, екологічна тощо) [112].

Простежуючи такі різні підходи у виокремленні видів безпеки, погоджуємося з думкою науковця О. Белькова, який зазначає, що різноманітність класифікації видів безпеки залежить від присутнього тісного взаємозв'язку різних її об'єктів, а також загроза їх безпеці [12, с. 91-94].

Також в правовій літературі можна зустріти поділ видів безпеки на внутрішню та зовнішню безпеку. Так, внутрішня безпека визначається як міра (рівень, ступінь) захищеності національних інтересів від загроз, джерелами яких є процеси, явища, події тощо, а також дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які перебувають на території держави і є під її юрисдикцією. Тобто масштаби, характер, спрямованість вказаних загроз зумовлені внутрішніми чинниками, а їхня нейтралізація (зниження рівня впливу на національну безпеку) головним чином визначається можливостями державної влади. Загрози внутрішній безпеці проявляються у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави: політичній, економічній, соціальній та гуманітарній (духовній).

Зовнішня безпека визначається як міра (рівень, ступінь) захищеності національних інтересів від загроз, але джерелами їх є процеси, явища, події тощо, дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які знаходяться поза межами території держави і не підпадають під її юрисдикцію. Забезпечення зовнішньої безпеки передбачає не тільки наявність та підтримання на необхідному рівні оборонного потенціалу, застосування комплексу різноманітних інструментів впливу на перебіг подій (дипломатичних, економічних та ін.), які є у розпорядженні суверенної держави. На зовнішню безпеку значною мірою впливає стан справ щодо забезпечення її внутрішньої безпеки [2, с. 3].

Щодо законодавства України, то в ст. 16, 17 Конституції України визначено такі види безпеки держави як економічна, екологічна, соціальна, інформаційна, державна безпека [76]. В Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII виділено такі види безпеки держави як воєнна, громадська, державна, національна [134]. Крім того, Конституція виділяє ще особисту безпеку (ст. 126) та громадську безпеку (ст. 138).

Ми поділяємо позиції науковців, які виділяють такі типи безпеки, як безпека особистості, безпека суспільства і безпека держави, та вважаємо, що при розгляді безпеки держави категорію «національна безпека» слід розглядати в контексті її сфери спрямування, тобто мова йде не про об'єкти її захисту, а про територію суб'єкта її здійснення. Це означає, що територія суб'єкта її здійснення є національна територія держави, територія, на якій здійснюється її суверенітет. Таких підхід дозволяє виділити два основні види безпеки держави: 1) національна (внутрішня) та міжнародна (світова).

Види безпеки держави:

1) національна (внутрішня) безпека - стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що змінюють правовим та/або не правовим шляхом конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та при якому здійснюється стабільна реалізація конституційно закріпленого об'єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків і відповідальності публічних інститутів, в результаті чого відсутня трансформація встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу);

1.1. конституційна як стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що звужують чи ліквідовують конституційно закріплений об'єм прав і свобод

людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) правовим та/або не правовим шляхом, які призводять до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

1.2. державна (інформаційна безпека, оборонна, політична, економічна, екологічна, культурна та інші) – це стан об'єктивної дійсності, при якому здійснюється стабільна, забезпечувана заходами державного примусу реалізація конституційно закріпленого об'єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків і відповідальності публічних інститутів з метою забезпечення соціального прогресу.

2) Міжнародна (світова) безпека як стан об'єктивної дійсності, при якому безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав на основі добровільної згоди держав, забезпечуючи рівновагу функціонування міжнародної системи відносин у цілому.

Категорія «безпека» є, без сумніву, категорією конституційною, яка також зазначається в ст. 3 Конституції України в контексті безпеки людини (в тому числі її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність), які визнаються найвищою соціальною цінністю, що є закономірним для держави соціального спрямування. Також в статтях 16, 36 і 92 зазначається категорія «безпека» в контексті «громадської безпеки», а в ст.ст. 18, 37, 92, 106 зазначається про «національну безпеку України» — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. В ст. 34 Конституції України, в якій закріплюється право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, відмічається можливість обмеження здійснення цих прав законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку.

В статті 39 Конституції України, яка встановлює право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, законодавець наділяє виключним повноваженням в сфері безпеки судові органи, які мають повноваження щодо обмеження реалізації сказаного права (підкреслено Автором) відповідно до закону в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. []. Дане положення отримало офіційне тлумачення в Рішенні Конституційного Суду № 4-рп/2001 від 19.04.2001 []. Отже, можна зробити висновок, що судові органи є обмежувальним інструментом, який застосовується вразі загроз національній безпеці.

Розглянемо детальніше кожен з цих видів.

Національна безпека.

Проблематика національної безпеки розглядалася протягом всього становлення України як незалежної держави багатьма вченими, зокрема такими як В. Антонов, В.Білоус, О. Власюк, О. Гончаренко, С. Кононенко, В.Ліпкан, В.Манжола, С. Мітряєва, М.Михальченко, Ф.Рудич, Г.Ситник, Л.Шипілова і багатьма іншими. Незважаючи на «тотальну» дослідженість даної теми, все ж залишається відкритим питання загальноприйнятого визначення поняття «національна безпека».

Як зазначає І. Корж, в Україні термін «національна безпека» з'являється на законодавчому рівні в 1992 році із прийняттям Концепції (Основи державної політики) національної безпеки України [133] (втратила чинність), в якій зазначалося, що національна безпека є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними об'єктами національної безпеки визначалися: громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та

матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів [81, с. 70].

За висновком науковців О. Власюка, С. Кононенка, «безпека є головною умовою суспільного життя та першою функцією державності. Неспроможність втілити й гарантувати цю базову соціальну цінність призводить до неминучого занепаду суспільств та держав. Економічний добробут і правління законів є важливими умовами комфортного соціального співіснування людей, однак доцільним та виправданим це існування робить захищеність від фундаментальних загроз. Історії відомо чимало багатих і справедливих суспільств, які гинули через неспроможність чинити опір загарбникам. Національна безпека гарантується шляхом визначення та подальшої нейтралізації загроз державності, суспільному ладу й політичному устрою, національній ідентичності. Небезпеку формує все, що руйнує державну незалежність, породжує нестабільність та спалахи насильства, розмиває й нищить усталені та ідентифікуючі уявлення національної політичної спільноти про себе і світ. Держава керує загрозами: частину з них усуває; частину «заморожує»; решту – терпить і сприймає як виклики своєї історичної долі, що цю державу політично гартують, вказуючи їй місце в історії» [27, с.15] .

В. Антонов визначає національну безпеку України у широкому сенсі — як загальнонаціональну безпеку, що являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам Української держави. При цьому дослідник цілком логічно розрізняє поняття «національно безпека» та «система національної безпеки», під якою розуміється сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і

громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с.33].

Науковці О. Бодрук, О. Гончаренко, Е. Лисицин визначають національну безпеку як ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави [106, с. 6].

В. Абрамов та О. Афоніна розглядають національну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у всіх сферах їх життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх небезпек та загроз, що характеризується таким станом країни, при якому забезпечується її цілісність і внутрішня стабільність, суверенна... розвиток, можливість виступати самостійним і повноправним суб'єктом міжнародних відносин [1, с. 4-5].

А. Асадулаєв визначає національну безпеку як сукупність умов, що забезпечують стабільність, самозбереження і розвиток суспільства в існуючих державних кордонах, віддзеркалення військових, терористичного, кримінальних і екологічних погроз, пов'язаних із стихійним лихами, техногенними аваріями, епідеміями та іншими надзвичайними ситуаціями [9].

Розглядаючи різні підходи у визначенні дефініції поняття «національна безпека» у вітчизняній правовій науці, погоджуємося з науковцем В. Антоновим, який зазначає, що «у висвітленні теоретико-правових проблем національної безпеки, зокрема і визначенні її суті, різність підходів призводить до застосування різних за своїм обсягом і змістом термінів: «національна безпека», «основи національної безпеки», «державна безпека», «міжнародна безпека», «регіональна безпека», «колективна безпека», «військова безпека», «національно-державна безпека» тощо, хоча розглядаючи ці різні поняття, автори, як правило, вкладають у них майже однаковий зміст. При цьому змістом національної безпеки науковець визначає наявність трьох основоположних фундаментальних понять: «інтереси», «загрози», «захист», від конкретизації яких чого у той чи інший історичний період розвитку суспільства та держави значною мірою залежать форми,

методи і засоби забезпечення національної безпеки. Більше того, зміст поняття «національна безпека» визначає і предметну сферу захисту об'єктів безпеки — особистість, суспільство та державу. [6, с. 24, 27].

I. Швед розуміє національну безпеку як закріплене в нормах національного законодавства стабільне правове становище населення тієї чи іншої держави, що полягає у його здатності задовольняти потреби, необхідні для існування та розвитку з мінімальним ризиком для базових конституційних цінностей, що гарантується наявністю реального механізму захисту їх прав та законних інтересів осіб органами державної влади від потенційно можливих і реально наявних внутрішніх і зовнішніх небезпек, які можуть завдати шкоди їх життєво важливим інтересам [185].

Відповідно до визначення науковця О. Власюка, який в своєму дослідженні питань національної безпеки, беручи до уваги пропозиції Фонду національної міжнародної безпеки при ЮНЕСКО, пропонує розуміти національну безпеку як систему державних і суспільних гарантій стабільного розвитку нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від зовнішніх та внутрішніх загроз, зазначає, що суб'єктом національної безпеки України є український народ як спільнота громадян усіх національностей, що проживають на її території. При цьому О. Власюк підкреслює, що визначення та коригування базових національних інтересів суспільства є функцією державних органів влади, політичних організацій. Чітке її здійснення має велике значення для забезпечення національної безпеки. Остання сама по собі є важливим національним інтересом. Крім того, дослідник застосовує таке поняття як «первинний, особистісний рівень суб'єкта національної безпеки України», до якого відносить громадянина, який незалежно від національності вільно інтегрувався у спільноту «український народ» і ставиться до його національних цінностей та інтересів як до своїх власних. Також науковець наводить висновок, з яким ми цілком погоджуємося, що сутністю національної безпеки України є свобода життєдіяльності і демократичного суспільного та

державного саморозвитку народу України, а її захист є сутністю діяльності із забезпечення національної безпеки України (прим. - підкреслено автором).» [27, С. 25]

У вітчизняній науці зустрічається визначення поняття «національна безпека» крізь лінгвістичний підхід до прикметника «національний», зокрема, науковець О. Лемак визначає національну безпеку крізь тлумачення поняття «нація», зокрема йдеться про безпеку, яка відноситься до «нації», від змісту якої можна виходити на визначення поняття «Національна безпека». Тут йде мова про усвідомлення і розуміння національної ідеї, втілення в життя якої спрямовуються національними інтересами, а усунення загроз щодо останніх і проявляється в забезпеченні національної безпеки. Так, нація розуміється як український народ, а саме – спільнота всіх громадян, та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію. На думку О. Лемака національна безпека – це безпека, всіх і кожної особи, які проживають на території України [92, с. 40]. Підтримує дану позицію і науковець І. Швед, який розглядає категорію «національний» у словосполученні «національна безпека» як таку, що належить населенню конкретної суверенної держави в рамках встановленого Конституцією правового порядку в суспільстві [185].

В зарубіжній правовій доктрині, зокрема російській, науковець як А. Возженіков, визначає національну безпеку як про стан «захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в усіх сферах їх життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх небезпек і загроз, що характеризується таким станом країни, при якому забезпечується її цілісність і внутрішня стабільність, суверенний і прогресивний розвиток, можливість виступати самостійним і повноправним суб'єктом міжнародних правовідносин» [28, с. 48]. При цьому дослідник Н. Матрусов розглядає національну безпеку як «достатню за рівнем і характером захищеність національних ресурсів і цінностей, а також державних, громадських і особистих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз» [102, с. 46].

Н. Косолапов визначив національну безпеку як стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [82, с. 67].

Російський дослідник С. Чапчіков розуміє національну безпеку як стан захищеності особистості, суспільства і держави від широкого кола внутрішніх та зовнішніх загроз, при якому забезпечуються реалізація конституційних прав і свобод громадян, гідна якість та рівень їх життя, суверенітет, незалежність, державна та територіальна цілісність, стійкий соціально-економічний розвиток держави. Також науковець виокремив в змісті національної безпеки такі два основні елементи як: 1) національні інтереси (в інтерпретації деяких вчених - інтереси об'єктів безпеки [87]) та 2) загрози цим інтересам [180, с. 364, 365].

В. Антонов при визначенні змісту поняття «національна безпека» її провідною ознакою називає такі категорії як 1) категорія «інтерес» (тобто усвідомлена потреба та реальна причина будь яких соціальних дій та вчинків); 2) загроза як актуалізована небезпека; 3) захищеність, яка характеризує безпеку з погляду засобів її досягнення [6, с. 30].

Цікавим є дослідження І. Дороніна, в якому науковцем пропонується такі періоди становлення і розвитку законодавства в сфері національної безпеки:

– перший період (липень 1990 р. – серпень 1991 р.) пов'язаний із формуванням передумов до створення системи забезпечення національної безпеки, зокрема, запровадження пріоритетності українського законодавства над законодавством СРСР після прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) до схвалення Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.);

– другий період (серпень 1991 р. – січень 1997 р.) характеризується формуванням правової основи для системи національної безпеки й оборони незалежної держави, що включало ухвалення Конституції України, яка

регламентувала загальну систему забезпечення національної безпеки й оборони, а також засадничі спеціальні законодавчі акти, які регламентували організаційні та правові аспекти створення системи забезпечення національної безпеки, а також відповідного законодавства, яке визначало повноваження державних органів у певній сфері, а також нормативно-правові акти, які встановлювали й закріплювали державний суверенітет України, вирішували питання підпорядкування військових формувань та правоохоронних органів колишнього СРСР;

– третій період (січень 1997 р. – червень 2003 р.) містить розробку та впровадження першої моделі забезпечення національної безпеки, був започаткований ухваленням Концепції (основ державної політики) національної безпеки України від 16.01.1997 р. та може бути охарактеризований як період регламентації та унормування основних засад діяльності державних органів із забезпечення національної безпеки до прийняття спеціального законодавчого акту у цій сфері;

– четвертий період (червень 2003 р. – березень 2014 р.) характеризується ухваленням спеціального законодавства у сфері національної безпеки та впровадженням системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави;

– п'ятий період (березень 2014 р. – червень 2018 р.) пов'язаний із законодавчим забезпеченням заходів протидії агресії проти нашої держави, що зумовило ухвалення надзвичайного законодавства у сфері національної безпеки та оборони; – шостий період (червень 2018 р. – донині) характеризується зміною моделі системи забезпечення національної безпеки України та розробкою відповідного законодавства [46, с. 5].

В Конституції України про національну безпеку держави зазначають статті 32, 34, 36, 39 (інтереси національної безпеки), стаття 44 (забезпечення національної безпеки), стаття 92 (основи національної безпеки), стаття 106 (національна безпека, сфери національної безпеки, небезпека). Також в Основному Законі передбачено створення і функціонування координаційного

органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України — Ради національної безпеки і оборони України (ст. 107) виділено і такий вид безпеки як державна, забезпечення якої як і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [76].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 21 червня 2018 року, національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [134]. Цікаво, що до прийняття даного Закону, у статті 3 Закону України «Про основи національної безпеки України», прийнятого в 2003 році (втратив чинність) було виділено такі об'єкти національної безпеки як людина і громадянин (їхні конституційні права і свободи), суспільство (духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси) та держава, зокрема її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність [135]. В новому Законі ж (прийнятому в 2018 році) об'єкти національної безпеки не конкретизуються, а визначаються як об'єкти, на які спрямований захист державної політики у сферах національної безпеки і оборони, а саме захист: 1) людини і громадянина - їх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; 2) суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; 3) держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; 4) території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій. Тобто, бачимо, що в порівнянні з попереднім Законом з'являється новий об'єкт, а саме територія та навколишнє природне середовище.

Вважаємо, що «*національна безпека держави*» – це стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи

потенційних впливів, що змінюють правовим та/або не правовим шляхом конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та при якому здійснюється стабільна реалізація конституційно закріпленого об'єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків і відповідальності публічних інститутів, в результаті чого відсутня трансформація встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

До основних ознак національної безпеки держави слід віднести наступні такі її характерні властивості як:

- 1) *об'єктивність*, тобто стан, який характеризується відповідністю конституційно-закріплених суспільних відносин фактичним обставинам об'єктивної дійсності;
- 1) *цілісність* як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення;
- 2) *стабільна динамічність*, тобто зміни є витриманими в часі;
- 3) *безперервність*, тобто забезпечення тривалого, існуючого на постійній основі процесу її реалізації;
- 4) *результативність суспільного порядку*, що полягає в забезпеченні відсутності трансформацій від найбільш ефективного до найменш ефективного, відсутності гальмування соціального прогресу;
- 5) *моноспрямованість*, тобто здійснення відбувається в рамках національної території держави;
- 6) *поліоб'єктність*, тобто забезпечення тривалого, безперервного процесу реалізації не лише конституційно закріпленого об'єму прав та свобод людини та/або конституційно закріпленого об'єму прав, обов'язків та відповідальності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), а й конкретизованих іншими нормативно-правовими актами держави;

7) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу.

Конституційна безпека

Як зазначає конституційний експерт В. Речицький, головне призначення сучасної конституції полягає у тому, що вона закріплює у правовій формі ліберально-демократичний політичний та ринковий економічний режим, що призводить до суттєво вищого, у порівнянні з докапіталістичною епохою, рівня соціальної динаміки. Згадуючи американського політолога С. Гантінгтона (1927-2008), науковець зазначає, що всі ліберально-демократичні країни є процвітаючими і майже всі процвітаючі країни є ліберально-демократичними, та акцентує, що однією із найважливіших складових ліберальної демократії є верховенство права, конституціоналізм. При цьому норми писаної або неписаної конституції мають вищу юридичну силу у порівнянні з діяльністю та нормативно-правовими актами всіх суб'єктів влади. Погоджуємося з В. Речицьким, в тому, що органічний конституціоналізм, як інструмент, який встановлює юридичні межі державної влади, як універсальний спосіб закріплення засад організації суспільства і держави, а також суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина є універсальним правовим способом реалізації цінностей свободи, демократії і ринку, гарантією ліберально-демократичного правління, засобом забезпечення інтересів громадянського суспільства в цілому, що в свою чергу, є центром конституційної безпеки правової, соціальної, демократичної держави [143].

Аналізуючи зміст Конституції України, констатуємо, що в самому тексті Основного Закону все ж відсутнє визначення поняття «конституційна безпека», відсутні норми, в яких би конкретизувалася система конституційної безпеки, її захист та відповідальність відповідних посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування за дії та рішення, які несуть загрозу конституційній безпеці держави, що в наш час є надзвичайно актуальним.

В Україні публічно поняття «конституційна безпека» застосував в 1998 р. Л.Кучма, виділивши її як сферу особливої уваги суспільства і держави «якісно новий бік національної безпеки — конституційної» при констатації, що Основний Закон потребує захисту, і здійснювати його необхідно «суто юридичними засобами» за обов'язкової умови — підвищення «дієвості конституційних норм, насамперед щодо основ конституційного ладу і прав людини» [161].

Як ми вже зазначали, конституційну безпеку можна класифікувати як вид внутрішньої (національної) безпеки держави. Так, у вітчизняній науці про конституційну безпеку як вид національної безпеки говорять такі науковці як А. Єзеров, О. Лемак, В. Мамонов, І. Швед та інші. Розглянемо позиції деяких з них.

Так, науковець А. Єзеров в основу конституційної безпеки ставить безпечне функціонування конституційного ладу та визначає конституційну безпеку як складову національної безпеки, де конституційна безпека – це стан конституційних правовідносин, які складаються в процесах цілеспрямованої діяльності, результатом якої є досягнення стану оптимального функціонування та розвиток громадянського суспільства, правового держави та їх структурних компонентів, які характеризуються здатністю протистояти загрозам конституційного ладу.

До об'єктів конституційної безпеки А. Єзеров відносить основи конституційного ладу, які включають в себе норми Конституції, які регламентують вихідні начала системи права, найважливіші принципи статусу і діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин тощо [56, с. 50]. Крім того, пізніше науковець зазначає, що «здатність суб'єктів конституційно-правових відносин — і серед них насамперед людини, суспільства і держави — протистояти деструктивним проявам конституційних конфліктів, а також іншим внутрішнім і зовнішнім загрозам характеризує відносно нове для теорії конституційного права поняття — поняття конституційної безпеки. Вперше запропоноване в 1997 р., воно розвивалося як структурний елемент теорії

національної безпеки. Це виправдовує себе, оскільки конституційна практика наочно демонструє як соціальну цінність самої Конституції, так і необхідність стабілізації конституційно-правових відносин за допомогою зниження інтенсивності конституційної конфліктності. Не менш актуальною залишається необхідність захисту Конституції на рівні національної безпеки і для сучасного українського конституціоналізму. Підтвердженням тому є реалізовані і нереалізовані спроби нелегітимної модернізації Конституції, факти підміни конституційних норм політичною доцільністю, принизливий для особистості стан дотримання та захисту її прав і свобод, які мають місце у країнах сучасного світу» [57, с. 61].

В. Мамонов відмінність між національною та конституційною безпекою визначає в тому, що забезпечується безпекою: конституційна безпека забезпечує охорону юридичної конституції, а національна безпека – фактичної конституції країни [99, с. 11].

В. Селіванов зазначає, що конституційна безпека характеризує внутрішньополітичну національну безпеку будь-якої держави і є питанням вужче ніж національна безпека [151, с. 12].

На думку І. Шведа поняття «конституційна безпека» є інтегруючим поняттям безпеки інтересів особи, суспільства та держави, являє собою основу для визначення змісту і основних елементів для безпеки інших видів, що входять до предмету національної безпеки і регулюються актами підконституційного, законодавчого рівня. Однак, не поділяємо позицію науковця щодо того, що такі види безпеки як військова, інформаційна, наукова є видами конституційної безпеки, які, як ми вважаємо, є видами державної безпеки [185].

В закордонній науці, зокрема російській, про наявність такого виду безпеки держави як конституційна зазначають такі науковці як І. Грігор'єв, В. Зор'кін, Н.Бондарь, Г. Гаджиєв, І. Гончаров, С. Авак'ян, С. Чапчіков, С. Димитрова, Т Шуберт та інші. Першим виділив такий вид безпеки як конституційний російський науковець Т. Шуберт, за визначенням якого

конституційна безпека – це діяльність по забезпеченню захисту основ конституційного ладу, які включають в себе норми Конституції, що регламентують головні (першопочаткові) основи правової системи, найважливіші принципи статусу и діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин, які дозволяють визначити і розвивати інститути конституційного законодавства [189, с. 57].

Дослідник І. Григор'єв зазначає, що незважаючи на різноманітні підходи у визначенні сутності і змісту категорії «конституційна безпека», а також на відсутність в законодавстві РФ законодавчих дефініцій даного поняття, майже всі дослідники визнають, що даний термін є одним з базових при розгляді питань забезпечення національної безпеки [38].

Цілком погоджуємося з твердженням провідного російського науковця Н. Бондаря, який ще в 2005 році наголошував, що Конституція - це нормативно-правова основа забезпечення безпеки суспільства і держави, сутність Конституції покликана відображати основні якісні характеристики суспільства, держави і особистості в їх співвідношенні і взаємозв'язках. Конституція може розглядатися як нормативно-правова основа для вирішення соціальних протиріч в суспільстві і державі і досягнення на цій основі безпеки особистості, суспільства і держави. Іншими словами, як зазначає науковець, сутнісна характеристика конституції проявляється в тому, що вона (конституція) є юридично узаконеним балансом інтересів всіх соціальних груп суспільства, мірою досягнутого в суспільстві і державі балансу між владою і свободою. Саме тому можливо досягти реальну, конституційно гарантовану безпеку особистості, суспільства і держави. Крім того, як зазначає вчений, у юридичному плані конституція виступає в цьому випадку як політико-правова основа зняття, подолання соціальних протиріч, що виражають незбіжні (а часом і протилежні) інтереси основних політичних сил суспільства і становлять у своїй сукупності фактичну конституцію суспільства. Конституція як Основний Закон держави покликана відображати на правовому рівні відповідні суперечності і в міру можливості сприяти їх

вирішенню з допомогою специфічного, юридично-правового конституційного інструментарію впливу на різні сфери суспільних відносин [18, с.18]. Конституція визначає значення у системі правових засобів збалансованого забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави, а також безпеку, як визначений режим статусного стану, відповідні суб'єкти набувають конституційних характеристик, що має конституційну безпеку» [16. с. 42 - 43]. Отже, Н. Бондарь узагальнює, що сутність конституційної безпеки полягає в поєднанні політичних, правових, економічних, соціально-культурних складових, за яких можливий розвиток суспільства, його матеріального добробуту, дотримання історичних і культурних традицій, національних особливостей, духовної сфери, а в кінцевому підсумку, зберігає головний результат – постійне та законне дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина [17, с. 7].

Російська науковиця С. Димитрова визначає конституційну безпеку як одну зі складових національної та державної безпеки та зазначає, що конституційна безпека – це забезпечення стану захищеності основ конституційного ладу від загроз різного роду, яка визначає практично всі соціальні відносини, які складаються в процесі функціонування держави, суспільства та конкретної людини». Дослідниця через вивчення заходів, які застосовуються для її забезпечення, і особливо характеру загроз конституційному ладу країни зазначає, що конституційна безпека має «внутрішню» направленість, оскільки особливості забезпечення національної та державної безпеки та заходи, які при цьому здійснюються, детермінуються в більшій мірі загрозами зовнішнього характеру, що є вагомим критерієм, який дозволяє розмежовувати саме названі вище складові основоположної категорії «безпека» [43, с. 13].

С. Чапчіков характеризує конституційну безпеку з точки зору особистості як невід'ємну складову правової держави і верховенства закону [181, с. 16].

Ю. Шульженко зазначає, що Конституція є одним із засобів захисту національної безпеки, в тому числі від неефективної, авторитарної державної

влади; одночасно найважливіше конституційне завдання - гарантувати державну безпеку, а основний принцип безпеки передбачає взаємну відповідальність особистості, суспільства і держави за її забезпечення. Конституція встановлює таке поєднання балансу інтересів, коли посилення захищеності кожного суб'єкта можливо через збільшення безпеки для інших сторін; Конституція «повинна визначати внутрішню безпеку, встановлюючи певний рівень ступеня захисту власних положень» [190, с.5].

Науковці Ю. Федотова та А. Рогов, стверджують, що конституційна безпека виступає більш загальним поняттям для всіх видів юридичної безпеки, тобто щодо правовідносин, та визначає основні принципи і зміст інших видів безпеки завдяки всеосяжному характеру конституційних норм. При цьому деталізація змісту інших різновидів юридичної безпеки відбувається на підконституційному, законодавчому рівні [172, с. 22].

Як зазначає у своєму дослідженні І. Швед, конституційна безпека держави – це внутрішня безпека держави, що впливає зі Стратегії національної безпеки та спрямована на захист базових цінностей, що складають зміст конституційного ладу (об'єкт конституційної безпеки), метою реалізації якої є забезпечення постійного та законного дотримання й захисту прав і свобод людини і громадянина. Крім того, конституційна безпека держави має нерозривний взаємозв'язок з її національною безпекою, саме конституційна безпека є тією системою заходів, що вживаються державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними особами та громадянами з метою зміцнення та захисту конституційного ладу, розвитку демократії, а найголовніше, що і пов'язує конституційну безпеку з національною – це захист прав і свобод особи та громадянина, підтримання правопорядку у державі та запобігання міжнаціональним конфліктам [114; 185].

Традиційною можна вважати позицію науковця О. Власюка, який зорієнтовує систему національної безпеки України відповідно до зовнішніх чинників [27, с. 26-27], хоча, якщо розглядати національну і міжнародну

безпеку, то все ж вважаємо, що зорієнтованою на зовнішні чинники буде міжнародна безпека, а національна безпека, якщо її розглядати як стан об'єктивної дійсності, все ж, на нашу думку, є внутрішньо зорієнтованою.

Дослідник та науковець А. Єзеров зазначає, що конституційна безпека характеризує внутрішньополітичну складову національної безпеки будь-якої держави, а сама національну безпеку слід розглядати як поняття більш широке по відношенню до безпеки конституційної. Тобто змістом конституційної безпеки науковець бачить загрози національної безпеки у внутрішньополітичній сфері, а саме порушення зі сторони органів державної влади та місцевого самоврядування Конституції та законів, прав і свобод людини і громадянина [56, с. 51-52].

І. Швед зазначає, що конституційна безпека забезпечується також інститутами публічної влади, що враховуючи принципи єдності і поділу її органів на законодавчі, виконавчі та судові, служить передумовою для вироблення зважених і соціально обґрунтованих управлінських рішень, що враховують різноманітність існуючих в суспільстві інтересів, і виключають не тільки узурпацію, а й надмірну концентрації та централізацію владних повноважень. Саме права людини і громадянина є основою конституційної безпеки держави, є балансом між приватними і суспільними інтересами, міжнародними (універсальними) і національними (специфічними) цінностями [185].

Дослідивши різні позиції науковців, підтримуємо виділення конституційної безпеки як складової частини національної безпеки, при цьому вважаємо, що ще однією складовою національної безпеки є державна безпека, та вважаємо, що такий поділ вже об'єктивно назрів, враховуючи деякий «відтінок мілітаризації» національної чи державної безпеки в поглядах науковців, які часто характеризують національну безпеку з точки зору мілітаризованих загроз, тобто в основному йдеться про ризики військової загрози, оборону, воєнний конфлікт, що є цілком зрозумілим в світлі анексії Російською Федерацією АР Крим та військових дій на Сході України.

На нашу думку, основою конституційної безпеки є базисна роль самої органічної конституції, яку фундаментально окреслив в своєму дослідженні В. Речицький, зокрема, мова йде про те, що будь-яка органічна конституція виступає в якості нормативного чинника встановлення й підтримання горизонтальних (ринкових) правовідносин, гаранта свободи народу, суб'єктивних прав і свобод людини, захисника інтересів громадянського суспільства, юридичного важеля пришвидшення соціальних трансакцій [143]. Тобто конституційна безпека спрямована на підтримку таких горизонтальних (ринкових) правовідносин, підтримку і захист конституційного ладу, конституції та конституційно закріпленого статусу публічних інститутів, забезпечення стабільності та неушкодженості об'єму конституційно гарантованих суб'єктивних прав і свобод людини з метою підтримки забезпечення конституцією держави інтересів громадянського суспільства та з метою підтримки конституції як юридичного важеля пришвидшення соціальних трансакцій.

Вищенаведене дозволяє сформулювати власне визначення конституційної безпеки держави, де «конституційна безпека» – це стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що звужують чи ліквідовують конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) правовим та/або не правовим шляхом, які призводять до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

До правових впливів можна віднести такі як колізії, прогалини законодавства та інші його недосконалості; невідповідності між природнім правом та позитивними нормами; правовий нігілізм суб'єктів конституційно-правових відносин, низький рівень їх правової культури; зловживання правом тощо.

До не правових слід віднести вчинення будь якого виду суспільно караного діяння.

До основних ознак конституційної безпеки держави слід віднести наступні такі її характерні властивості як:

1) *внутрішність*, тобто внутрішньо національний характер конституційної безпеки;

2) *цілісність* як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення;

3) *детермінованість*, тобто незменшуваність попередньо закріпленого конституцією об'єму прав і свобод людини та невичерпність їх переліку та/або та незменшуваність об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного;

4) *антидеструктивність*, тобто відсутність такого результату впливів, як гальмування соціального прогресу, що забезпечується ефективністю законодавчого процесу, проведенням справедливої соціальної політики та формуванням правових гарантій правової конкуренції тощо;

5) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу;

6) за функціональною спрямованістю виступає в якості утверджувача прав, свобод, обов'язків людини та статусу, правосуб'єктності інших інститутів.

Щодо визначення в вітчизняній доктрині об'єктів конституційної безпеки, то це питання є в меншій мірі дослідженим в порівнянні з об'єктами національної безпеки. Так, науковець А. Єзеров виділяє такі об'єкти конституційної безпеки, (які є змістом конституційного ладу) зазначені в Конституції України як: 1) основи державності та міжнародний статус держави (статті 1, 9, 17, 18), цілісність та недоторканість території, унітаризм (стаття 2), права и свободи людини і громадянина (стаття 3), народовладдя

(статті 5, 69 — 74), механізм поділу влади (стаття 6), місцеве самоврядування (стаття 7), верховенство права, дія і верховенство Конституції (статті 8, 19, 154 — 159), застосування державної мови і мов національних меншин (стаття 10), толерантні міжнаціональні відносини і національна політика (статті 11, 12), власність і природні ресурси (статті 13, 14), ідеологічне різноманіття (стаття 15), екологічна рівновага (стаття 16), державні символи (стаття 20) [56, с. 51].

На нашу думку, об'єктом конституційної безпеки є конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), а суб'єктами конституційної безпеки є публічні інститути системи забезпечення конституційної безпеки.

Державна безпека

Щодо державної безпеки, то в правовій літературі зустрічаємо категорично-протилежні позиції. Так, частина науковців розглядає державну безпеку як національну (О. Прохожев, А. Возженіков, С. Проскурін), а частина – навпаки, заперечує таку думку та визначають державну безпеку як різновид національної у співвідношенні «частина» і «ціле». Прихильником останньої категорії науковців є В. Антонов, згідно позиції якого (ми її цілком підтримуємо), ставити на одну площину такі поняття, як «національна безпека» і «державна безпека», неприпустимо, оскільки перше поняття відображає більш широке родове визначення цього явища, а друге постає як його різновид [6, с. 25].

Науковець О. Лемак вважає, що поняття «державна безпека», яке представляє собою, в першу чергу, захист конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності, не зорієнтоване на певну сферу суспільних відносин, тому не є тотожним поняттю «національна безпека», хоч і являється основним структурним елементом останньої, та виділяє ще такі поняття як «безпека особи» (щодо її прав і свобод), та «безпека суспільства» (щодо його матеріальних і духовних цінностей) [91, с. 34-35].

До видів національної безпеки відносить державну безпеку і такий науковець як О. Коломієць. Так, науковець серед змістових компонентів національної безпеки відзначає такі: 1) політична безпека; 2) державна безпека; 3) військова безпека; 4) економічна безпека; 5) соціальна безпека; 6) гуманітарна безпека; 7) науково-технологічна безпека; 8) екологічна безпека; 9) інформаційна безпека, де державна безпека характеризується можливістю держави забезпечувати національну безпеку засобами збройного насильства [68, с. 20-23].

С. Гордієнко відносить державну безпеку до різновидів національної безпеки, що «дає змогу державі забезпечувати стабільне функціонування державних та суспільних інституцій, а також стан їхньої захищеності від потенційних і реальних загроз» [35, с. 119].

Як вже зазначалося, виокремлює державну безпеку як окремий вид безпеки і науковець О. Глазов, який характеризує дану категорію як поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [32, с. 43].

Також в правовій літературі присутня думка щодо ототожнення цих двох видів безпеки, зокрема таку позицію висловлює науковець І. Корж, який в широкому змісті термін «безпека держави чи державна безпека» вживає як синонім терміну «національна безпека» [81, с. 74]. А науковець І. Доронін пояснюючи виокремлення деякими науковцями державної безпеки з національної, в своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що це відбувається через те, що сучасні дослідники в основному зосереджуються на вживанні російськомовного терміну «государственная безопасность», проте нині І. Доронін категорично неприйнятним пошук слідів «державної безпеки» у часи Давнього світу та Середньовіччя, оскільки в такому разі наявна абсолютизація історичних аналогів, ґрунтуючись на сучасному розумінні. Прикладом цього науковець називає намагання розглядати забезпечення державної безпеки, використовуючи історичні відомості щодо існування у давніх суспільствах органів влади або категорій осіб, які виконували функції,

подібні до компетенції деяких сучасних державних органів. Крім того, І. Доронін зазначає, що вперше поняття «державна безпека» з'явилося в Конституції СРСР 1936 року, в якій в пункті «и» ст. 14 серед предмету відання Союзу РСР наводиться і охорона державної безпеки. В Конституції СРСР 1924 року, що містить у розділі II Декларацію про утворення СРСР, серед предметів відання Союзу РСР та республік, зазначений предмет не згадується. Положення Конституції СРСР 1936 року було імплементовано у законодавство УРСР, шляхом визнання ст. 13 Конституції УРСР згадуваних прав Союзу РСР. В ухваленій 1977 року новій Конституції СРСР термін «державна безпека» вжито аналогічно приписам Конституції СРСР 1936 року, а саме у питанні розмежування предмету відання Союзу РСР та союзних республік (п. 9 ст. 73). Отже, як резюмує науковець, різниця у підходах до виокремлення термінів «державна безпека» у законодавстві Російської Федерації та України зумовила і певну відмінність у наукових підходах. Так, у Конституції УРСР 1978 року окреме завдання щодо охорони державної безпеки було відсутнє, оскільки згідно зі ст. 73 Конституції СРСР охорона державної безпеки була віднесена до предмету відання Союзу РСР. Статтею 30 Конституції УРСР визначалося, що Українська РСР бере участь у забезпеченні безпеки та обороноздатності країни, а статтею 68 – потреба у забезпеченні безпеки – визначено підставою для об'єднання у Союз РСР. Термін «державна безпека» було вжито у законодавстві, водночас його розуміння ґрунтувалося на визнанні завдання із її охорони відповідно до розмежування компетенції між Союзом РСР та УРСР. У 1990 році до Конституції УРСР вносилися зміни, які містили згадки про термін «державна безпека» та «безпека держави» (нові редакції ст. 7 щодо заборони створення і діяльності партій та громадських організацій і рухів, що ставлять за мету, окрім іншого, підрив безпеки держави, ст. 49 щодо можливості встановлення обмежень об'єднання у політичні партії, інші громадські організації в інтересах зокрема державної безпеки). Водночас, внаслідок змін у Конституції з 1992 року, в її тексті вживається термін «національна безпека» (серед

повноважень Президента України, визначених ст. 114-5 у редакції Закону від 14.02.1992 р., та Кабінету Міністрів України, визначених ст. 119 із змінами, внесеними Законами від 19.06.1991 р., 17.09.1991 р. та 14.02.1992 р.). [46, с. 58, 62-63, 66-67].

В російській правовій літературі в дослідженні С. Димитрової, як ми вже зазначали, державна безпека вважається складовою національної безпеки, яка включає в себе всі види безпеки, а саме економічну, політичну, конституційну, соціальну, економічну, харчову і т.д. , тобто науковця вважає, що державна безпека є складовою національної безпеки як її політична складова [43, с. 14]. Ми підтримуємо таке виокремлення державної безпеки як частини національної та вважаємо, що, як вид національної безпеки державна включає в себе такі підвиди як інформаційна безпека, оборонна, політична, економічна, екологічна, культурна та інші, тобто змістом державної безпеки є всі інші види правовідносин в державі. Однак, на нашу думку, конституційна безпека не є підвидом державної безпеки (підкреслено Автором), оскільки об'єктами конституційної безпеки є визначений саме конституцією держави об'єм прав і свобод людини та/або об'єм правосуб'єктності інститутів, статус яких встановлений Основним Законом держави. При цьому об'єктом всіх підвидів державної безпеки є правовідносини нормативно-правової реалізації конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та/або об'єму правосуб'єктності цих інститутів.

На відміну від конституційної безпеки, про такий вид безпеки як державна зазначається в Конституції України. Зокрема, в статті 17 Конституції України встановлено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [76]. Також слід зазначити, що в Конституції України опосередковано зазначені такі норми, спрямовані на забезпечення державної безпеки, як : екологічна безпека (статті 16, 92), економічна та інформаційна безпека (ст. 17) та інші.

Згадуючи постулати гегелівської філософії, Г. Ситник, акцентує, що, аналізуючи проблему безпеки індивіда, держави і майна, Гегель віддає пріоритет безпеці держави, оскільки її забезпечення гарантує безпеку індивіда і майна. Від вважав, що саме держава має особливий характер цілісності; функція забезпечення безпеки є вищою, ніж договірна природа держави (захист життя і власності індивідів є необхідною сутністю держави); держава може вимагати, щоб життя і власність індивідів за необхідності були принесені в жертву загальним інтересам. Таким чином, на думку вченого, життя індивіда і його власність забезпечуються лише безпекою держави, а тому можуть бути (якщо виникне необхідність) принесені в жертву задля забезпечення безпеки держави. Це означає, що найнебезпечнішими є злочини проти безпеки держави, оскільки їх наслідком, зрештою, стане загроза безпеці особи і безпеці майна [33, с. 30-31].

Цікавою є позиція науковця В. Горбуліна, який вважає, що «припис частини 3 статті 17 Конституції України в редакції Конституції 2008 року використовує застаріле поняття «державна безпека», яке загалом дублює поняття «національна безпека», оскільки вживання категорії «державна безпека» має корені з радянських часів і частково пов'язане з багатозначністю терміна «national» в англійській мові, де воно означає як націю, так і державу», при цьому нині термін «державна безпека» використовується переважно в авторитарних країнах, зокрема в КНДР» [34, с.8].

На законодавчому рівні в чинному Законі України «Про національну безпеку України» державна безпека визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [134].

На нашу думку, державна безпека як вид національної безпеки «відповідальна» за всі інші види безпеки в державі, крім конституційної.

Отже, вищенаведене дозволяє сформулювати таке визначення державної безпеки, де державна безпека - це стан об'єктивної дійсності, при

якому здійснюється стабільна, забезпечувана заходами державного примусу реалізація конституційно закріпленого об'єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків і відповідальності публічних інститутів з метою забезпечення соціального прогресу.

Розглядаючи різноманіття позицій науковців щодо змісту поняття «державна безпека» та норми чинного законодавства України, враховуючи те, що, на нашу думку, державна безпека – це другий вид національної безпеки (*перший (базисний) – це конституційна безпека – прим. Автора*), можемо виокремити такі її підвиди, як інформаційна, оборонна, політична, економічна, екологічна, культурна та інші.

Серед названих підвидів державної безпеки найменш дослідженою залишається інформаційна безпека. Так, й досі не сформовано єдиного доктринального визначення поняття інформаційної безпеки.

Науковець В. Ліпкан пропонує розуміти інформаційну безпеку як стан захищеності інформаційного простору; процес управління загрозами та небезпеками, що забезпечує інформаційний суверенітет України; стан захищеності національних інтересів країни в інформаційному середовищі або в інформаційній сфері; захищеність установлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі; важливу функцію держави; суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі; невід'ємну частину політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки [94, с. 25-30]. Науковець Т. Ткачук комплексно вивчаючи забезпечення інформаційної безпеки пропонує таке даної категорії як «стан, за якого в умовах дії реальних та потенційних загроз забезпечується самозбереження, сталий і прогресивний розвиток інформаційної сфери, зокрема захищеність інформаційної інфраструктури, інформаційного простору, інформаційних

ресурсів, інформаційних процесів та їхніх суб'єктів, а також досягнення відповідних національних цілей та реалізація національних інтересів в інформаційній сфері» [167, с. 385].

Деякі науковці тлумачать інформаційну безпеку як безпеку об'єкта від інформаційних загроз або негативних впливів, пов'язаних з інформацією, та нерозголошення даних про той чи інший об'єкт, що є державною таємницею [41, с. 165]. Р. Калюжний вважає, що інформаційна безпека – це вид суспільних інформаційних правовідносин стосовно створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства й держави безпечних умов життєдіяльності, спеціальних правовідносин, які пов'язані зі створенням, зберіганням, поширенням і використанням інформації [64, с. 18-19].

На думку науковця О.Довганя «інформаційна безпека – це суспільні правовідносини, що виникають у процесі організації створення, підтримки, охорони та захисту необхідних для особи (людини чи юридичної особи (установи, підприємства, організації), суспільства і держави безпечних умов їх життя та діяльності; суспільні правовідносини, пов'язані з організацією технологій створення, розповсюдження, зберігання та використання інформації (відомостей, даних, знань) для забезпечення функціонування і розвитку інформаційних ресурсів людини, суспільства, держави» [45, с. 382].

Вважаємо, що категорії «державна безпека» притаманні такі риси як:

- 1) *внутрішність*, тобто сферою дії є внутрішньо національна територія держави;
- 2) *безперервність*, тобто забезпечення тривалого, стабільно існуючого процесу її реалізації;
- 3) *багатовекторність*, тобто спрямованість на реалізацію конкретизованих іншими нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів;

4) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу;

5) *ефективність*, тобто створена для забезпечення соціального прогресу як поступального розвитку суспільства по висхідній від менш до більш досконалих форм, основою чого є кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільних умов життєдіяльності людей;

б) за функціональною спрямованістю виступає в якості реалізатора прав, свобод, обов'язків людини та публічних інститутів.

Міжнародна (світова) безпека

В доповнення до висловленої позиції щодо змісту поняття «безпека», з метою повного окреслення запропонованого концепту поняття «конституційна безпека» та її місця серед інших видів безпеки держави, окремо вважаємо за доцільне надати визначення такого відмінного від національної безпеки виду як «міжнародна безпека».

Міжнародну безпеку з точки зору міжнародного права досліджували такі науковці як С. Волт, А. Волферс, Р. Вукадинович, Р. Зіба, Й. Кукулка, М. Леві, С. Лінн-Джонс, В. Малєндовські, Н. Маєрс, Дж. Най, А. Ротфельд, Є. Станьчик, Л. Фрідман та інші правники. В національній доктрині розробкою концепції міжнародної безпеки займалася значна кількість науковців, зокрема такі як М. Баймуратов, Ю. Даник, Л. Єгорова, В. Шамраєва та інші.

Слід зразу звернути увагу, що хоча загально відомо, що й досі не сформовано загальноприйнятого визначення поняття «міжнародна» безпека, що на нашу думку пов'язано з різноманіттям позицій науковців в сфері визначення дефініцій «державна», «національна» безпека тощо, однак, як зазначає Є. Нікіпелова, з позицією якої ми погоджуємося, поняття міжнародна безпека є ширшим від поняття національна безпека, тому що визначає не лише внутрішні аспекти безпеки окремих держав, а й зовнішні, які опосередковують забезпечення існування та функціонування міжнародної системи відносин у цілому [108, с. 34].

Якщо розглядати енциклопедичні визначення, то, зокрема, Дипломатичний словник Міжнародної дипломатичної академії (Франція) окреслює «міжнародну безпеку як прагнення кожного народу, кожної держави застрахованим на випадок агресії та володінні державою гарантіями того, що вона не буде атакована, а у разі нападу, що отримає негайну та ефективну допомогу зі сторони інших держав» [198, с. 696]. А, наприклад, сучасний Політологічний енциклопедичний словник визначає «міжнародну безпеку як стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначити шляхи і форми свого суспільно-політичного розвитку; діяльність держав та міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальна система механізмів, заходів і гарантій якого виключає застосування сили в міжнародних відносинах» [121, с. 343–344]

На думку Л. Єгорова концепція міжнародної безпеки повинна передбачати розвиток такої системи міжнародного правопорядку, яка була б заснована на визначенні взаємозалежності сучасного світу, слугувала нормативним вираженням переважання загальнолюдських цінностей та інтересів над інтересами вузьконаціональними, гарантувала свободу вибору народами шляхів свого соціально-економічного і політичного розвитку, забезпечувала пріоритет права в політиці [10, с. 18]

Так, поняття "міжнародна безпека" є дещо складнішим у гносеологічному вимірі, а його генезу зумовлено бурхливим і суперечливим розвитком міждержавних політичних і економічних відносин у ХХ ст. У своїй історичній еволюції поняття "міжнародна безпека" (international security) тісно пов'язано з терміном "національна безпека" (national security), який увійшов до політичної лексики в 1904 р. завдяки американському президенту-республіканцю Т. Рузвельту (1901-1909). Після закінчення Другої світової війни з прийняттям у США Закону про національну безпеку (1947) термін "національна безпека" почав трактуватися як здатність держави зберегти

суверенітет і територіальну цілісність, підтримувати політичні та економічні відносини з іншими країнами, на різних рівнях захищати від зовнішнього впливу свої інститути та систему управління, а також контролювати свої кордони. Відтак національна безпека, трансформувавшись у державну стратегію та провідний напрям зовнішньої політики біполярної доби, набула статусу міжнародної безпеки. Міжнародна безпека - це стан міжнародних взаємовідносин, при якому гарантується зовнішня складова національної безпеки кожної країни і одночасно виключається загроза війн і військових конфліктів у процесі розв'язання гострих міжнародних протиріч на двосторонньому, багатосторонньому та регіональному рівнях. Зовнішня складова національної безпеки пов'язана з геополітичними факторами (географічне розташування, розмір території, наявність природних ресурсів, транзитні можливості, чисельність і якість населення), а також зі стратегічними цілями, що їх планує досягнути держава у міжнародному середовищі.

У широкому сенсі міжнародна безпека складається з комплексу політичних, економічних, екологічних, інформаційних, гуманітарних та інших аспектів безпеки. Міжнародна безпека у вузькому розумінні складається тільки з її воєнно-політичних аспектів. Залежно від масштабів виміру розрізняють національний, регіональний і глобальний рівні міжнародної безпеки. Така типологія пов'язана з найважливішими просторовими категоріями геополітичної теорії, до яких належать державна територія, геостратегічний регіон, геополітичний регіон і світовий геополітичний простір. В умовах міжнародної безпеки кожна держава має кращі можливості для проведення політики, спрямованої на підвищення матеріального рівня життя людей та вільного розвитку особистості, забезпечення в повному обсязі прав і свобод людини й громадянина. Сучасна інтерпретація поняття "міжнародна безпека" ототожнюється з таким типом світового порядку, у якому створені зручні міжнародні умови для вільного розвитку держав та інших суб'єктів міжнародного права. Визначальним принципом міжнародної

безпеки є принцип незастосування військової сили для врегулювання міждержавних конфліктів [107].

Провідна науковиця-політологиня В. Шамраєва найбільш класичними визначеннями категорії «міжнародна безпека» сьогодні називає такі три наступні, які визначені у відповідних тлумачних словниках: це система міжнародних відносин, що базується на дотриманні всіма державами загально визнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань та суперечок між ними за допомогою сили або погрози силою [139]; це система міжнародних відносин, базована на дотриманні всіма державами загально визнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спорів між ними за допомогою сили чи її погрозою [120]. Це система міжнародних договорів та угод, що забезпечує збереження миру на основі визнання суверенітету, недоторканності кордонів та територіальної цілісності держав, відмови від застосування сили або її погрози у вирішенні міжнародних суперечок [159]. При цьому сама науковиця вважає, що міжнародна безпека – це система міжнародних відносин, яка базована на дотриманні всіма державами (та/або іншими міжнародними акторами) загально визнаних принципів та норм міжнародного права (та взятих на себе міжнародних зобов'язань), що виключає вирішення спірних питань та розбіжностей за допомогою сили чи погрози її застосування. [183, с. 89].

Науковець Ю. Даник під міжнародною безпекою розуміє стан захищеності від загроз життєво важливим інтересам людства, держав, міждержавних та регіональних об'єднань, за якого забезпечується можливість їх реалізації. Як головне завдання теорії міжнародної безпеки науковець бачить виявлення та визначення основних закономірностей, методів, критеріїв тощо, які надають можливість виключення або зниження до прийняттого рівня ймовірності порушення миру або створення можливостей для реалізації будь-яких загроз безпеці народів у будь-якій формі. Для досягнення цього здійснюється пошук шляхів побудови такої універсальної системи

міжнародних інститутів, механізмів, заходів і гарантій та діяльності держав, що в сукупності виключає застосування сили для вирішення будь-яких питань та нейтралізації інших факторів, що можуть загрожувати існуванню людства. Міжнародна безпека формується на основі національної безпеки окремих країн і народів, регіональної (субрегіональної) безпеки груп держав і районів миру та інтегрується до рівня глобальної міжнародної безпеки, коли мова йде про захист і реалізацію загальнолюдських інтересів та загрози планетарного характеру, до яких відносяться будь-які загрози, які за своїми масштабами і впливом виходять за національні границі держав і здатні впливати на безпеку інших держав. Об'єктами міжнародної безпеки виступають народи й держави, їхні громадяни й інститути, створювані ними об'єднання й союзи, людство в цілому. Суб'єктами забезпечення міжнародної безпеки визначаються держави і всі інші учасники міжнародних відносин (суспільні рухи і міжнародні міжурядові та неурядові організації) [40, с. 9].

Отже, міжнародна (світова) безпека – стан об'єктивної дійсності, при якому безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав на основі добровільної згоди держав, забезпечуючи рівновагу функціонування міжнародної системи відносин у цілому.

Ознаками міжнародної безпеки є наступні:

1) *зовнішність*, тобто сферою дії є сфера за межами національної території держави

2) *колективність*, тобто безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав;

3) *добровільність*, тобто досягається в результаті узгодженості державних воль;

3) *збалансованість між бажанням задоволення інтересів держави та методами такого задоволення*, тобто наявність балансу в системі міжнародних відносин в цілому між прагненнями задовольнити будь які інтереси окремою державою та методами їх задоволення;

4) *ефективна спрямованість*, тобто створена для забезпечення соціального прогресу як поступального розвитку суспільства по висхідній від менш до більш досконалих форм, основою чого є кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільних умов життєдіяльності людей на планеті.

1.2 Система конституційної безпеки та система забезпечення конституційної безпеки держави

Досліджуючи поняття конституційної безпеки як виду національної безпеки слід зауважити таку її сутнісну характеристику як системність.

Український вчений В. Антонов, досліджуючи генезу поняття «система» зазначає, що теорії розроблялися на протязі довгого історичного періоду, зокрема російський учений О. Огурцов, значення даного поняття шукав ще в науці стародавньої Греції, в якій існувало різноманіття його визначень: сполучення, організм, упорядкування, організація, союз, лад, керівний орган. [142], зазначаючи, що стародавній мислитель Епікур, використовував поняття «система» для визначення певної суми знань [101; 6, с. 89-90].

Французький дослідник Е. Б. де Кондільяк зазначав, що «будь яка система є ніщо інше як розташування різних частин якого-небудь мистецтва чи науки у звісному порядку, у якому вони усі взаємно підтримують одне одного і у якому останні частини пояснюються першими» [70].

Загальновідомо, що британський мислитель Джон Локк вважав, що для забезпечення безпеки в державі має укладатися так званий «суспільний договір». Але якщо держава перестає гарантувати безпеку або навіть сама стає джерелом небезпеки для громадян, вони повинні мати можливість і мають право забезпечити свій захист від таких дій держави, і, таким чином, гарантувати собі найважливіші права. Для здійснення такої можливості цінністю є не стільки безпека, як особиста, індивідуальна свобода, адже на думку вченого, безпека досягається тільки за певних умов. Забезпечення безпеки у Дж. Локка пов'язується з необхідністю поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, що дає змогу сформувати систему заборон і протипаг, через яку жодна з гілок влади не може отримати її в повному обсязі й

вимушена взаємодіяти з іншими за певними правилами. Тому його уявлення про безпеку знайшло відображення в ліберальних теоріях та практиці західноєвропейської демократії, в яких безпека індивіда не тільки ототожнюється з безпекою суспільства, а й досягається шляхом застосування певних правових механізмів [33, с. 29- 30].

Слід зауважити, що першим у сучасному розумінні такого явища як «система» вважають К. Маркса, який найбільш повно узагальнив діалектико-матеріалістичне розуміння системи, законів її розвитку і принципів системного дослідження. Ф. Енгельс визначив систему як це передусім взаємозв'язок тіл, і це визначення він відносить до усього всесвіту. Досліджуючи проблеми, пов'язані з самим визначенням поняття «система», Ф. Енгельс виділяє дві найбільш характерні та найважливіші ознаки, що притаманні всім системам: а) взаємний зв'язок тіл; та б) відокремленість взаємопов'язаних тіл [100].

Радянський дослідник В. Садовський визначає систему як «упорядковану певним чином безліч елементів, які взаємопов'язані між собою і які утворюють деяку цілісну єдність» [158].

В сучасній вітчизняній правовій доктрині поняття «система конституційної безпеки» досліджується рідко, і, як бачимо, в основному системність як характеристика застосовується до поняття «національна безпека України». Так, науковці Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук дають таке визначення системи національної безпеки – це складна багаторівнева, соціальна, відкрита система, що формується в руслі об'єктивних та суб'єктивних процесів під впливом багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього походження [154, с. 197].

В. Ліпкан звертає увагу на сутнісну відмінність понять «система національної безпеки» та «система забезпечення національної безпеки» та пропонує під поняттям «система забезпечення національної безпеки» розуміти систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних,

контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами за небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.[95, с. 59-60]

В. Антонов тлумачить систему національної безпеки як сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз та до елементів системи національної безпеки відносить такі, як: а) органічна взаємодія природних і соціальних зв'язків, вплив яких на розвиток і забезпечення безпеки людини, суспільства та держави у різні періоди людської історії був неоднаковим; б) наявність матеріальних і духовних засад, поєднаних діяльністю зі створення необхідних умов забезпечення безпеки для розвитку людини, суспільства і держави; в) елементи структури системи безпеки, у свою чергу, є складаними підсистемами, що взаємодіють між собою окремими аспектами; г) на певному етапі розвитку людини, суспільства та держави до складу елементів системи національної безпеки необхідно відносять: окрему особистість у складі суспільних відносин; групу людей, які тривалий час перебувають у безпосередньому контексті (професійні, службові, територіальні та ін.); соціально-етичні утворення, прошарки, класи, релігійні об'єднання, держава, організації з чіткою структурою (політичні партії, рухи, союзи) [6, с. 97-99].

В російській науці представники російської школи загальної теорії національної безпеки, зокрема А. Возженіков, С. Проскурін, О. Прохожев, О. Проханов, С. Смульський та ін., розглядають систему національної безпеки

крізь призму системно-функціонального аналізу, який відображає процеси взаємодії інтересів і загроз [109].

Для подальшого дослідження вважаємо доцільним використовувати визначення системи, запропоноване науковцем В. Антоновим, де система — це певна сукупність окремих відносно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних елементів, матеріальне утворення, що має певну цілісність, де будь яка система характеризується не тільки наявністю зв'язків та відносин між елементами, що її утворюють, а й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система проявляє свою цілісність [6, с. 94, 95, 97]. Базисне розуміння системи як сукупності окремих та взаємопов'язаних елементів та аналіз правової літератури та національного законодавства, дає можливість запропонувати власне визначення системи конституційної безпеки та виокремити її елементи.

До елементів системи конституційної безпеки слід віднести наступні:

1) *Безпека конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини*, як незменшуваність об'єму та невичерпність переліку визначених в основному законі держави (конституції) можливостей людини;

2) *Безпека конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції)*, як незменшуваність об'єму прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

Безпека конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини.

Щодо безпеки конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, то, як зазначає Е. Тіпко, національна безпека та права людини є категоріями, що перебувають у діалектичному взаємозв'язку, який передбачає, як не дивно, і єдність, і протистояння. З одного боку, права людини, реалізація яких передбачає свободу дій, можуть обмежуватись з огляду на вимоги

національної безпеки, публічного інтересу, громадського порядку, територіальної цілісності (наприклад, право на свободу вираження поглядів, де під правомірне обмеження підпадає свобода дії з метою захисту національної безпеки відповідно до положень Європейської Конвенції з прав людини, 1950 року (п. 2 ст. 10) [69] та практики Європейського суду з прав людини). З іншого боку, національна безпека спрямована на встановлення режиму належної, ефективної реалізації суб'єктивних прав кожного окремого громадянина та людини загалом. Усвідомлення останнього ґрунтується на тому, що права та свободи особистості слугують сьогодні одним із найважливіших об'єктів політики національної безпеки, виокремлюючи цілісну, так звану, систему національної безпеки людини. Як зазначає науковець, на тісний взаємозв'язок прав людини з безпекою вказує представлена ООН 1994 року Доповідь про людський розвиток, де зазначено, що забезпечення прав людини в будь-якій країні має здійснюватися в таких сферах її безпеки: економічна безпека, продовольча безпека; безпека для здоров'я, екологічна безпека, особиста безпека, громадська безпека, політична безпека [166, с. 129-130; 203]. Сказане науковцем особливо яскраво вираженим можна побачити сьогодні, враховуючи обмеження урядами багатьох країн, в тому числі і в Україні, деяких конституційних прав людини, які спостерігаються зараз, у вигляді встановлення карантинних обмежувальних заходів через пандемію COVID-19. Отже, впливає, що поняття «безпека» за своїм об'ємом може бути стабільною чи динамічним величиною, тобто може визначатися залежно від наявних обставин (впливів) або не залежати від них. Тобто конституційно визначений об'єм прав і свобод людини через настання певних обставин може піддаватися різного роду впливам, в результаті чого може суттєво зменшуватися чи збільшуватися «де факто» без зміни «де юре» (тобто в конституції) шляхом зміни існуючих та/або прийняття нових нормативно-правових актів органами державної влади та місцевого самоврядування в рамках забезпечення ними державної безпеки. З вищевказаного впливає, що в межах одного правового поля в результаті

настання певних обставин, конституційна безпека може піддаватися впливу державної безпеки, в результаті чого буде мати вищу юридичну силу не конституція держави, а інші нормативно-правові акти, тобто примат державної безпеки над конституційною. Питання щодо юридичної аргументованості такого фактичного примату державної безпеки над конституційною залишається наразі відкритим. Крім того, сама Конституція України містить окремі норми, що дозволяють, зокрема, обмежувати права і свободи людини в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.. Так, норми статей 33 (обмеження законом права свободи пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати територію України; права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), статті 35 передбачають обмеження права на свободу світогляду і віросповідання в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей; стаття 36 обмежує право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Стаття 39 передбачає обмеження судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. При цьому стаття 64 визначає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Однак, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, крім прав і свобод, передбачених статтями

24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [75].

Безпека конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Розглядаючи безпеку конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) слід зазначити, що в даному випадку мається на увазі незменшуваність конституційно закріпленого об'єму прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) лише в тому випадку, якщо це призведе до настання наслідків у вигляді трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного. Дана категорія безпеки напряду залежить від створюваного нею суспільного ефекту, де діяльність публічних інститутів має бути спрямована виключно на досягнення суспільно позитивного (корисного) результату, тобто підтримання людини та соціальних спільнот в цілісному, життєздатному, функціональному стані, забезпечуючи порядок у суспільстві, запобігаючи небезпечним проявам внутрішньовидової агресії. Досягнення цієї мети має забезпечувати суспільний порядок, який, як зазначає дослідник А. Ступак, «...є провідним принципом цивілізації, а головна її вимога до власних підсистем і елементів – це вимога підкорятися існуючим нормам і законам, відповідати заданим зразкам. Цивілізаційній системі необхідне регулярне, ритмічно-педантичне відтворення наявного порядку для того, щоб успішно виконувати свою репродуктивну функцію. З цією метою створюється ряд соціальних інститутів, які не допускають безладдя, підтримують соціальний порядок – система державної влади, правові інститути, політичні організації» [162, с. 115-116].

Погоджуємося з думкою І. Філіної щодо того, що будь-який соціальний порядок повинен виглядати та працювати як упорядкована система, «здоров'я» якої, її рухливість, життєздатність та прогресивність залежать від застосування кожним моральних та правових норм. Зокрема, норми, особливо правові, складають зовнішній, «видимий» порядок, а цінності, від яких норми похідні – «невидимий», внутрішній. «Видимі» частини порядку, тобто певні організаційні структури та установи, можуть змінюватися та коригуватися завжди. «Видимий» порядок – це форма. Сутність будь-якого соціального порядку є зміст духовної культури людей, яка складає гуманістичний вимір прогресу [173].

Отже, вищенаведене дозволяє зробити висновок, що «система конституційної безпеки» - це внутрішня структура конституційної безпеки, яка складається з сукупності окремих за формою вираження, однак несуперечливих та взаємопов'язаних за змістом елементів, які відображають основи конституційного ладу, закріпленого основним законом держави (конституцією).

Система забезпечення конституційної безпеки держави.

Формуючи концепцію конституційної безпеки держави, вважаємо, що подібно до системи забезпечення національної безпеки, фактично конституційна безпека держави забезпечується спеціально утвореними інструментами.

Цікавим є те, що в правовій літературі можна знайти наукові розробки поняття «система конституційної безпеки», «система забезпечення національної безпеки», в той час як практично відсутні визначення поняття «система забезпечення конституційної безпеки».

Якщо розглядати поняття «система конституційної безпеки» та «система забезпечення конституційної безпеки», то як і при вивченні національної безпеки, є очевидним, що ці поняття не є синонімами, що підтверджується і аналогічними позиціями в сфері вивчення національної безпеки багатьох

вчених. Зокрема, як зазначає В. Антонов, досліджуючи поняття національної безпеки, поняття «система національної безпеки» та «система забезпечення національної безпеки» співіснують як ціле і частина, та відзначає, що це реальність, яка, з одного боку, виступає у якості спеціальної підсистеми системи національної безпеки, а з другого — передбачає наявність відповідних органів, сил, засобів та певним чином регламентованого процесу прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління системою національної безпеки [6, с. 222].

Вважаємо, що як і конституційна безпека є видом національної безпеки, так і її система забезпечення є складовою системи забезпечення національної безпеки. Тому для формування концепції спочатку розглянемо існуючі погляди науковців та позицію законодавця щодо системи забезпечення національної безпеки.

Науковці Є. Кравець та М. Мельник пропонують розглядати систему забезпечення національної безпеки як сукупність суспільних, державних і особистих гарантій, а також економічних, політичних, правових та інших механізмів, які гарантують належний рівень захищеності особи, суспільства та держави від за гроз національним інтересам України [84, с.4], а О. Бодрук, навпаки, визначає «систему забезпечення національної безпеки» як здатність держави захищати свої інтереси та реалізовувати свої цілі у сфері безпеки як всередині держави, так і за її межами [15]. Провідний науковець В. Ліпкан вважає, що «система забезпечення національної безпеки» — це система теоретико-правових, інформаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсових та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України [93, с. 52].

Відомий дослідник проблематики національної безпеки В. Антонов, погляди якого ми вже неодноразово розглядали, вважає, що система забезпечення національної безпеки Української держави створює єдиний державно-правовий механізм, в якому якісно визначені елементи безпеки, вирішує завдання і виконує функції щодо захисту життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства в межах повноважень, визначених чинним законодавством. Тобто науковець має на увазі, що, розглядаючи систему забезпечення національної безпеки України в широкому розумінні, необхідно звернути увагу, що вона за формою вираження виступає державно-правовою надбудовою зорієнтованою на практичну координацію усіх видів діяльності державних і громадських інститутів з метою досягнення стратегічної мети України — побудови суверенної, демократичної, соціально-правової держави [6, с. 229-230].

Щодо сучасного закріплення дефініції «система забезпечення національної безпеки» в законодавстві України, то таке визначення в прямому сенсі й досі відсутнє, однак, на нашу думку, законодавець в спеціальному законі для позначення поняття системи забезпечення безпеки використав категорію «сектор безпеки і оборони», згідно якого це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України [134]. При цьому з аналізу як даного визначення, так і всього закону випливає, що законодавець визначив та деталізував саме систему забезпечення оборони держави, при цьому зовсім не розкрив, що на його думку входить до системи забезпечення

національної безпеки України як ширшої категорії, ніж оборона. В цьому аспекті більш конкретизовано підходив до питання визначення категорій «національна безпека», «забезпечення національної безпеки» попередній Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV (втратив чинність), в якому в статті 9 було чітко визначено коло суб'єктів забезпечення національної безпеки та їх повноваження, зокрема до них було віднесено таких як Президент України; Верховна Рада України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Національний банк України; міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; органи і підрозділи цивільного захисту здійснюють заходи щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період; правоохоронні органи ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму; суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України; прокуратура України; громадяни України через участь у виборах, референдумах та через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [135]. Цікавим є те, що науковець Антонов критикує попередню редакцію спеціального закону, який втратив чинність через те, що визначення поняття «система забезпечення національної безпеки» взагалі відсутнє, а також рішення РНБО України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» через те, що в даному нормативно-правовому акті, на думку науковця, «...пропонується замість «системи забезпечення національної безпеки» створення «національної системи реагування на кризові ситуації» [171] та вже немає предметного визначення системи забезпечення національної безпеки Української держави, що значно звужує предметне коло такої наукової категорії, як «система забезпечення національної безпеки України», де традиційно йдеться про безпекові проблеми, якими опікуються дипломати,

військові, розвідники та контррозвідники, науковці, експерти та ін.. [6, с. 223]. Однак сьогодні чинний закон, на відміну від попередньої редакції, за своїм змістом є більш загальною нормою та таких чітко-сформованих та конкретизованих положень щодо визначення поняття національної безпеки та суб'єктів забезпечення національної безпеки України взагалі не містить, а в вищезазначену Концепцію змін не вносили.

Крім того, розглядаючи змістовне наповнення поняття «утвердження та забезпечення», можна ототожнювати його з поняттям «захист», оскільки, якщо звернутися до Словника української мови, то термін «утверджувати» означає «установлюючи що-небудь, робити міцним, непорушним; остаточно зміцнювати»[155, с. 505], а «забезпечувати» означає «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [156, с.18].

Вищевикладене дозволяє сформулювати авторське визначення системи забезпечення конституційної безпеки та виділити її складові елементи.

Так, «система забезпечення конституційної безпеки» - це сукупність визначених законодавством повноважень відповідних органів державної влади, об'єднаних спільною сферою діяльності по утвердженню та забезпеченню (захисту) безпеки конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Структурно дана система складається з наступних елементів:

1) законодавче забезпечення, тобто діяльність органів влади щодо нормативно-правового закріплення в конституції держави, конституційних законах, законах, інших нормативних актах норм спеціального характеру, які визначають об'єкти, принципи конституційної безпеки, місце та роль, функції та повноваження суб'єктів її забезпечення;

2) судове забезпечення, тобто безпосередня діяльність судів системи судоустрою, пов'язана з утвердженням та забезпеченням (захистом) об'єктів конституційної безпеки;

3) судово-конституційне забезпечення (контроль), тобто охоронна, гарантуюча та захисна діяльність державного органу, спеціально утвореного з метою забезпечення конституційної законності, відповідності Основному Закону держави (конституції) всіх інших нормативно-правових актів;

4) судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, тобто діяльність спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ), спрямована на охорону і захист прав людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та діяльність суб'єктів національного системи права, спрямована на виконання рішень, прийнятих в результатів діяльності спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ).

Висновки до розділу 1:

1. Безпека – це стан об’єктивної дійсності, при якому відсутні прямі чи потенційні впливи, що змінюють суспільний порядок, що в свою чергу призводить до настання несприятливих наслідків у вигляді його змін (трансформації) в часі і просторі від більш ефективного до менш ефективного (гальмування соціального прогресу).

2. Основними ознаками безпеки є наступні: 1) *об’єктивність*, тобто це стан, при якому реально на нього відсутні прямі (реальні) чи потенційні (можливі) впливи; 2) *непорушність*, тобто відсутність або мінімізація впливів несприятливого характеру; 3) *темпоральність*, тобто тривалість в часі і просторі такого стану необмежена; 4) *ефективна спрямованість*, тобто відсутність трансформації встановленого суспільного порядку від більш ефективного до менш ефективного (гальмування соціального прогресу).

3. Виокремлено такі види безпеки держави як національна (конституційна та державна) та міжнародна.

4. Національна (внутрішня) безпека – це стан об’єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що змінюють правовим та/або не правовим шляхом конституційно закріплений об’єм прав і свобод людини та / або об’єм правосуб’єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та при якому здійснюється стабільна реалізація конституційно закріпленого об’єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов’язків і відповідальності публічних інститутів, в результаті чого відсутня трансформація встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу);

5. Конституційна безпека – це стан об’єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що звужують чи ліквідовують конституційно закріплений об’єм прав і свобод людини та / або об’єм правосуб’єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) правовим та/або не правовим шляхом, які призводять до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

6. До основних ознак конституційної безпеки держави слід віднести наступні такі її характерні властивості як: 1) внутрішність, тобто внутрішньо національний характер конституційної безпеки; 2) цілісність як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення; 3) детермінованість, тобто незменшуваність попередньо закріпленого конституцією об’єму прав і свобод людини та невичерпність їх переліку та/або та незменшуваність об’єму правосуб’єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного; 4) антидеструктивність, тобто відсутність такого результату впливів, як гальмування соціального прогресу, що забезпечується ефективністю законодавчого процесу, проведенням справедливої соціальної політики та формуванням правових гарантій правової конкуренції тощо; 5) захищеність, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу; 6) за функціональною спрямованістю виступає в якості утверджувача прав, свобод, обов’язків людини та статусу, правосуб’єктності інших інститутів.

7. Об’єктом конституційної безпеки є конституційно закріплений об’єм прав і свобод людини та/або об’єм правосуб’єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), а суб’єктами конституційної безпеки є публічні інститути системи забезпечення конституційної безпеки.

Державна (інформаційна безпека, оборонна, політична, економічна, екологічна, культурна та інші) – це стан об'єктивної дійсності, при якому здійснюється стабільна, забезпечувана заходами державного примусу реалізація конституційно закріпленого об'єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків і відповідальності публічних інститутів з метою забезпечення соціального прогресу. Категорії «державна безпека» притаманні такі риси як: 1) *внутрішність*, тобто сферою дії є внутрішньо національна територія держави; 2) *безперервність*, тобто забезпечення тривалого, стабільно існуючого процесу її реалізації; 3) *багатовекторність*, тобто спрямованість на реалізацію конкретизованих іншими нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів; 4) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу; 5) *ефективність*, тобто створена для забезпечення соціального прогресу як поступального розвитку суспільства по висхідній від менш до більш досконаліх форм, основою чого є кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільних умов життєдіяльності людей; 6) *за функціональною спрямованістю* виступає в якості реалізатора прав, свобод, обов'язків людини та публічних інститутів.

8. Міжнародна (світова) безпека – стан об'єктивної дійсності, при якому безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав на основі добровільної згоди держав, забезпечуючи рівновагу функціонування міжнародної системи відносин у цілому.

Ознаками міжнародної безпеки є: 1) *зовнішність*, тобто сферою дії є сфера за межами національної території держави; 2) *колективність*, тобто безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав; 3) *добровільність*, тобто досягається в результаті узгодженості державних воль; 3) *збалансованість між бажанням задоволення інтересів держави та методами такого задоволення*, тобто наявність балансу в системі міжнародних відносин в цілому між прагненнями задовольнити будь які

інтереси окремою державою та методами їх задоволення; 4) *ефективна спрямованість*, тобто створена для забезпечення соціального прогресу як поступального розвитку суспільства по висхідній від менш до більш досконалих форм, основою чого є кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільних умов життєдіяльності людей на планеті.

9. Система конституційної безпеки - це внутрішня структура конституційної безпеки, яка складається з сукупності окремих за формою вираження, однак несуперечливих та взаємопов'язаних за змістом елементів, які відображають основи конституційного ладу, закріпленого основним законом держави (конституцією).

10. До елементів системи конституційної безпеки слід віднести наступні: 1) безпека конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, як незменшуваність об'єму та невичерпність переліку визначених в основному законі держави (конституції) можливостей людини; 2) безпека конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), як незменшуваність об'єму прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

11. Система забезпечення конституційної безпеки - це сукупність визначених законодавством повноважень відповідних органів державної влади, об'єднаних спільною сферою діяльності по утвердженню та забезпеченню (захисту) безпеки конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

12. До елементів системи забезпечення конституційної безпеки віднесено такі як:

1) законодавче забезпечення, тобто діяльність органів влади щодо нормативно-правового закріплення в конституції держави, конституційних

законах, законах, інших нормативних актах норм спеціального характеру, які визначають об'єкти, принципи конституційної безпеки, місце та роль, функції та повноваження суб'єктів її забезпечення;

2) судове забезпечення конституційної безпеки, тобто безпосередня діяльність судів системи судоустрою України, пов'язана з утвердженням та забезпеченням (захистом) безпеки об'єктів конституційної безпеки;

3) судово-конституційне забезпечення (контроль), тобто охоронна та гарантуюча діяльність державного органу, спеціально утвореного з метою забезпечення конституційної законності, відповідності основному закону держави (конституції) всіх інших нормативно-правових актів;

4) судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, тобто діяльність спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ), спрямована на охорону і захист прав людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та діяльність суб'єктів національного системи права, спрямована на виконання рішень, прийнятих в результатів діяльності спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ).

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНИ СУДОВОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1 Роль та місце судів системи судоустрою України в системі забезпечення конституційної безпеки України

Судове забезпечення конституційної безпеки, як вже зазначалося, це діяльність судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захист) безпеки об'єктів конституційної безпеки, якими є конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та/або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції). Зупинимося детально на повноваженнях судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) безпеки кожного з цих об'єктів.

Зразу слід виокремити діяльність судів системи судоустрою України по захисту Конституції України в цілому від діяльності по захисту об'єктів конституційної безпеки. Вважаємо, що дані поняття співвідносяться як ціле та часткове через те, що категорія «захист конституції» значно ширша за своїм змістовим наповненням ніж категорія «захист об'єктів конституційної безпеки». Так, в науці конституційного права, коли йде мова про захист конституцій, деякими науковцями, зокрема Н. Буруковською виділяються такі три основні моделі спеціального правового захисту конституцій:

- Американська модель, що діє на території США та деяких країн Південної Америки, передбачає здійснення конституційної юрисдикції судами загальної юрисдикції, які, в свою чергу, є Верховними Суди держав;

- Романо-германська або європейська модель, яка є основою конституційного судочинства в Західній та Східній Європі, спрямована на формування спеціальних органів конституційної юстиції – конституційних рад, конституційних судів тощо;

- Мусульманська (традиційна) модель ґрунтується на здійсненні конституційної юстиції вищими релігійними або традиційними органами держави та має розповсюдження на території мусульманських країн світу [118]. При цьому дослідники європейської моделі конституційного судочинства виокремлюють в еволюції конституційного контролю два основні напрями:

- Перший напрям спрямований на збільшення обсягу норм, які перевіряються на їх конституційність;

- Другий напрям передбачає розширення кола суб'єктів та можливостей для звернення до органу конституційної юстиції.

Як зазначає дослідниця Н. Бурковська, зазвичай у європейських державах спеціалізовані органи, які здійснюють конституційний контроль у формі конституційного судочинства, займають окреме від інших судових органів місце в судовій системі. Такі органи конституційного судочинства, як правило, не мають права касаційного перегляду рішень верховних судів як судів останньої (касаційної) інстанції щодо вирішення певних категорій справ (цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських). Однак у деяких випадках вони можуть перевіряти рішення верховних судів на їх відповідність Конституції як основного закону певної держави. Кінцевою метою конституційної юстиції в цілому та зокрема конституційного контролю в європейській моделі конституційного судочинства є утримання правлячої більшості від порушень конституційного порядку [170, с. 451]. Тобто особливістю європейської моделі конституційного судочинства Н. Буруковська називає те, що для вирішення конституційно-правових питань і спорів, по-перше, створюється спеціальний орган конституційної юрисдикції; по-друге, конституційний контроль є його єдиною функцією; по-третє,

правове становище конституційних судів та їх компетенція визначаються конституцією і спеціальними законами; і, нарешті, рішення органу конституційної юрисдикції є загальнообов'язковими [19].

В цей же час «місію» по правовому захисту конституцій, як зазначає науковець Д. Таран, окремі дослідники покладають на всі державні структури та на всіх посадових осіб (Ю.М. Тодика [169, с. 289], [88, с. 398; 179, с.23]). На думку М.В. Вітрука, охороняти і захищати конституцію покликані всі органи публічної влади в рамках наданих їм конституцією і законами повноважень і процедур [24, с. 179]. Також Д. Таран зазначає, що достатньо поширеним є підхід, відповідно до якого охорона конституції є завданням усіх громадян. [164, с. 213].

Суб'єкти судового забезпечення конституційної безпеки України.

Провідну роль в системі забезпечення конституційної безпеки України відіграють суди системи судоустрою України, діяльність яких є частиною створеного державою механізмом гарантування конституційних цінностей. Тобто, як уже зазначалося, суб'єктами судового забезпечення конституційної безпеки України є судові органи системи судоустрою України.

Відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Слід відмітити, що до 2016 року стаття 124 Конституції містила частину третю, відповідно до якої судочинство в Україні здійснювалося Конституційним Судом України та судами системи загальної юрисдикції, юрисдикція яких поширювалася на всі правовідносини, що виникають у державі. В 2016 році до статей 124 та 125 Конституції були внесені зміни, якими було вилучено таке поняття як «суди загальної юрисдикції» та закріплено на конституційному рівні поняття «суди у системі судоустрою України».

Суди системи судоустрою України як суб'єкти судового забезпечення в системі забезпечення конституційної безпеки України беруть участь на рівнях,

які відповідають системі судоустрою, визначеній в статті 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»:

1) місцеві суди, тобто місцеві загальні суди (окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах); місцеві господарські суди є (окружні господарські суди); місцеві адміністративні суди (окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом;

2) Апеляційні суди (суди, які утворюються в апеляційних округах);

3) Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [137].

Також у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди (Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд) як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ.

Об'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави:

1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина;

2) конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Етапи становлення і розвитку судових органів як суб'єктів системи забезпечення конституційної безпеки в Україні

Можна стверджувати, що місце судових органів в системі забезпечення конституційної безпеки держави нерозривно пов'язано з реалізацією **права людини і громадянина на судовий захист**. Так, сьогодні це питання є активно досліджуваним. В правовій доктрині серед найсучасніших розробок даної категорії знаходимо такі дослідження, як Т. Лукаш, О. Лемак та інші. Так, цікавим є дослідження науковця Т. Лукаш щодо хронології розвитку місця і ролі органів судової влади в системі захисту прав людини і громадянина, який поділив етапи становлення права на судовий захист на

п'ять періодів в залежності від його визначення в конституціях на території сучасної України. Так, до першого етапу науковець відніс *протоетан (доба Київської Русі (XI–XII ст.) та Гетьманщина – XVIII ст.)*, який характеризується тим, що захист, обвинувачення, покарання ставали функціями громади. В *другий етап* включив *ранню радянську добу (Конституції 1919, 1929 років)*, яка характеризується відсутністю норм щодо судового захисту громадян та права на нього, та Конституція 1937 року, в якій лише в статті 110 містилася норма щодо забезпечення обвинуваченому права на оборону, хоча і мала декларативний характер. До *третього етапу* віднесено *пізню радянську добу (Конституція 1978 року)*, яка характеризується наявністю норми щодо права громадян Української РСР на судовий захист від посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу та майно. В *четвертий етап* включено *період Конституційного Договору (1995 рік)*, який характеризується закріпленням у Конституційному Договорі положення щодо захисту судами прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави шляхом здійснення правосуддя. Тобто об'єктом захисту були права і законні інтереси особи залежно від приналежності до громадянства України. І *п'ятий етап* науковець охарактеризував як «сучасний «конституційний» період (Конституція 1996 року)», який характеризується вперше закріпленням на конституційному рівні права на судовий захист особи незалежно від приналежності до громадянства України (стаття 55 Конституції України 1996 року)[96, с.14].

Розглядаючи положення Конституції УСРР 1919 року, науковець наводить пункт 32, в якому «У.С.Р.Р. позбавляє політичних прав окремі особи і окремі групи, які користуються цими правами на шкоду соціалістичної революції» [80], що свідчить про відсутність в даному акті положень щодо судових інстанцій, які мають створюватися для захисту прав громадян.

Наступна Конституція УСРР 1929, прийнята в 1929 році не містила положень щодо судового захисту прав громадян взагалі, більше того, в пункті 17 містилося повноваження щодо «позбавлення окремих осіб та окремих груп

прав, що вони ними користуються на шкоду інтересам соціалістичної революції» [78]. Пізніша Конституція СРСР, прийнята в 1936 році вже ввела цілий розділ, що закріплював основні права й обов'язки громадян. Слід зазначити, що тут з'являється принцип відкритого розгляду справ у суді, із забезпеченням права на захист, цей принцип став гарантією права на судовий захист в СРСР, хоча і був декларативним [71]. Вже в 1937 році ситуація змінилася, і Конституція УРСР 1937 року (стаття 110) передбачала лише забезпечення обвинуваченому права на оборону, не згадуючи про судовий захист [79].

В 20-ті–30-ті роки суди декларувалися органами, що здійснюють захист радянської України від «ворогів» та інших «шкідливих елементів», йшлося про вживання відповідних заходів, а не захист прав громадян (підтвердженням такої позиції є праця Н. Лаговиєра «Социалистическое наступление и кулацкий террор : [уголовно-судебные очерки]») [90].

У грудні 1958 р. Верховною Радою СРСР було затверджено «Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік», згідно з якими третьою сесією Верховної Ради УРСР п'ятого скликання 30 червня 1960 року прийнято Закон «Про судоустрій Української РСР», відповідно до якого правосуддя в Українській РСР здійснювалось Верховним судом Української РСР, обласними судами і районними (міськими) народними судами.

У статті 57 Конституції СРСР 1977 року було зазначено, що громадяни СРСР мають право на судовий захист від посягань на особисту свободу та майно»[72]. Також у Конституції СРСР 1977 року закріплювалися і гарантії права на судовий захист: рівність громадян перед законом і судом, принцип гласності, забезпечення обвинуваченому права на захист. Як вважається, саме в цій конституції відбулося перше на конституційному рівні СРСР, держави, частиною якої була сучасна Україна, нормативне закріплення права на судовий захист у сучасному його розумінні. В Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнятої 20 квітня 1978 року, в

частині 2 статті 55 зазначалося, що громадяни Української РСР мають право на судовий захист від посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу та майно [77]. Тобто мова йде про приналежність до громадянства Української РСР.

25 червня 1980 року Верховною Радою СРСР було затверджено нову редакцію загальносоюзного закону, що визначав завдання суду, побудову судової системи в СРСР, основні демократичні принципи організації і діяльності судових органів. Законом УРСР «Про судоустрій УРСР» у редакції від 5 червня 1981 року в статті 3 та статті 6 передбачався судовий захист та здійснення правосуддя щодо соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, проголошених і гарантованих Конституцією і законами України; прав і законних інтересів державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій. Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року зміни в ці положення не вносилися.

У Конституційному Договорі, укладеному 08.06.1995 року між Головою Верховної Ради України та Президентом України, в статті 37 закріплювалося положення щодо захисту судами прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави шляхом здійснення правосуддя [73]. Тут також йдеться про приналежність до громадянства України.

Безперечним є те, що сучасне закріплення на конституційному та законодавчому рівні права людини і громадянина на судовий захист, яке відповідає міжнародним стандартам, відбулося в незалежній Україні із прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року та змін до Закону України «Про судоустрій України» в редакції від 21 червня 2001 року, відповідно до яких у статті 8 Конституції України було закріплено, що при зверненні до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21), а їх

захист здійснюється судом (стаття 55). Тут, як зазначає Т. Лукаш, вперше мова йде не лише про право виключно громадян на судовий захист, а й про наявність такого права в особі незалежно від приналежності до громадянства України [96].

Види судового забезпечення конституційної безпеки України

До видів діяльності судів системи судочинства України по судовому забезпеченню конституційної безпеки держави слід віднести наступні:

I) Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини як об'єкта конституційної безпеки держави, яка полягає у діяльності спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина.

II) Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави, яка полягає у діяльності спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

Роль судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як **об'єкта конституційної безпеки держави** полягає в захисті таких конституційних прав, свобод та інтересів людини, як:

- права людини на свободу та особисту недоторканність, де передбачається, що особа не може бути заарештованою або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду та право затриманої особи на оскарження до суду свого затримання (стаття 29 Конституції України);

- права на недоторканість житла, де не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (стаття 30 Конституції України);

- судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (стаття 32 Конституції України);

- заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку (стаття 37 Конституції України);

- конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (стаття 41 Конституції України);

- тільки на підставі закону за рішенням суду особа може бути примусово позбавлена житла (стаття 47 Конституції України);

- права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, (стаття 55 Конституції України);

- тільки обвинувальним вироком суду встановлюється винність особи та застосовується кримінальне покарання в раз доведення її вини в законному порядку, інакше особа вважається невинуватою у вчиненні злочину; і не може бути піддана кримінальному покаранню (стаття 62 Конституції України).

Як зазначив академік Ю. Шемшученко, захист прав громадян судовими засобами забезпечується на основі конституційно визначених принципів судочинства, зафіксованих у ст. 129 Основного Закону. Суддя при цьому є незалежним та керується верховенством права. З тексту статті при цьому вилучено принцип законності, що не є безспірним. Адже саме законність є основою правопорядку в державі, а закон — головним джерелом правової системи та й самого права. Перелік конституційних принципів правосуддя

доповнено новим принципом про «розумні строки розгляду справи судом». Цей принцип спрямовано на боротьбу з тяганиною у судах, що має значне поширення у судовій системі. Однак слід мати на увазі, що запозичена з міжнародного права категорія «розумні строки розгляду справи» має суб'єктивний підтекст у кожному конкретному випадку визначення цих строків. Парадоксальна ситуація із судовим забезпеченням прав громадян склалася у зв'язку зі звуженням функцій органів прокуратури. До прийняття Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» прокуратура виконувала п'ять видів функцій, у тому числі функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина та функцію представництва інтересів громадян та держави у суді. Тепер за нею залишено тільки три функції. Прокуратуру повністю позбавлено функції нагляду за додержанням прав і свобод людини та громадянина і частково — функції представництва інтересів громадянина і держави в суді за рахунок інтересів громадянина (ст. 131-1). Отже, громадяни втратили важливий судово-прокурорський засіб захисту їхніх прав. Це суперечить конституційному принципу про те, що людина в нашій країні є «найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 Конституції України).

Як вірно зазначають Б. Ольховський та Є. Ольховський, Конституція України покладає на державу першочерговий обов'язок забезпечення захисту і додержання прав людини і громадянина. Судовій владі відводиться центральне місце в усьому правозахисному механізмі. В багатьох міжнародних актах, зокрема в Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та від 13 грудня 1985 р., підкреслювалося, що держави зобов'язані створювати умови незалежного правосуддя для реалізації прав громадян на судовий захист. Соціальна цінність судової влади може бути визначена шляхом встановлення її корисності для суспільного розвитку. Цінність судової влади взагалі полягає насамперед в її найважливішому соціальному призначенні — бути арбітром у правових конфліктах. У демократичній, правовій державі безперечним має

бути положення, згідно з яким остаточно вирішувати правовий конфлікт має лише єдиний орган - суд. У спорі про правовий характер положень закону судова влада як найбільш кваліфікована і пристосована для виконання ролі арбітра - найбільше до цього здатна. До числа гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина належить гарантія судового захисту. Наявність такої Гарантії теж значною мірою обумовлює головну цінність судової влади [188].

Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Суд може вирішити спір кожного громадянина не тільки з будь-якою фізичною чи юридичною особою, а й з державою. Враховуючи, що норми Конституції є нормами прямої дії, у випадках, коли інші нормативні акти не захищають певного права громадянина, суд зобов'язаний вирішити справу на підставі відповідної статті Конституції. Це базується на конституційних положеннях, згідно з якими життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість правового регулювання [110, с. 49].

Як справедливо зазначає відомий конституціоналіст Ф. Веніславський, досліджуючи конкретні форми та засоби гарантування судовою владою базових конституційних цінностей, правовим механізмом гарантування конституційних цінностей слід розуміти цілісну систему правових форм, засобів, процедур та інституцій, які забезпечують незмінність їх конституційно-правового закріплення в процесі конституційного реформування, недопущення звуження чи спотворення їхнього змісту в процесі законотворення, та безумовне дотримання безпосередньо при правозастосуванні. Цей механізм включає в себе і суди, юрисдикція яких, відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України, поширюється на будь-який юридичний спір, стороною якого може бути й будь-яка інша державно-владна

інституція. Окрім того, гарантоване право кожного на звернення до суду за захистом конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8) належить до засадничих принципів конституційного ладу України, є однією з базових конституційних цінностей. Як зазначає науковець, також визначальна роль та значення судової влади в правовому механізмі гарантування конституційних цінностей обумовлена також її незалежністю, реалізацією нею своїх повноважень в особливій, законодавчо закріпленій процесуальній формі, остаточністю та загальнообов'язковістю її рішень для всіх без виключення суб'єктів. найефективнішим засобом такого гарантування є судовий захист конституційних прав і свобод людини, як невід'ємної складової ціннісної системи українського суспільства, оскільки, за загальним визнанням, він є універсальним та фактично безальтернативним в сучасному світі. Хоча власне права і свободи особи статтею 3 Конституції України прямо не віднесено до найвищих соціальних цінностей, проте вони визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення визначено її головним обов'язком. Це конституційне положення, враховуючи вищезазначену гарантовану можливість на звернення за захистом порушеного права до суду безпосередньо на підставі Конституції України, передбачає можливість оскарження в суді будь-якого рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, якщо особа вважає, що вони призвели чи потенційно можуть призвести до порушення чи обмеження її конституційних прав і свобод. Встановлення ж на конституційному рівні відповідальності держави перед особою за свою діяльність, в тому числі – й щодо утвердження й забезпечення її прав і свобод, дозволяє людині звертатися за судовою формою захисту будь-якого свого конституційного права, належну реалізацію якого держава не змогла забезпечити. Більше того, особа має гарантоване право вимагати відшкодування шкоди, яку їй було заподіяно такими рішеннями чи діями (бездіяльністю) владних інституцій чи їх представників. Саме з метою найбільш повної реалізації права на судовий захист від неправомірних дій чи

бездіяльності суб'єктів владних повноважень в Україні було утворено систему спеціалізованих адміністративних судів. Ефективність судового способу гарантування конституційних цінностей обумовлена й власне незалежністю судової гілки влади в системі органів державної влади, які можуть бути стороною юридичного спору, виключне право вирішувати який закріплено саме за судовою владою. Тобто виключно в судовому порядку може бути визнано протиправними будь-яке рішення, дія чи бездіяльність будь-яких владних інституцій, їх посадових чи службових осіб, якщо їх вчинено з виходом за межі повноважень, в непередбаченій законом формі, чи у невстановлений Конституцією та законами України спосіб. Це дозволяє суду виступати однією з найдієвіших інституційних гарантій забезпечення дотримання в процесі функціонування державно-владного механізму таких вихідних цінностей сучасного конституціоналізму, як правове обмеження публічної влади, а як наслідок – й соціальної свободи загалом [22, с. 14-15, 16].

Статтею 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Як вірно зазначає експертка І. Бакірова, Конституцією України передбачається низка гарантій, однією із яких є право судового захисту, що передбачено статтею 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Метою правосуддя є вирішення конфліктів шляхом розгляду на судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ з додержанням встановленої законом процесуальної форми. Отже, для реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа, по-перше, мала певний рівень правового виховання і правової культури, і, по-друге, сама бажала свого захисту. На думку фахів чині, громадяни України не знають всіх своїх прав та не знають як захистити їх, вони не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод і не

використовують цей засіб в повній мірі. Це обумовлено тим, що існує велика кількість колізій в українському законодавстві, нестабільне, часто змінюване законодавство. Судова система страждає від надмірного навантаження, недофінансування, що породжує її корумпованість [11]. При цьому слід зазначити, що Конституцією та Законом України «Про безоплатну правову допомогу» передбачено право на безоплатну правову допомогу особі як гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених законом [127].

З проголошенням України незалежною державою право кожного на судовий захист стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих у конституційному порядку. Закріплене в конституціях більшості розвинутих держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідним фактором. Право на правосуддя відображається в основних засадах судочинства. Тому зміст цього права складається з наступних елементів: доступність правосуддя; право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; незалежність і неупередженість суду; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; право на захист; публічність судового розгляду; розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом [8, с. 19].

Також з 30 червня 2019 року *відповідно до пункту 1 розділу II Закону України № 1401-VIII від 02.06.2016 [129], набрали чинності зміни до статті 124 Конституції України, згідно з якими Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.*

Стаття 8 Конституції України гарантує право на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Відповідно до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суди в Україні спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Поряд з цим в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, а саме Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.

Так, в *порядку цивільного судочинства* суди розглядають справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. (стаття 19 Цивільного процесуального кодексу України) [178].

В порядку господарського судочинства здійснюється розгляд спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду (стаття 2 Господарського процесуального кодексу України) [37].

В рамках адміністративного судочинства здійснюється вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (стаття 2 Кодекс адміністративного судочинства України) [66].

Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. (статті 2 Кримінального процесуального кодексу України) [86].

Як слушно узагальнює І. Бакірова, в кожній формі судочинства закріплене конституційне право людини і громадянина на судовий захист порушених прав і свобод. Зазначені процедури здійснення судової влади відрізняються тільки сферою законодавства, під яку підпадають правовідносини, в яких виникло порушення. [11].

Право людини і громадянина на судовий захист відноситься до громадянських прав, причому, містить в собі юридичну гарантію від свавілля як з боку окремих осіб, так і держави водночас. Юридичні гарантії – це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції та нормах діючого законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту конституційних прав і свобод громадян [116, с. 208].

Зокрема, Конституцією України передбачається низка гарантій, однією із яких є право судового захисту, що передбачена статтею 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [144]. Також зазначеною статтею кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це означає, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-

якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи зазначених осіб чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність). Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду [145].

Суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (статті 5 та 15 Цивільного процесуального кодексу України).

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, звертатися за захистом до суду та інших державних органів. Також кожен має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а після використання всіх національних засобів правового захисту - за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Таким чином, статтею 55 Конституції України закріплено фундаментальний принцип судового захисту всіх порушених прав людини і громадянина. Надання громадянам права на реалізацію судового захисту їх порушених конституційних прав є невід'ємним елементом законності у державі. Можливість отримати судовий захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу є одним з

найважливіших прав особистості, що суттєво визначає її місце у суспільстві. Тому реалізація права на судовий захист має не тільки юридичне, але й суттєве соціально-політичне значення. Судовий захист надається кожному, хто має на нього право та потребує його. Будь-яка особа, що вважає своє право порушеним, має можливість звернутися за судовим захистом та доводити свою правоту [11].

Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави.

Роль судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як **об'єкта конституційної безпеки держави** полягає в наступному:

- Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (стаття 124 Конституції України);

- рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду (стаття 144 Конституції України);

- захист прав місцевого самоврядування (стаття 145 Конституції України).

Вищенаведене дозволяє запропонувати такий термін як «судове забезпечення конституційної безпеки держави» та сформулювати його авторське визначення. Отже, **судове забезпечення конституційної безпеки держави** – це діяльність спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і

громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

Ознаками судового забезпечення конституційної безпеки держави є наступні:

1) *поліструктурність побудови*, тобто сукупність установ, об'єднаних єдністю засад організації та діяльності ;

2) *охоронно-відновлювальна функція* органів системи судоустрою, яка полягає у гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави;

3) *правозастосовний характер діяльності*, тобто суд застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні та виносить на їх основі мотивоване рішення (вирок);

4) *чіткість процесуальної регламентації діяльності* (діяльність здійснюється виключно до спеціальних кодифікованих актів) та забезпеченість апаратом примусу виконання прийнятих в результаті такої діяльності рішень.

2.2. Конституційний Суд України як спеціалізований орган в системі забезпечення конституційної безпеки України

Окреме місце в системі забезпечення конституційної безпеки України відіграє судово-конституційне забезпечення (контроль), де суб'єктом виступає Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України та здійснює контроль за конституційністю актів, визначених в Конституції України на предмет незменшуваності (скасування чи обмеження) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в Основному Законі нашої держави.

Дослідження даного поняття в контексті забезпечення конституційної безпеки України та значної ролі в цьому саме Конституційного Суду України не є численними у вітчизняній правовій науці, крім того й досі не сформовано загальноприйнятого визначення поняття «судово-конституційне забезпечення (контроль)», більше того, для позначення вказаної категорії науковцями використовуються різні за своєю назвою та змістом терміни. Так, в правовій літературі зустрічаємо дослідження таких категорій як «конституційний контроль» (В. Кампо, А. Портнов, А. Селіванов, Я. Тацій, М. Тесленко, В. Тихий, В. Шаповал тощо), «судовий контроль в конституційному провадженні» (В. Розвадовський); «конституційна юстиція» (А. Селіванов, Ю. Тодика), «система конституційного регулювання» (К. Бабенко), розробки щодо понятійно-категорійного апарату поняття «судово-конституційний контроль» містяться в роботах Н. Вітрука, М. Савенка, І. Шевчука, М. Попович тощо.

Відомий український науковець та суддя Конституційного Суду України у відставці М. Савенко визначає, що «судовий конституційний контроль – це

діяльність компетентних судових та/або спеціалізованих судових органів щодо перевірки, оцінки, визначення відповідності законів, інших нормативно-правових актів Конституції і вирішення питання про їх застосування або щодо їх конституційності, яка здійснюється у формі судочинства і спрямована на забезпечення правової охорони Конституції, встановлених нею основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, конституційної законності. В Україні судовий конституційний контроль здійснюють Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції відповідно до встановлених повноважень» [149, с. 179].

I. Шевчук характеризує дану категорію наявністю таких характерних властивостей як: 1) підвид соціального контролю; 2) здійснюється КСУ за спеціальними процедурами, які регламентуються Конституцією України та спеціальним законом; 3) здійснюється за зверненням уповноважених суб'єктів; 4) включає в себе нормативний контроль, тлумачення конституції і законів та вирішення конституційних спорів; 5) рішення і висновки, прийняті за результатами розгляду остаточні та оскарженню не підлягають [187, с. 29].

Інститут судово-конституційного контролю має тривалу історію свого розвитку. Так, як зазначає Н. Вітрук, досліджуючи судове правосуддя та судово-конституційний контроль, на формування інституту судового конституційного контролю значною мірою вплинули ідеї професора права Віденського університету Ганса Кельзена, які були покладені в основу створення в Австрії у вересні 1919 року Вищого Конституційного Суду, після чого в 1920 році в Конституції Австрії був закріплений інститут конституційного судочинства. Така модель судового конституційного контролю з відповідними процедурами його здійснення далі була запроваджена й у інших країнах: Чехословаччині (1920 р.), Греції (1927 р.), Іспанії (1931 р.), Ірландії (1937 р.), Єгипті (1941 р.). У різних модифікаціях контрольне конституційне судове провадження поширилося у Бірмі, Японії, Італії (1947 р.), Німеччині, Таїланді, Індії (1949 р.), Сирії, Люксембурзі (1950 р.), Уругваї (1952 р.), на Кіпрі (1960 р.), у Туреччині (1961 р.), Алжирі,

Югославії (1963 р.). Після повалення диктаторських режимів конституційний контроль знову запровадили у Греції (1968 р.), Португалії (1976 р.), Іспанії (1978 р.). У 1960-ті роки окремі положення конституційного контролю та відповідні зміни у процесуальному порядку було переглянуто в деяких європейських державах (Австрії, Бельгії, Франції, Чехословаччині, Швеції), у країнах Латинської Америки (Аргентині та інших). У різних формах він утвердився в інших країнах Азії, Африки, Центральної та Південної Америки [25, с. 13].

Як зазначає А. Портнов, відправною точкою запровадження судового конституційного контролю вважається справа «Мербері проти Медісона» (1803 р.), за якою Верховний суд США встановив, що закон Конгресу, який суперечить федеральній Конституції, може бути визнаний судом неконституційним. Тим самим суд наділив себе повноваженнями у сфері конституційної юстиції, а саме – здійснення конституційного контролю. Тому першою країною, яка запровадила конституційний контроль, називають США. Контроль з боку конституційних судів після Першої світової війни був поширений у Європі. Конституційне судочинство здійснювалося з винятковими повноваженнями щодо перевірки конституційності законодавчих актів. Ця модель судового конституційного контролю отримала назву «європейська» на відміну від «американської» (англосаксонської), згідно з якою конституційний контроль здійснювався судами загальної юрисдикції [125].

Щодо конституційного судочинства, то фахівець А. Портнов наводить такі спільні та відмінні риси конституційного судочинства від процесу відправлення кримінального, цивільного, господарського, адміністративного судочинства, зокрема до основних відмінностей науковець відносить наступні:

– здійснюється на підставі та у спосіб, визначені нормативно-правовим актом вищої юридичної сили – Конституцією України, норми якої конкретизовані Законом України «Про Конституційний Суд України»,

Регламентом Конституційного Суду України. Відправлення інших видів судочинства врегульоване законодавчими нормативно-правовими актами – кодексами (Кодексом адміністративного судочинства України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кримінально-процесуальним кодексом України);

– підставою виникнення, зміни і припинення відносин у сфері відправлення конституційного судочинства є правовий конфлікт, визначений конституційними нормами. Підстави виникнення, зміни і припинення відносин у сфері відправлення інших форм правосуддя визначені нормами відповідної галузі матеріального права;

– суб'єкти звернення до Конституційного Суду України визначені Основним Законом. Суб'єкти звернення до судів загальної юрисдикції, спеціалізованих судів визначені відповідними процесуальними нормативно-правовими актами – кодексами;

– процесуальна форма закінчення провадження у Конституційному Суді України визначена Конституцією України. Нею є рішення, виконання якого обов'язкове на території України (ст. 150 Конституції України). Рішення Конституційного Суду України мають остаточний та обов'язковий характер, оскарженню не підлягають на відміну від постанов, ухвал чи вироків судів іншої юрисдикції, які можуть бути оскаржені чи опротестовані у апеляційному чи касаційному порядку;

– рішення Конституційного Суду України можуть змінювати судову практику, яка не відповідає Основному Закону. Процес перевірки Конституційним Судом України конституційності нормативно-правового акта здійснюється безвідносно до конкретних кримінальних, цивільних, господарських чи адміністративних справ, розгляд яких належить до юрисдикції інших судів.

Водночас науковець називає такі спільні риси конституційного судочинства з іншими формами відправлення правосуддя:

– є процесуальною формою відправлення правосуддя;

- пов’язане із вирішенням юридичної справи;
- його учасники зацікавлені у вирішенні справи;
- процесуальний порядок закріплюється у офіційних документах, форма яких визначена законом;
- здійснюється послідовно, стадійно [124, с. 88-90].

Як зауважує науковиця Н. Буруковська, в наукових дослідженнях конституційне судочинство прийнято пов’язувати із законодавчо встановленим механізмом правового захисту конституції (Ж. Овсепян, Л. Лазарєв), а сам механізм правового захисту конституції найчастіше визначають як систему правових інститутів і процедур, що забезпечують її дію. Набір елементів механізму може бути різним: від удосконалення законодавства та застосування контрольно-наглядових важелів до різних видів юридичної відповідальності, але майже усі дослідники вважають, що судовий конституційний контроль є елементом механізму правового захисту конституції [19].

Дана категорія також активно досліджується зарубіжними, зокрема російськими, науковцями. Так, російський науковець, професор Б. Ебзєєв, визначає судовий конституційний контроль як офіційну діяльність спеціально уповноваженого Конституцією і прийнятими на її розвиток законами та іншими актами органу (органів), що здійснюється за допомогою особливої процедури з метою захисту основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства і прямої дії Конституції на всій території держави, запобігання появі у правовій системі неконституційних актів, офіційного тлумачення Конституції [193].

Інший російській дослідник Г. Гаджиєв називає «судово-конституційний контроль» «особливим універсальним інститутом гарантування конституційної безпеки», а Конституційний Суд – його представником, так як «...У рішеннях Конституційного Суду отримує практичну реалізацію підходів, пов’язаних з пошуком та забезпеченням балансу публічних та особистих інтересів у зв’язку з аналізом оскаржуваних нормативно-правових

актів, які відносяться до різних галузей законодавства. Саме в рішеннях Конституційного Суду, зазначає науковець, отримуються обґрунтування важливих принципів забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави, серед яких - принцип співміри (пропорційності) та збалансованості при обмеженні суб'єктивних прав, принцип недопустимості зловживання правом і, в особливій мірі принцип юридичної безпеки» [29]. Підтримуємо дану позицію і вважаємо, що Конституційний суд України як одна з основних інституцій в системі забезпечення конституційної безпеки України, здійснює на дану систему свій охоронно-гарантуючий та захисний вплив, охороняючи конституційний лад, гарантуючи його незмінність та захищаючи безпеку конституційно встановлених цінностей, серед яких, зокрема, і об'єкти конституційної безпеки: конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Чеський правознавець В. Шімічек вбачає, що не всяке порушення прав заявника містить у собі порушення саме конституційних прав і свобод, і в такому випадку таке порушення не обов'язково призводить до задоволення конституційної скарги, тому це є однією з основних відмінностей між конституційним правосуддям з одного боку, і загальним судочинством з іншого [206, с. 89].

Як зазначає науковця Н. Буруковська, на основі нормативістської теорії права Г. Кельзен виробляє принципово новий підхід і до проблеми правового захисту конституційних норм, розробляючи якісно нову концепцію конституційного судочинства. Основною відмінністю цієї європейської моделі конституційного судочинства від американської є його виділення із загального судочинства. Конституційне судочинство, за Г. Кельзенем, має здійснюватися не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованим органом – Конституційним Судом, або квазісудовим органом – конституційною радою або конституційною палатою вищих судових органів загальної юрисдикції. Саме таке бачення Г. Кельзенем моделі конституційного судочинства було

покладено в основу створення в Австрії у вересні 1919 року Вищого Конституційного Суду, а у 1920 році сам інститут конституційного судочинства був нормативно закріплений у Конституції Австрії. Протягом 20-70 рр. XX ст. австрійська модель судового конституційного контролю із відповідними процедурами його здійснення була запроваджена й у інших європейських країнах, зокрема Греції, Іспанії, Ірландії, Люксембурзі, Чехословаччині, Югославії тощо. Слід зазначити, що це були різні модифікації конституційного судового провадження. У 1960-ті роки XX століття окремі положення конституційного контролю та відповідні зміни у процесуальному порядку було переглянуто в деяких європейських державах: Австрії, Бельгії, Франції, Чехословаччині, Швеції [2, с. 13]. І як ми вже зазначали, саме конституційна доктрина Г. Кельзена стала теоретичним підґрунтям конституційного судочинства в європейських країнах [19].

Щодо України, то науковця зазначає, що вперше в історії української конституційної теорії формування Конституційного Суду УРСР як органу правового захисту конституції, склад якого мав обиратися Верховною Радою УРСР, передбачалося внесенням у 1990 році змін до ст. 112 Конституції УРСР [77]. Однак формування спеціалізованого органу правового захисту Конституції України розпочалося лише після виходу України із складу СРСР та здобуття нею незалежності. У червні 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Конституційні Суд України», яким визначався порядок формування та основні функції Конституційного Суду України [131]. У період 1992-1996 рр. основні функції щодо правового захисту Конституції України здійснювалися здебільшого Президентом України та Верховною Радою України, але із прийняттям Конституції України 1996 р. [76], ст.ст. 147-153 якою були чітко визначені система і механізм правового захисту Конституції як Основного Закону незалежної України та новим Законом України «Про Конституційні Суд України» у жовтні 1996 р. [132] був покладений реальний початок правового захисту Конституції України єдиним спеціальним органом конституційної юстиції – Конституційним Судом

України. А, отже, мова йде про розвиток конституційної юстиції в Україні в руслі найбільшого наближення до європейської моделі конституційного судочинства із закріпленням в Основному Законі єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України [19].

Як зазначає науковця А. Івановська, вивчаючи співвідношення КСУ органами судової влади, зазначає, що утворення КСУ стало знаковою подією, рішучим кроком на шляху до визнаних світовою цивілізацією виправданих форм розвитку сучасного конституціоналізму, КСУ має багато спільного з судовою гілкою влади, зокрема принципи здійснення правосуддя, а до відмінностей відноситься його правова природа, функції тощо [61, с. 14].

Як вже згадувалося, в правовій літературі часто спостерігається різноманітність у використанні термінології, яка характеризує процес участі Конституційного Суду України в забезпеченні національної, зокрема і конституційної безпеки нашої держави. Ми ж вважаємо, що найбільш часто використовувані терміни «конституційний контроль» та «судово-конституційне забезпечення (контроль)» все ж слід розрізняти, оскільки, на нашу думку, вони за своїм змістом не є тотожними. Навпаки, уособлюють в собі два різні за своєю спрямованістю процеси, зокрема, «конституційний контроль» – це сукупність функцій будь якої конституції, зокрема на думку відомого науковця Ю. Тодики сукупність таких основних напрямків конституційного впливу на суспільні відносини в Україні як: 1) юридичний (тобто встановлює основи для других галузей права України) ; 2) установний (тобто саме в Конституції України визначаються та юридично оформлюються найважливіші соціально-економічні і політичні інститути; 3) стабілізуючий (тобто є стабілізуюча функція Конституції проявляється в тому, що будучи результатом консенсусу різних політичних сил і угруповань, вона є фактором стабілізації суспільних відносин, їх подальшого розвитку на демократичних засадах); 4) політичний; 5) соціально-регулюючий та забезпечуючий соціальні інтереси; 6) правонадільний; 7) програмний; 8) зовнішньополітичний; 9) організаційний; 10) правозахисний; 11) забезпечуючий рівні економічні умови

господарювання і соціального партнерства; 12) охоронний; 13) обмежувальний; 14) виховний; 15) ідеологічний [168, с. 21]. Основою даних функцій є те, що норми конституції є нормами прямої дії, які займають найвищий щабель в ієрархії нормативно-правових актів держави, і саме на їх основі мають прийматися та їй відповідати закони та інші нормативно-правові акти держави. Зокрема, в статті 8 Конституції України зазначено, що Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, тобто в даному випадку це є пасивна діяльність норм самої Конституції України як нормативно-правового акту по забезпеченню конституційної безпеки в державі.

При цьому «судово-конституційне забезпечення (контроль)» є активною діяльністю спеціально утвореного органу держави, вся функціональна спрямованість якого пов'язана з тлумаченням норм конституції та безпосереднім контролем дотримання норм конституції держави відповідними інститутами державної влади при прийнятті нормативних правових актів.

В Україні відповідно до ст. 147 Конституції України, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

До повноважень Конституційного Суду України відповідно до 150 Конституції України належать:

- 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України;

актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України, зокрема згідно статті 55 Конституції України розгляд конституційної скарги поданої до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України та у порядку, визначеному законом [75].

До конституційного провадження відносяться прийняття рішень та надання висновків щодо: конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання, конституційне звернення та конституційна скарга.

Суб'єктами права на конституційне подання є Президент України, Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (статті 13, 38, 40, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»¹¹).

Суб'єктом конституційної скарги є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України і яка вичерпала всі інші національні засоби юридичного захисту.

Дослідник М. Попович виділяє такі напрямки гарантування конституційного ладу Конституційним Судом України на всій території України, а саме:

- 1) забезпечення принципу демократії як основоположної засади конституційного ладу;
- 2) забезпечення верховенства конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- 3) забезпечення належного функціонування публічної влади та наступності її інститутів, зокрема, принципу поділу влади, унітаризму, гарантування прав місцевого самоврядування;
- 4) розгляд спорів про компетенцію між конституційними органами держави, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування;
- 5) забезпечення вищої юридичної сили Конституції, та прямої дії конституційних норм [123, с. 75].

Особливість місця і ролі КСУ в системі забезпечення конституційної безпеки України обумовлюється його правовою природою та функціональним спрямуванням. Так, науковця А. Івановська виділяє такі функції КСУ як 1) функція конституційного контролю, тобто саме КСУ є головним органом, який здійснює конституційний контроль, рішення якого не потребують подальшого затвердження; 2) інтеграційна функція, тобто КСУ спрямовує діяльність на об'єднання зусиль всіх органів державної влади в Україні з метою їх охорони Конституції, її основних засад; 3) охоронна функція, тобто КСУ своїми рішеннями обмежує державу, здійснюючи тим самим конституційний контроль за діяльністю органів державної влади, акти яких в разі перевищення ними своїх повноважень КСУ може визнати

неконституційними, тобто такими, що не відповідають Основному Закону України; 4) координаційна функція, тобто розмежування повноважень шляхом розподілу сфер компетенції, предметів відання; 5) правотворча функція, тобто КСУ є Єдиним органом уповноваженим Конституцією України виносити рішення загальнообов'язкового характеру, сформульовані правові позиції якого при винесенні рішення є превентивними для органів держави, посадових і службових осіб; 6) політична функція, тобто оскільки КСУ є важливим елементом політичної системи, який здійснюючи контроль над актами вищих органів державної влади, сам не може підлягати контролю з їх боку та застосовуючи ті чи інші конституційні норми у різні моменти політичного життя, здійснює вплив на політичні відносини [61, с. 15, 16, 18].

В чинній редакції Конституції України в статтях 150, 151, 151-1 виокремлено такі повноваження Конституційного Суду України: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України, до яких віднесено: а) надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; б) надання висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; в) надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; г) вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [75] .

13 липня 2017 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII, в якому частиною 1 статті 7 визначено такий вичерпний перелік його повноважень:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки

Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [130].

Як бачимо, з контексту даних повноважень не викликає сумнівів надвагома роль Конституційного Суду України в забезпеченні національної і, зокрема, конституційної безпеки України. Для конкретизації видів забезпечення даним органом конституційної безпеки України, розглянемо їх детально.

Види забезпечення Конституційним Судом України закріпленого в Конституції України об'єму прав і свобод людини та громадянина як об'єкта конституційної безпеки .

Як вже зазначалося, в 2016 році згідно Законом України № 1401-VIII від 02 червня 2016 року *статтю 55 Конституції України було доповнено частиною четвертою, згідно з якою* кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному законом. 13 липня 2017 року Верховна Рада України прийняла закон № 2136-VIII, яким визначила порядок вирішення Конституційним Судом України питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [130]. Тобто законодавчо було закріплено роль Конституційного Суду України в захисті прав людини. Розглянемо даний спосіб детально.

Як зазначає В. Городовенко, інститут конституційної скарги, який з'явився у правовій системі України внаслідок проведення конституційної реформи у 2016 році, задовго до цього активно досліджували фахівці з

конституційного права, зокрема П. Євграфов, М. Тесленко, а питання необхідності його запровадження в Україні постійно обговорювалось як вітчизняними, так і міжнародними експертами. Нині інститут конституційної скарги діє у правовій системі України, і визначальну роль у цьому відіграє Конституційний Суд України, який уже ухвалив низку рішень у справах за конституційними скаргами, спрямованих на захист конституційних прав осіб на соціальний, судовий захист, на власність, на працю. Водночас успішне та повноцінне запровадження інституту конституційної скарги в українську правову систему залежить, власне, від ефективності його функціонування у цій системі, яка визначається не стільки формальним ухваленням Судом рішень у справах за конституційними скаргами, скільки забезпеченням реального захисту та відновлення прав і свобод людини і громадянина за допомогою згаданого інституту [36].

Вважається, що фундатором саме інституту конституційної скарги є Німеччина. В правовій літературі висловлюється думка, що вперше цей інститут був закріплений у Конституції Баварії 1818 року. При розробленні та ухваленні Основного закону 1949 р., було вирішено спочатку не надавати цьому інституту конституційного статусу (це відбулося лише в 1969 р.). Однією з причин такого підходу стали побоювання, що Конституційний Суд ФРН може стати певною мірою надінстанцією стосовно інших вищих судів, авторитет яких відповідно може знизитися [197; 3, с. 22].

В законодавстві Польщі також передбачено дію такого інституту. Зокрема, у польському конституційному праві під конституційною скаргою розуміється особливий правовий засіб, що дозволяє суб'єкту (фізичній або юридичній особі) звертатися до органу конституційного контролю з проханням перевірити прийняте відносно нього остаточне рішення публічних властей, якщо воно порушує його конституційні свободи і права [199, с. 365]. При цьому К. Айріян відмічає такі обставини: 1) скарга має бути пов'язана з конкретною справою, у якій прийнято остаточне рішення компетентної влади; 2) основою скарги має бути лише порушення прав і свобод, які безпосередньо

закріплені в тексті конституції держави; 3) скарга має субсидіарний характер, що означає можливість її внесення лише після вичерпання всіх інших доступних засобів правового захисту; 4) розгляд скарги належить до компетенції органу конституційної юстиції, рішення якого має остаточний характер і зобов'язує всі інші органи держави [3, с. 22–23].

У німецькому конституційному праві вважається, що конституційна скарга являється основним правовим засобом захисту індивідуально-суб'єктивних основних прав і свобод громадянина, що порушені державою, при цьому вона також називається специфічною скаргою громадянина проти держави [204, с. 151; 31, с. 69]. В Австрії конституційна скарга є спеціальним засобом захисту конституційних прав громадян [174].

Щодо визначень поняття «конституційна скарга» у вітчизняній науці, то в монографії за авторством М. Гецька, Ю. Бисаги, Д. Белова зазначається, що «конституційна скарга – це інститут конституційного права, який об'єднує певні однорідні правові норми, які покликані регулювати спірні відносини між громадянином та державою, з приводу порушень останньою конституційних прав і свобод людини, надаючи при цьому можливість громадянину безпосередньо звернутися за захистом своїх порушених основних прав та свобод до спеціального органу конституційної юрисдикції» [63, с. 71].

К. Айріян зазначає, що за своєю суттю конституційна скарга є формою подальшого конституційного контролю, в основу права на конституційну скаргу покладено принцип правової держави – обмеженості державної влади конституційними правами і свободами людини та громадянина. Таким чином, рівень демократичності держави характеризується саме за показником дозволення нею верховенства в її діяльності природних прав і свобод людини та громадянина, що практично забезпечується гарантуванням кожній особі захисту її абсолютних і конкретних можливостей у будь-який, у тому числі конституційно-юрисдикційний, судовий спосіб [3, с. 24].

Згідно зі статтею 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання

щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу [130].

На думку деяких вітчизняних науковців, конституційна скарга здійснює такі функції:

- правореалізаційна (реалізація однієї з форм участі громадян в управлінні державними справами);
- правовідновлююча (одним із способів відновлення порушеного права);
- інформаційна (одне з джерел інформації для органів державної влади);
- превентивна (один із способів усунення порушень законності та запобігання правопорушень) [63, с.123].

Польський вчений Б. Банашак називає наступні функції конституційної скарги:

- забезпечення охорони прав та інтересів суб'єктів права;
- одночасно з її допомогою здійснює захист публічного інтересу, так як вона надає органу конституційного контролю можливість перевірки дотримання Основного Закону всіма державними органами, чим сприяє легітимізації держави;
- запобігання та вирішення суспільних конфліктів, чим сприяє інтеграції суспільства навколо конституційних цінностей;
- здійснення впливу на процес тлумачення конституційних норм, що допомагає адаптувати Основний Закон до мінливих соціальних реалій і знімає необхідність внесення змін до тексту Конституції;
- виховна функція, яка полягає у наочній демонстрації суспільству практичної значимості Конституції в правовій системі держави [196, с. 32].

Згідно Закону України «Про Конституційний Суд України», суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права [130].

Як зазначає науковиця Л. Ярмол, коментуючи відповідний закон, з конституційною скаргою суб'єкт має право звертатися до КС України в разі вичерпанні всі національних засобів юридичного захисту та з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців. При цьому, на думку науковиці, даний термін слід продовжити до шести місяців, щоб суб'єкт звернення мав можливість належним чином підготувати конституційну скаргу та подати її до КС України. Як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами зазначених вимог, якщо КС України визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу (ч. 2 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Крім того, науковиця наголошує, що розглядуваний закон не конкретизує таких мотивів, що має бути законодавчо визначеними. Цитуючи доповідь Конституційного Суду України за 2018 р. [192], Л. Ярмол зазначає, що за період з 1 січня по 31 грудня 2018 р. до КС України надійшла значна кількість конституційних скарг, а саме 690 [195, с. 85]. Згідно оприлюднених даних Конституційним Судом України, в 2019 році до Суду надійшло 693 клопотання, з них: конституційних подань – 21; □ конституційних звернень – 8; □ конституційних скарг – 664 [74].

Отже, важко переоцінити роль Конституційного Суду України (далі – КСУ) в забезпеченні конституційної безпеки такого об'єкта конституційної безпеки як конституційно гарантований об'єм прав і свобод людини. Цю роль КСУ здійснює наступними способами:

I. наступний контроль, тобто ухвалення рішення КСУ в рамках виконання повноваження щодо вирішення питань про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

II. попередній (превентивний) контроль, тобто надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України

вимогам статті 157 (якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина).

Відомий науковець В. Розвадовський розрізняє такі види абстрактного конституційного контролю:

1) превентивний, де КСУ, здійснюючи превентивний конституційний контроль за правовими актами вищих конституційних органів, Конституційний Суд України забезпечує стабільність Основного Закону та попереджує випадки порушення єдності змісту конституційних норм. Закріплена нормативно (ст. 159 Конституції) та підтверджена практикою Суду, така діяльність органу конституційної юстиції полягає у винесенні висновку про відповідність Основному Закону законопроекту про внесення змін до Конституції України перед внесенням його на розгляд Верховної Ради. Конституційний Суд у даному випадку дає висновок щодо збереження сутнісного змісту основних прав, територіальної цілісності та незалежності України, дотримання матеріальних та процесуальних обмежень по внесенню змін до Конституції. При розгляді справи про внесення змін до ст. 46 Конституції України, Конституційний Суд констатував порушення належної правової процедури розгляду конституційних законопроектів, невиконання попереднього рішення Конституційного Суду України, що стосувалося аналогічної правової справи [146], а також вимог ст. 159 Конституції про обов'язковість попереднього розгляду цього законопроекту Конституційним Судом перед внесенням його на розгляд у парламент [23]. Таким чином, здійснюючи попередній конституційний контроль, орган конституційної юстиції забезпечує належну правову процедуру внесення змін до Конституції України, відстоює основоположні принципи організації суспільства і держави, сутнісний зміст основних прав і свобод.

2) Репресивний, здійснюючи який за правовими актами вищих конституційних органів, Конституційний Суд України забезпечує баланс між різними гілками влади, визначаючи їх компетенцію та засоби її реалізації. При реалізації такого повноваження конституційними судами не є прийнятним

вирішення питання конституційності конституційних положень [119]. Конституційний суд, організація та діяльність якого встановлена конституцією, не може займати положення над конституцією, а володіє рівним статусом поряд з главою держави, парламентом та урядом, виконуючи специфічні функції. Оскільки вищим конституційним органом влади виступає народ України, то конституційному контролю не підлягають закони про референдум, а їх відповідність Конституції забезпечується через інші процедури. Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції в даному випадку шляхом контролю за додержанням належної правової процедури призначення референдуму та конституційності положень, що виносяться на розгляд народу. Таким чином, репресивний судовий конституційний контроль має більшу сферу застосування, ніж превентивний і він більшою мірою відповідає природі органу конституційної юрисдикції

3) Інцидентний конституційний контроль здійснюється Конституційним Судом України у випадку, якщо при вирішенні питання відповідності нормативного акту Конституції або офіційного тлумачення Конституції та законів України буде виявлено неконституційність інших нормативно-правових актів (ч. 3 ст. 61 Закону України «Про Конституційний Суд»). Також така форма конституційного контролю застосовується, якщо у процесі розгляду справи судом загальної юрисдикції виникає спір щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, а суд звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який вносить відповідне конституційне подання до Конституційного Суду України. [148, с. 18-19].

Як зазначає інший відомий конституціоналіст М. Савчин, «...Конституційний суд є гарантом поділу влади і покликаний запобігти концентрації влади. Друга його місія – захист прав людини. Можна ставити перед Конституційним судом питання про порушення прав людини через конституційну скаргу. В Україні лише можемо перевірити закон, який застосовано у остаточному судовому рішенні. Це так звана статуторна скарга.

В усіх країнах, де є конституційна скарга, можна навіть оскаржити акт місцевого самоврядування і не треба в суди звертатися. У нас необхідно пройти всі судові інстанції, але безпосередньо, ні судові рішення, ні акти публічної адміністрації не можна оскаржити в Конституційний суд...» [150].

В частині другій статті 150 Конституції України встановлено, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточною і не можуть бути оскаржені. При цьому закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (пункт 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15).

Загальновідомо, що конституційні права і свободи людини і громадянина мають ряд властивостей і рис, які не тільки виділяють їх із загальної системи прав, а й зумовлюють їх вирішальну роль у визначенні правового статусу особи в суспільстві і державі. Вони відрізняються від інших прав за змістом та формою закріплення, оскільки права та свободи набувають статусу конституційних лише після закріплення їх Конституцією України. Права і свободи людини і громадянина є основними за змістом, оскільки за їх допомогою глибоко і повно проявляються і регулюються найбільш важливі відносини між державою і громадянином. Для конституційних прав і свобод є характерною власна система і ознаки, що відрізняє їх від інших прав і свобод. Це означає, що права і свободи людини і громадянина наділені верховенством, оскільки всі інші права і свободи повинні відповідати їм, а також вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод, що деталізують їх. Права і свободи є нормами прямої дії і мають гарантований захист [117, с. 119, 121; 11].

Види забезпечення Конституційним Судом України конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в Конституції України як об'єкта конституційної безпеки.

Нема сумніву в справедливості зауваження відомого конституціоналіста М. Савчина, який наділяє Конституційний Суд України роллю виступати гарантом поділу влади та запобіжника концентрації влади [150]. Саме в цьому, на нашу думку, лежить основа судово-конституційного забезпечення Конституційним судом України конституційної безпеки в частині охорони, гарантування та захисту конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в Конституції України. Іншими словами, якщо зміни в конституційно закріпленому об'ємі правосуб'єктності органів, наділених владними повноваженнями та статус яких визначений в Конституції України можуть призвести до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу), то таким змінам КСУ має запобігти через здійснення попереднього (превентивного) контролю у вигляді аналізу законопроекту або через визнання неконституційними у встановленому законом порядку положень нормативно-правових актів частково чи в цілому (наступний контроль).

Отже вищенаведене дозволяє сформулювати наступне визначення поняття «судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави» - це діяльність спеціально утвореного органу конституційної юрисдикції, спрямована на охорону конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та його відновлення в разі виявлення порушення їх відповідності в прийнятих визначеними суб'єктами права нормативно-правових актах.

Ознаками судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки держави є наступні:

1) *виключність статусу*, тобто наявність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції);

2) *охоронно-захисна функція*, тобто охоронно-захисна діяльність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції);;

3) *імперативність та наказовість прийнятих рішень*, тобто неоскаржуваність та загальнообов'язковість прийнятих рішень (органу конституційної юрисдикції).

Суб'єктом судово-конституційного забезпечення (контролю), в системі забезпечення конституційної безпеки України є Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції. Об'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави виступають 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, 2) конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

Роль Конституційного Суду України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в наступному:

- вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (Статті 55 та 151⁻¹ Конституції України).

Суддя Конституційного Суду України В. Колісник, говорячи про захист прав людини Конституційним Судом України, зазначає, що досягнення балансу між утвердженням прав людини та забезпеченням національної безпеки безпосередньо пов'язане з урахуванням пріоритетних напрямків

державної політики, як у історичному вимірі, так і в контексті сучасних викликів. Фахівець підкреслює, що, здійснюючи вибір між безпекою та свободою, органи конституційної юстиції мають дотримуватися певних визначальних підходів. У разі обмеження законодавцем конституційного права у передбачених Конституцією випадках варто з'ясувати, чи не призводить таке обмеження до втрати реального змісту такого права. Якщо обмеження конституційного права є припустимим, то воно має здійснюватися з легітимною метою, бути обумовленими цією метою, мати не надмірний, а лише мінімально необхідний характер. Оцінка історичних подій, якщо виникла така потреба, має здійснюватися з урахуванням принципів правової держави. Безперечно, важливою є цінність свободи, однак свобода та інші конституційні цінності можуть бути втрачені через недостатнє розуміння та недооцінку безпеки як такої. Показовий приклад - проблеми, які постали перед українським суспільством після анексії Криму, окупації частини української території. Втративши контроль над окремими територіями, Україна унеможливила для багатьох її громадян і вільний розвиток особистості, і вільне пересування, і вільне розпорядження своєю власністю тощо. Тобто на сьогодні питання безпеки і національної, і громадської є актуальним та пов'язаним із забезпеченням прав людини. Виникло безліч проблем. Наприклад, на лінії розмежування зруйновано інфраструктуру, ліквідовано або закрито відділення банків, внаслідок чого громадяни не мали фізичної можливості, наприклад, погасити свої кредитні зобов'язання, за що їм нараховували пені, штрафи тощо. За ініціативою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини були внесені зміни до законодавства, але проценти, які передбачалися договором, продовжували нараховуватися через те, що вважалися договірними зобов'язаннями, на які особа погодилася добровільно. Там само непослідовно діяла держава і стосовно плати за земельні ділянки, розташовані на тимчасово окупованій території та/ або території населених пунктів на лінії зіткнення та/ або території проведення антитерористичної операції, коли спершу було визнано право на повернення

відповідних нарахованих та сплачених сум плати за землю, проте згодом це право було скасовано. Тому КСУ своїм Рішенням від 5 червня 2019 р. № 3-р(І)/2019 визнав відповідні положення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України « Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 р. NO 1989-VIII неконституційними. Здійснюючи вибір між безпекою і свободою, суди мають дотримуватися певних визначальних підходів. В разі обмеження законодавцем конституційного права у передбачених конституцією випадках варто з'ясувати, чи не призводить таке обмеження до втрати реального змісту відповідного права та чи не руйнує зазначене обмеження сутність цього права [67].

Роль Конституційного Суду України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в наступному:

- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- офіційне тлумачення Конституції України.

Отже, можемо констатувати, що єдиним суб'єктом судово-конституційного забезпечення конституційної безпеки України є Конституційний Суд України, якому притаманні такі ознаки суб'єкта судово-конституційного забезпечення (контролю) системи забезпечення конституційної безпеки України:

а) *виключність та винятковість*, тобто займає спеціально обумовлене місце серед органів державної і, зокрема, судової влади, здійснюючи виключні повноваження в сфері забезпечення конституційної безпеки держави;

б) *монооб'єктність*, тобто наявність єдиного в своєму роді об'єкту, на який спрямована діяльність – конституційна відповідність (конституційність) правових актів визначених в Конституції України суб'єктів права;

в) *процесуальна специфічність*, тобто винятковість здійснення судочинства, яка полягає у спеціальному суб'єкті звернення у спеціально визначеній формі;

г) *імперативність прийнятих рішень*, тобто діяльність має владно-імперативний характер, що передбачає безумовне виконання вимог всіма суб'єктами права держави, миттєвість та безповоротність прийнятого рішення.

Ознаки суб'єкта судово-конституційного забезпечення (контролю) системи забезпечення конституційної безпеки України: а) *виключність та винятковість*, тобто займає спеціально обумовлене місце серед органів державної і, зокрема, судової влади, здійснюючи виключні повноваження в сфері забезпечення конституційної безпеки держави; б) *монооб'єктність*, тобто наявність єдиного в своєму роді об'єкту, на який спрямована діяльність – конституційна відповідність (конституційність) правових актів визначених в Конституції України суб'єктів права; в) *процесуальна специфічність*, тобто винятковість здійснення судочинства, яка полягає у спеціальному суб'єкті звернення у спеціально визначеній формі; г) *імперативність прийнятих рішень*, тобто діяльність має владно-імперативний характер, що передбачає безумовне виконання вимог всіма суб'єктами права держави, миттєвість та безповоротність прийнятого рішення.

Висновки до розділу 2:

1. Судове забезпечення конституційної безпеки держави – це діяльність спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

2. До ознак судового забезпечення конституційної безпеки держави відносяться 1) *поліструктурність побудови*, тобто сукупність установ, об'єднаних єдністю засад організації та діяльності; 2) *охоронно-відновлювальна функція* органів системи судоустрою, яка полягає у гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави; 3) *правозастосовний характер діяльності*, тобто суд застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні та виносить на їх основі мотивоване рішення (вирок); 4) чіткість процесуальної регламентації діяльності (діяльність здійснюється виключно до спеціальних кодифікованих актів) та забезпеченість апаратом примусу виконання прийнятих в результаті такої діяльності рішень.

3. Суб'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави є суди у системі судоустрою України, в той час як об'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави є конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, а також конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

4. Види та роль судового забезпечення конституційної безпеки держави:

Г) Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в діяльності спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина.

Роль судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в захисті таких конституційних прав, свобод та інтересів людини та громадянина, як:

- права людини на свободу та особисту недоторканність, де передбачається, що особа не може бути заарештованою або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду та право затриманої особи на оскарження до суду свого затримання (стаття 29 Конституції України);

- права на недоторканість житла, де не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (стаття 30 Конституції України);

- судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (стаття 32 Конституції України);

- заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку (стаття 37 Конституції України);

- конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (стаття 41 Конституції України);

- тільки на підставі закону за рішенням суду особа може бути примусово позбавлена житла (стаття 47 Конституції України);

- права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, (стаття 55 Конституції України);

- тільки обвинувальним вироком суду встановлюється винність особи та застосовується кримінальне покарання в раз доведення її вини в законному порядку, інакше особа вважається невинуватою у вчиненні злочину; і не може бути піддана кримінальному покаранню (стаття 62 Конституції України).

II) Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави полягає у діяльності спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

Роль судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в наступному:

- Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (стаття 124 Конституції України);

- рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду (стаття 144 Конституції України);

- захист прав місцевого самоврядування (стаття 145 Конституції України).

5. Судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави - це діяльність спеціально утвореного органу конституційної

юрисдикції, спрямована на охорону конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та його відновлення в разі виявлення порушення їх відповідності в прийнятих визначеними суб'єктами права нормативно-правових актах.

6. Ознаками судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки держави є 1) *виключність статусу*, тобто наявність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції); 2) *охоронно-захисна функція*, тобто охоронно-захисна діяльність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції); 3) *імперативність та наказовість прийнятих рішень*, тобто неоскаржуваність та загальнообов'язковість прийнятих рішень (органу конституційної юрисдикції).

7. Суб'єктом судово-конституційного забезпечення (контролю), в системі забезпечення конституційної безпеки України є Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції, при цьому об'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави виступають 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, 2) конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

8. До ознак суб'єкта судово-конституційного забезпечення (контролю) системи забезпечення конституційної безпеки України слід віднести наступні: а) *виключність та винятковість*, тобто займає спеціально обумовлене місце серед органів державної і, зокрема, судової влади, здійснюючи виключні повноваження в сфері забезпечення конституційної безпеки держави; б) *монооб'єктність*, тобто наявність єдиного в своєму роді об'єкту, на який спрямована діяльність – конституційна відповідність (конституційність) правових актів визначених в Конституції України суб'єктів права; в) *процесуальна специфічність*, тобто винятковість здійснення судочинства, яка

полягає у спеціальному суб'єкті звернення у спеціально визначеній формі; г) *імперативність прийнятих рішень*, тобто діяльність має владно-імперативний характер, що передбачає безумовне виконання вимог всіма суб'єктами права держави, миттєвість та безповоротність прийнятого рішення.

9. Види та роль судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки держави:

I) судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як об'єкта конституційної безпеки держави

Роль Конституційного Суду України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в наступному:

- вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (Статті 55 та 151⁻¹ Конституції України).

II) судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави полягає у наступному:

- вирішення Конституційним Судом України питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- офіційне тлумачення Конституції України.

РОЗДІЛ 3.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЄСПЛ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Конституційні засади ролі та місця ЄСПЛ в системі забезпечення конституційної безпеки України

В 2016 році Законом України № 1401-VIII від 02.06.2016 року [129] було викладено в новій редакції частину 5 статті 55 Конституції України, згідно з якою передбачалося право кожного після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Стаття 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [75].

Як відомо, Україна в сфері захисту прав людини є учасницею таких міжнародних договорів як Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 [104] та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950р. [69], ратифікованої Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97р. [136]. Україна зі вступом до Ради Європи 9 листопада 1995 року, ставши повноправним її членом, підписавши вказану Конвенцію (далі – Конвенція), (набрала чинності для України, після її ратифікації Верховною Радою 17 липня 1997 року) визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав

людини (далі - ЄСПЛ). В Україні було запроваджено механізм гармонізації правової системи держави з нормами й стандартами Ради Європи. Наближення національної системи захисту прав людини до загальноєвропейської практики надало всім, хто перебуває під юрисдикцією України, право на звернення до ЄСПЛ в разі порушення Україною, її органами, посадовими особами норм Конвенції, положення якої визнані обов'язковими на території України. Рішення Європейського суду є обов'язковими для держав - учасниць Конвенції. Контроль за їх виконанням паралельно із Європейським судом здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Крім того, на запит Комітету Міністрів Європейський суд надає консультативні висновки з питань права щодо тлумачення і застосування норм Конвенції.

Тобто, з аналізу наведеного та враховуючи зміст статті 55 Конституції України, яка закріплює конституційне право людини і громадянина на судовий захист ЄСПЛ, який виступає суб'єктом судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи впливає, що до системи забезпечення конституційної безпеки України слід віднести і такий елемент як «судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи», що зумовлює необхідність визначення поняття даної категорії та визначити місце і роль ЄСПЛ в системі забезпечення конституційної безпеки держави.

Дослідження проблематики діяльності ЄСПЛ як механізму захисту прав і свобод людини та його роль в національному законодавстві України активно проводяться вітчизняними та іноземними науковцями. Так, серед них вагоме місце посідають дослідження О. Базова, О. Бандурки, Д. Белова, Н. Блажівської, М. Буроменського, О. Буткевич, В. Гробої, Т. Заворотченко, С. Зміївської, А. Колодія, О. Кочури, І. Магновського, О. Майданник, О. Марцеляка, М. Мазура, О. Митник, А. Олійника, М. Орзіха, В. Погорілка, О. Пушкіної, П. Рабіновича, О. Рудневої, О. Скакуна, В. Серьогіна, Т. Сироїд, О. Фрицького, М. Хилько, М. Цвіка, А. Червяцовой, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших; а також зарубіжних вчених-юристів: С. Алексєєва, С.

Братуся, Н. Вітрука, Л. Воєводина, О. Лукашевої, Ж.-П. Марено, Н. Матузова та інші.

Нормативно механізм реалізації закріпленого в Конституції України права на звернення до міжнародних судових інстанцій було визначено в Законі України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якого рішення ЄСПЛ є джерелами судової практики в Україні. Тобто, Україна стала офіційно визнавати прецедент джерелом внутрішньодержавного права, а рішення ЄСПЛ – частиною судової практики України. Так, даним законом визначено, що остаточне рішення Європейського суду з прав людини а) у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України; є обов'язковим для виконання Україною [128] відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 [136].

Вищенаведене дозволяє зробити висновок, що ЄСПЛ виконує роль регіонального правозабезпечувального судового інструменту в рамках Ради Європи (суб'єктом судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи). Вказане передбачає необхідність визначення ролі ЄСПЛ в системі забезпечення конституційної безпеки держави, для чого першопочатково визначимо місце в системі національного законодавства України судового прецеденту.

Роль прецеденту в законодавстві України

Загальновідомо, що правовий прецедент – це один із видів джерел права. Так, науковця Н. Блажівська акцентує, що в сучасній юридичній доктрині

наявна позиція, відповідно до якої у національній правовій системі в тій чи іншій формі прецедент завжди існував як джерело права (наприклад, у випадках застосування закону та права за аналогією).

Щодо міжнародного права, то заслуговує на увагу визначення поняття «судовий прецедент», запропоноване одним із суддів ЄСПЛ: суть прецеденту полягає в тому, що він має бути застосований у справах, подібних до тих, які вже ЄСПЛ розглядав, тобто тих, що мають аналогічний характер. Проте зміст поняття «прецедент» стосовно діяльності ЄСПЛ відрізняється від англосаксонської доктрини прецеденту, відповідно до якої кожен суд зобов'язаний застосовувати до обставин справи *ratio decidendi* (правові позиції) будь-якого рішення, прийнятого вищим судом, а суди апеляційної інстанції (крім Палати лордів) зв'язані власними попередніми рішеннями [208; 13, с. 62].

Говорячи про такий вид судових прецедентів як рішення ЄСПЛ, слід спочатку звернутися до теорії місця в системі національного законодавства міжнародних зобов'язань України. Так передбачено в національному законодавстві примат норм міжнародного права перед внутрішньодержавними як тенденція розвитку обох правових систем за умови глобалізаційних процесів [20]. Для прикладу слід навести статтю 90 КПК України, згідно норм якої встановлюється пріоритет судових рішень, якими констатовано порушення прав людини, для вирішення питання допустимості доказів. Зокрема, мова йде про те, що рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і яким встановлено порушення прав людини, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів [86].

При цьому, як зазначає науковця О. Буткевич, в українській конституційній доктрині і практиці прийнято стверджувати, що і в Україні діє примат міжнародно-правових зобов'язань перед нормами національного законодавства в разі їх колізії. Проте, науковця вважає, що це не так, і

наводить конституційне врегулювання місця норм міжнародного права (і міжнародно-правових зобов'язань держави) в національній правовій системі. Так, до основних проблем О. Буткевич відносить формулювання статті 9 Конституції України, яку дослідниця справедливо називає фактично єдиною статтею Основного Закону, присвяченої питанням ролі і місця джерел міжнародного права (а до таких належать, зокрема, і рішення міжнародних судів, хоча вони й не відображені у цій статті) в праві України. Так, згідно ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. При цьому О. Буткевич до питань, не врегульованих в Конституції України відносить такі, як:

- 1) в чому полягають загальні принципи співвідношення міжнародного і національного права;
- 2) яке місце в ієрархії вітчизняного законодавства займають норми міжнародного права;
- 3) як співвідносяться стаття 9 Конституції України та положення законів України стосовно пріоритетності застосування норм міжнародних договорів України та міжнародно-правових зобов'язань за іншими джерелами;
- 4) неврегульованість застосування загальновизнаних (недоговірних) норм міжнародного права, а також міжнародно-правових звичаїв;
- 5) наслідки суперечності Конституції чи законам України норм міжнародного права, що не підпадають під визначення статті 9 Конституції ;
- 6) місце в правовій системі України рішень міжнародних судових установ;
- 7) встановлення ролі у вітчизняній правовій системі рішень ЄСПЛ у справах проти України та проти інших держав та ін.[20, с. 4].

Погоджуємося з вищеназваним та вважаємо, що не дивлячись на формулювання статтею 9 Конституції України ролі міжнародного договору в

законодавстві України, частини 2 статті 10 Цивільного кодексу України (щодо застосування правил чинного міжнародного договору України, укладеного у встановленому законом порядку) та статті 90 КПКУ, слід більш чітко в Конституції України визначити спосіб застосування міжнародного договору і, зокрема, міжнародного судового прецеденту в національному законодавстві та судовій практиці України.

ЄСПЛ у системі забезпечення конституційної безпеки України

Науковиця О. Кочура в своєму дисертаційному дослідженні говорячи про роль ЄСПЛ в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України називає такі ознаки конституційно-правового механізму захисту прав і свобод громадян України як 1) динамічний характер, здатність до саморозвитку, вдосконалення; 2) взаємоузгоджений та взаємопов'язаний характер, тобто наявність взаємозв'язку між елементами цієї системи; 3) системний характер, тобто взаємозв'язок з іншими конституційно-правовими механізмами; 4) закріпленість в Конституції України та інших джерелах, що містять конституційно-правові норми; 5) цей механізм являє собою певні форми, засоби і заходи; 6) він є індикатором розвитку громадянського суспільства та характеризує державу як демократичну та правову; 5) багаторівневий характер, тобто такий механізм діє на декількох рівнях, залежно від сфери його застосування. Крім того, науковця виокремлює два рівні конституційно-правового механізму захисту прав і свобод громадян України, зокрема внутрішньодержавний (національний) та міжнародний рівень, де до внутрішньодержавного (національного) рівня відносить нормативну складову – систему конституційно-правових норм, що закріплюють права і свободи людини і громадянина та встановлюють гарантії їх реалізації; інституційну – систему відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави та інституцій громадянського суспільства, які здійснюють захист цих прав; процесуальну – діяльність та взаємодія вищезазначених суб'єктів щодо їх захисту; а

міжнародний рівень визначає як нормативний, тобто систему міжнародно-правових норм); інституційний – система відповідних міжнародних інституцій, завданням яких є захист прав і свобод; процесуальна – відповідна діяльність цих інституцій. При цьому інституційною складовою міжнародного рівня конституційно-правового механізму захисту прав і свобод громадян Україна виступають відповідні міжнародні установи, що мають універсальний та регіональний характер та юрисдикція яких визнана Україною і одним з найефективніших регіональних інструментів захисту прав людини і громадянина є Європейський суд з прав людини [83, с. 9].

Як відомо, до міжнародних правозахисних органів належать Комітет з прав людини ООН та Європейський суд з прав людини як одна з інституцій Ради Європи, створена 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, ратифікованої 1953 року (Страсбург, Франція). На конференції Віденського саміту глав держав і урядів держав-членів Ради Європи у жовтні 1993 року було ухвалене рішення про створення нового Європейського суду з прав людини, який замінить колишню двоступеневу систему захисту прав та свобод. Реформований Суд як орган Ради Європи почав свою роботу 1 листопада 1998 року [54].

Міжнародна співпраця держав у галузі прав людини відбувається у формі запровадження певних стандартів щодо змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватися цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві та в повсякденній діяльності. Ці норми закріплено у низці документів, прийнятих міжнародним співтовариством у рамках діяльності ООН. 23 квітня 1998 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини» (Конвенції 1950 р.). 23 лютого 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Повноваження щодо здійснення представництва України в ЄСПЛ під час розгляду справ про

порушення Конвенції, координації виконання рішень ЄСПЛ, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень, покладено на Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, що є посадовою особою Міністерства юстиції України [176].

Важливою функцією Європейського суду з прав людини є забезпечувати неухильне дотримання і виконання норм конвенції державами-учасницями. Суд стає на захист тільки тих прав, що прописані у Конвенції і протоколах до неї. Важливість Конвенції обумовлена не тільки широтою закріплених у ній прав, а й механізмами захисту, створеними для розслідування можливих порушень і для забезпечення виконання обов'язків, передбачених Конвенцією. Вона дає право громадянину держави, у якій поширилась юрисдикція Європейського суду, звернутися до цього органу, якщо громадянин вважає, що його права було порушено й суд виніс несправедливе рішення. Конституція України надає право громадянам України звернутись із заявою до Європейського суду.

Європейський суд є унікальним міжнародним юрисдикційним органом, тому що до нього можна звернутись без згоди на це відповідної держави. Під юрисдикцією суду перебуває близько 755 мільйонів людей. Офіційними мовами суду є англійська та французька. Однак, за бажанням, особа може звертатись до Секретаріату суду офіційною мовою однією з держав, що ратифікували Конвенцію.

Скаргу до Європейського суду можуть подати фізична особа, група осіб, неурядова організація та держава - член Ради Європи. У разі, коли заява визнається прийнятою, заявник повинен довести, що він вичерпав усі можливі національні засоби правового захисту в державі, де, як стверджується у заяві, відбулося порушення права. Заяву потрібно надсилати впродовж шести місяців після дати прийняття судом певної країни остаточного рішення. У випадку визнання звернення прийнятним суд може запропонувати: дружнє врегулювання; вирішити справу за відповідністю власної процедури;

При цьому Європейський суд не є вищою інстанцією щодо судової системи держави-учасниці Конвенції, тому він не може скасувати рішення, винесене органом державної влади чи національним судом, не дає вказівок законодавцю, не здійснює абстрактний контроль національного законодавства або судової практики, не має права давати розпорядження про вжиття заходів, які мають юридичні наслідки. Суд розглядає тільки конкретні скарги з тим, щоб встановити, чи дійсно були допущені порушення вимог Конвенції. Тому перш ніж звернутися із заявою до міжнародних органів Ради Європи з захисту прав людини, відповідно до ст. 34 Конвенції, потрібно взяти до уваги наступні рекомендації:

- необхідно визначити міжнародний орган, до якого буде подано скаргу;
- якщо це Європейський суд з прав людини, то повинні бути чіткі докази порушеного права, а саме норм Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод;
- повинні бути вичерпані всі внутрішньодержавні засоби правового захисту;
- особа, чиє право було порушене, повинна бути згодна виступити позивачем у справі;
- необхідно розрахувати час і можливості, маючи на увазі, що звернення до міжнародних органів і розгляд справи можуть вимагати декількох років, а підтримка звинувачення проти держави у Суді неможлива без кваліфікованого адвоката;
- взяти участь у підготовці скарги;
- бажано знайти громадську організацію, яка має досвід спілкування з міжнародними органами з захисту прав людини, і звернутися до неї за допомогою; бажано, щоб така допомога була безкоштовною.
- використати засоби масової інформації для повідомлення про подання скарги, про хід її розгляду і результати [194].

Як зазначає М. Хилько, участь України в ЄСПЛ – це механізм, який, перш за все, має гарантувати дотримання прав громадян у випадках, коли їм не вдалося зробити цього в межах діяльності української правової системи. Це особливо важливо, зважаючи на традиційно низький рівень довіри населення до судової системи в Україні. Так, всеукраїнське дослідження громадської думки, проведене соціологічною службою Центру Разумкова 13–17 лютого 2020 р. показало, що судовій системі в цілому в Україні повністю довіряють лише 1,7 % опитаних, скоріше довіряють – 11,5 %, скоріше не довіряють – 35,1 % і зовсім не довіряють 40,5 % опитаних. Незначно вищий рівень довіри до місцевих судів та до Верховного Суду, але і в їх випадках рівень недовіри суттєво перевищує рівень довіри (негативний баланс довіри-недовіри у випадку місцевих судів становить -54,9 а Верховного Суду -45,5 %).

Зазвичай відповідачами за заявами, поданими до Європейського суду з прав людини стають держави, які мають проблеми із якістю роботи судової системи та з довірою до неї з боку громадян. Станом на 1 січня 2020 р., відповідачами по більш, ніж 2/3 поданих до ЄСПЛ заяв були чотири держави: Росія (15 050 заяв, що становить 25,2 % від загальної кількості справ, які перебувають на розгляді в ЄСПЛ), Туреччина (9250 заяв, 15,5 % від загальної кількості), Україна (8850 заяв, 14,8 % від загальної кількості), Румунія (7900 заяв, що становить 13,2 % від загальної їх кількості) [176].

Науковець та суддя С. Чванкін вважає, що обов'язковість усіх рішень ЄСПЛ обумовлює спірність питання щодо природи та меж їх прецедентності, оскільки прецедентність рішень ЄСПЛ розглядається не тільки з точки зору прецедентного характеру, а з точки зору загальнообов'язковості. Загальнообов'язковість є ширшою за своїм значенням властивістю рішень ЄСПЛ. Буквальне тлумачення ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» може привести до висновку, що для України є обов'язковими тільки рішення Суду, які ухвалені проти України. Але ЄСПЛ виходить з універсальності своєї

практики, незважаючи на суб'єктний склад справ, і у своїх рішеннях посиляється на всю напрацьовану судову практику. Такий підхід ЄСПЛ відображає принцип право-вої визначеності та забезпечує прогнозованість рішень ЄСПЛ. При застосуванні Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод українські суди можуть застосовувати всю практику ЄСПЛ, тобто рішення, ухвалені як відносно України, так і щодо інших держав [182].

Отже, вважаємо, що судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи є складовим елементом системи забезпечення конституційної безпеки України.

Правова природа актів ЄСПЛ

Щодо правової природи актів ЄСПЛ та їх місця в національному законодавстві, то дана тема є цілком досліджуваною у вітчизняній науці, однак, як справедливо зазначає дослідниця А. Драгоненко, думки вчених розділились Зокрема, рішення (практику) ЄСПЛ називають: 1) прецедентами, який має обов'язкову силу як для ЄСПЛ, так і для національних судів України (переважна більшість науковців дотримується такої позиції [163, с. 162]; 2) правоположеннями, що носять характер прецеденту за змістом («прецедентне право»), які мають правоконкретизаційний, правотлумачний, правозастосовчий характер і є обов'язковими для самого суду, який його прийняв [49, с. 176-177]; 3) переконливою прецедентною практикою і при цьому національні суди звертаються до рішень ЄСПЛ, але вони не зобов'язані автоматично їх дотримуватись [122, с. 49-52]; 4) рішення ЄСПЛ є формою прецедентного права [89, с. 18-23]; 5) прецедент тлумачення [157, с. 76]); 6) правотлумачний або правоконкретизаційний прецедент [186, с. 48]; 7) правотлумачний або правозастосовчий акт [62, с. 147]; 8) рішенням, що має норму тлумачення [177, с. 70-71]; 9) такими, де ЄСПЛ послідовно дотримується своєї попередньої практики, проте в наявності формальна відсутність доктрини прецеденту [49, с. 176-177]; 10) є не обов'язковими для

національних правозастосовчих органів [4, с. 10]; 11) є обов'язковою для українських судів лише при вирішенні цивільних, господарських справ [62, с. 145]; 12) є обов'язковою для українських судів тільки при застосуванні судами кримінально-процесуальних норм [5, с. 78]; 13) джерело тлумачення прав і свобод, закріплених у ЄКПЛ [48, с. 351]; 14) вияв правотлумачної функції судової практики (які є прецедентом тлумачення), їх роль полягає у конкретизації норми права, усуненні прогалін у законодавстві, забезпеченні єдності судової практики та можуть виступати у якості етапу формування норми права [60, с. 171]; 15) має прецедентний принцип розвитку [141, с. 95-96]; 16) є джерелом права України [44, с. 17]. При цьому, на думку вказаної науковиці, з якою погоджуємося, у цій дефініції варто було б підкреслити нормативний характер і юридичну силу розглянутих правових позицій і, відповідно, визначити їх як міжнародно-правові норми створені Європейським судом шляхом інтерпретації положень Конвенції та протоколів до неї, які формуються в рішеннях по конкретних справах і поширюються згодом на аналогічні справи, а також слугують обов'язковим прикладом розуміння Конвенції та протоколів до неї для суб'єктів права держав-членів Ради Європи. В обґрунтування нормативності правових позицій ЄСПЛ науковця додатково наводить той факт, що вони розраховані на необмежене число випадків застосування: при винесенні рішення Страсбурзький Суд завжди звертається до правових позицій, закріплених в попередніх рішеннях. Рішення Європейського суду по відношенню до Конвенцією та Протоколів до неї є вторинними джерелами права – прецедентами тлумачення. Нормам, які містяться в прецедентах тлумачення, повинні слідувати суб'єкти права держав-членів Ради Європи, а також на ці норми повинен спиратися Європейський суд при розгляді скарг, що надходять на його адресу, на порушення прав і свобод, закріплених в Конвенції. [47, с. 159, 160, 162].

Також А. Драгоненко, визначає, що найбільш важливим аспектом проблеми юридичної природи рішень ЄСПЛ є питання про нормотворчий характер цих рішень, зазначаючи, що на думку одних вчених діяльність

Страсбурзького суду не спрямована на створення правових норм і носить виключно правозастосовчий та інтерпретаційний характер, проте, як на думку інших – присутній правотворчий елемент в підсумкових рішеннях ЄСПЛ [47, с. 157].

Як зазначає науковця О. Буткевич, з самої практики ЄСПЛ та доктрини щодо його діяльності походить суперечність стосовно прецедентного характеру його рішень. З одного боку, позиція Європейського Суду полягає в тому, що положення Конвенції, як «живого інструменту», повинні тлумачитися в світлі наявних на теперішній час умов і мають свою основу в прецедентному праві Суду. Але з іншого боку, сам цей Суд не досить переконливо стоїть на необхідності дотримуватися прецеденту. У справі «Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. The United Kingdom. — Judgment of 18 January 2001, § 70) він висловив лише побажання: «Європейський Суд дійшов висновку, що він формально не зобов'язаний слідувати своїм попереднім рішенням, але буде в інтересах законної визначеності, прогнозованості і рівності перед законом, якщо він не відхилятиметься без достатніх причин від прецедентів, закладених в попередніх справах. Хоча Конвенція — перша і найголовніша система захисту прав людини, Європейський Суд повинен, проте, брати до уваги і умови, що змінюються в Договірних Державах, реагувати, наприклад, на будь яку угоду, що з'явилась стосовно стандартів її досягнення» [20, с. 18].

Враховуючи те, що вітчизняні вчені й досі дискутують переважно стосовно питання визнання прецедентного характеру рішень ЄСПЛ, у зв'язку з чим існує потреба визначити місце рішень ЄСПЛ в національній правовій системі з урахуванням її належності до романо-германської правової системи [13, с. 61]. Так, акти ЄСПЛ:

1) створюють, формулюють нове юридичне становище, новий підхід до вирішення правової ситуації для конкретного випадку, тобто носять умовно казуальний характер для вирішення конфлікту між приватною особою та державою;

2) реалізують повноваження ЄСПЛ, закріплені у статті 32 ЄКПЛ, щодо прийняття рішень із усіх питань, які стосуються тлумачення та застосування положень ЄКПЛ, одночасно формулюючи автономні правові поняття у системі нормативного регулювання ЄКПЛ прав людини;

3) набувають характеру повторюваного та неодноразово застосовуваного правила надалі, але не у зв'язку з особливим розпорядженням, а в результаті визнання судовими органами держав – учасниць ЄКПЛ, які під час прийняття рішень звертаються до правових позицій, сформульованих у рішеннях ЄСПЛ щодо окремих прав;

4) приймаються не з ініціативи ЄСПЛ, а на підставі заяви (скарги) зацікавленої, як правило, приватної особи;

5) спрямовані на вироблення єдиного правового підходу до вирішення певних категорій справ, тобто реалізують принцип визначеності права, стабільності правового регулювання [200]

Рішення ЄСПЛ – це казуальний акт тлумачення. Однак відповідно до ЄКПЛ ЄСПЛ належить право на нормативне легальне тлумачення всіх її норм, що встановлює загальнообов'язковий характер його інтерпретаційних актів. ЄСПЛ, розглядаючи справу та формулюючи у рішенні тлумачення норм ЄКПЛ, визначає не тільки поведінку сторони у спорі, а й порядок реалізації норми. Визнаючи рішення ЄСПЛ юридично обов'язковим, сторони зобов'язані надалі щоразу під час застосування положень ЄКПЛ враховувати рішення ЄСПЛ щодо тлумачення норм ЄКПЛ.

Таким чином, недотримання усіма державами-учасницями положень ЄКПЛ в інтерпретованому вигляді у рішеннях ЄСПЛ слугує підставою для визнання відповідної держави порушником міжнародних зобов'язань. Тобто судова практика ЄСПЛ набуває нормативності, встановлюючи обов'язкові для всіх держав – учасниць Ради Європи правила поведінки. Проте ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що він не має займатися абстрактним контролем за виконанням норм ЄКПЛ, а повинен обмежити свій розгляд

питаннями, що виникають у конкретному випадку, який він розглядає [13, с. 74; 202]

З 2006 року із прийняттям Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ стало джерелом судової практики в Україні. Результатом прийняття даного закону є офіційне визнання прецеденту джерелом внутрішньодержавного права. Зокрема, даним законом визначено, що остаточне рішення Європейського суду з прав людини а) у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України; є обов'язковим для виконання Україною [128] відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 [136].

Розділяємо позицію фахівця М. Гультая, який вважає, що практика ЄСПЛ впливає на конституційне судочинство України та має методологічне значення і виступає ефективним інструментом національного судового тлумачення норм права, передусім тих, що стосуються прав людини та зазначає, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» однозначно сформулював юридичну норму, за якою суди (в тому числі – й Конституційний Суд України – М. Г.) застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (Ст. 17 Закону). Цей принципово важливий законодавчий припис легалізував елементи прецедентного права в правовій системі України (що цілком відповідає загальноєвропейській тенденції зближення

континентального та англосаксонського права та взаємопроникнення їх правових інститутів), а також значно розширив сферу застосування практики ЄСПЛ, в тому числі у межах конституційної юрисдикції [39, с. 312, 313].

В. Завгородній доводить, що вплив практики ЄСПЛ на законодавчу діяльність парламенту є різним і залежить від характеру сформульованих правових позицій, викладених в остаточних рішеннях ЄСПЛ, які проявляються в таких варіантах: а) суб'єкти законодавчої ініціативи офіційно декларують намагання врахувати правові позиції ЄСПЛ в конкретні строки через розробку законопроекту та подання його на розгляд парламенту; б) парламент точно відтворює правову позицію ЄСПЛ при внесенні змін до нормативно-правового акта; в) частково враховує правову позицію без змін концепції самого акта; г) приймає новий нормативно-правовий акт [59, с. 11].

П. Рабінович також не заперечує вплив рішень ЄСПЛ на конституційне правосуддя, пропонуючи виокремити два напрямки такого впливу. Як перший напрямок науковець називає врахування конституційними судами вказівок і оцінок ЄСПЛ, наведених у його рішеннях у конкретних справах, до розгляду яких органи конституційного контролю залучались на етапі вирішення спору в межах національних юрисдикцій, а другим на думку науковця є врахування вироблених ним принципів, концептуально-методологічних засад судового захисту прав людини і основоположних свобод при ухваленні конституційними судами їх рішень. Хоча цей «канал», як зазначає П. Рабінович, є менш формалізованим, ніж перший, проте сфера його застосування може бути незрівнянно ширшою [140, с. 35, 36; 39, с. 311]

М. Селівон називає шляхами впливу Європейської Конвенції та практики ЄСПЛ на конституційне судочинство України застосування КСУ для обґрунтування своїх правових позицій при прийнятті відповідних рішень комплексного підходу, оскільки крім Конституції України та інших актів національного законодавства, КСУ використовує потенціал Європейської Конвенції, інших міжнародно-правових договорів у сфері прав людини, а також рішення ЄСПЛ, оскільки Конституція України містить в цілому

аналогічний Європейській Конвенції каталог прав людини, хоча можуть спостерігатись окремі термінологічні розбіжності між конвенційними та конституційними положеннями [152, с. 6].

Приклади впливу на захист прав людини можливість застосування рішень ЄСПЛ в рішеннях судів та виконання рішень ЄСПЛ в Україні

Яскравим прикладом впливу на захист прав людини можливість застосування рішень ЄСПЛ в рішеннях судів є Рішення КСУ від 29.12.1999 р. № 11-рп/99 у справі про смертну кару [147], в якому, розглянувши справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України, який було прийнято 28 грудня 1960 року і введено в дію 1 квітня 1961 року, в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання, КСУ визнав положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), що, як зазначив М. Гультай, підтвердило відданість України «ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів». Отже, подальше впровадження європейських матеріальних, процесуальних та інституціональних стандартів правозахисту в національне конституційне судочинство – це рух до реальної демократії, верховенства права та утвердження прав людини»[39].

Також як приклад фахівець М. Гультай наводить такі рішення як:

1) рішення у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011 Конституційний Суд України послався на практику ЄСПЛ, який зазначив, що складовим елементом принципу верховенства права є очікування від суду застосування до кожного злочинця такого покарання, яке законодавець вважає пропорційним (рішення у справі «Скоппола проти Італії» від 17.09.2009 р., заява № 10249/03). ЄСПЛ у своїх рішеннях визнав, що заміна судами смертної кари на довічне позбавлення волі,

встановлене новим кримінальним законом, а не на позбавлення волі строком на п'ятнадцять років, що як альтернативне смертній карі покарання було передбачено законом під час вчинення злочинів, не є порушенням ст. 7 Європейської Конвенції (рішення у справах «Алакрам Хумматов проти Азербайджану» від 18.05.2006 р., заяви № 9852/03, № 13413/04, «Ткачов проти України» від 13.12.2007 р., заява № 39458/02). Слід відзначити, що в останні роки Конституційний Суд став частіше звертатися до правових позицій ЄСПЛ у своїх рішеннях, що безумовно є позитивною тенденцією. Такий підхід дозволяє використовувати практику ЄСПЛ не лише для додаткової аргументації власних правових позицій Конституційного Суду України, вироблених на підставі Конституції України, а й для роз'яснювання смислу й значення конституційних положень, а також законодавчих приписів, конституційність яких перевіряється [153, с. 41].

2) рішення Конституційного Суду України при обґрунтуванні свого рішення вказує на конкретні статті Європейської Конвенції, а іноді – й наводить перелік найбільш відомих справ ЄСПЛ, що мають прецедентний характер та містять його правову позицію з питання, що розглядається. Так, у Рішенні Конституційного Суду України у справі щодо прописки від 14.11.2001 р. № 15-рп/2001 вказується, що допустимість обмеження свободи пересування, вільного вибору місця проживання в межах держави та права вільно залишати територію країни визнається і міжнародним правом. Зокрема, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року закріплює правило, за яким здійснення права на свободу пересування і свободу вибору місця проживання, вільно залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, не може зазнавати жодних обмежень, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб. [39, с. 315, 317].

Отже, вищенаведене дозволяє зробити висновок, що ЄСПЛ як суб'єкт судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи відіграє денотативну (від англ. «який вказує, означає, визначає» [21] – прим. Автора) роль в системі забезпечення конституційної безпеки України як суб'єкт судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи та дозволяє сформулювати авторське визначення та ознаки даного поняття.

Щодо місця судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, вважаємо, що дана категорія є складовим елементом системи забезпечення конституційної безпеки України і визначається як діяльність спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ), спрямована на охорону і захист прав людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та діяльність суб'єктів національного системи права спрямована на виконання рішень, прийнятих в результатів діяльності спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ).

Ознаки судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи:

1) біполярність створення, що означає заснування на основі норм міжнародного права (конвенційний характер походження, оскільки засноване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року) та нормами національного законодавства держави;

2) універсальність охоронюваного об'єкта, тобто в основі захисної діяльності лежать права та основоположні свободи людини, визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї);

3) денотативність ролі в системі забезпечення конституційної безпеки держави, тобто за своїм характером є таким, що вказує на порушення

норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, виявлені в результаті процедури розгляду скарг щодо рішень органів судоустрою України, та визначає необхідність усунення порушень у можливий спосіб відповідно до норм національного законодавства;

4) індивідуальність, тобто здійснюється за заявою конкретної особи та ситуативність, тобто захист провадиться щодо конкретно визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї видів правовідносин;

5) виключна адресність, тобто провадження здійснюється виключно щодо держави як первинного суб'єкта міжнародного права, а не приватної установи чи недержавних інституцій);

6) відсутність апарату по забезпеченню примусового виконання прийнятих рішень;

7) субсидіарність в прийнятті рішення щодо задоволення вимог, тобто право відмовити в задоволенні скарги в разі відсутності порушень державою прав скажника та встановлення правової ефективності оскаржуваного судового рішення.

8) дискреційність, тобто держава щодо якої винесено рішення на користь заявника, має право на свій розсуд обрати способи відновлення права особи, порушеного владними суб'єктами, і вправі обрати найбільш ефективний спосіб відновлення порушеного права. суд залишає за державою обрання засобу для виконання зобов'язань (крім окремих справ, зокрема звільнення незаконно затриманої особи).

Судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні складається з двох взаємопов'язаних рівнів:

I) наднаціональний (діяльність ЄСПЛ по розгляду справ щодо Держави Україна та передбачає участь держави в якості сторони у провадженнях по даним справам);

II) національний (передбачає створення державою механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини).

Суб'єктом судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні є Європейський суд з прав людини.

Об'єктом судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні є права людини і основоположні свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та в Конституції України.

3.2. Виконання рішень ЄСПЛ в Україні, як елементу системи забезпечення конституційної безпеки України: праксеологічні аспекти

Оскільки, як вже зазначалося, ЄСПЛ як суб'єкт судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи відіграє денотативну роль в системі забезпечення конституційної безпеки України, розглянемо національний конституційно-правовий механізм виконання рішень даної європейської судової установи.

По-перше, як авторитетно зазначає фахівчиня О. Митник, система захисту прав людини й основних свобод, встановлена Конвенцією з прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та їх гарантування покладається передусім на Держави – Сторони Конвенції, а ЄСПЛ повинен втручатися лише тоді, коли держави нехтують своїми зобов'язаннями [126]. Тобто, стаття 6 Конвенції не дозволяє ЄСПЛ діяти як суду четвертої інстанції, а саме – заново встановлювати факти справи, знову вивчати утверджені порушення національного законодавства (Бернард проти Франції, п. п. 37–41) і визначати допустимість доказів (Шенк проти Швейцарії, п. п. 45–49). Проте останніми роками ЄСПЛ іноді встановлював порушення статті 6 у зв'язку з тенденцією щодо прийняття суперечливих судових рішень з одного й того ж питання, ухвалених одним і тим самим апеляційним судом [26, с. 13]. Принцип «shared responsibility», який передбачає, що держава може нести відповідальність перед ЄСПЛ, якщо національні суди не виконали свого обов'язку гарантувати відповідність національного законодавства Конвенції через нагляд або через відсутність компетенції. Важливу роль національних судів також видно з тексту Конвенції, стаття 35 якої передбачає, що ЄСПЛ може розглядати скарги по суті лише в тому випадку, якщо всі національні засоби правового захисту були вичерпані [69]. Як наголошено у п. 25 Висновку

№ 9 (2006 рік) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права, «національні суди відповідальні за застосування європейського права. Від них у багатьох випадках вимагається його пряме застосування. Від них також вимагається тлумачення національного права відповідно до європейських стандартів». Принцип «margin of appreciation» (свобода розсуду), що стосується простору для маневру, який Страсбурзькі органи готові надати національним органам влади, виконуючи свої зобов'язання за Конвенцією. Таким чином, узагальнює фахівчиня, науковці все частіше звертають увагу на «подвійну» роль ЄСПЛ. Зокрема, ЄСПЛ у низці справ виконує як свою конституційну, так і індивідуальну захисну роль, і у зв'язку із цим Суд прагне надати аргументовані відповідні на питання, які ця комбінація викликає [201, с. 240; 103, с. 12-13].

З прийняттям Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 6 вересня 2005 року № 2798-IV втратив чинність Закон України «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» від 29 листопада 2001 року № 2860-III, який встановлював в Україні умови, порядок визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів. 23 лютого 2006 року був прийнятий нині чинний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV, яким регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України [128].

Щодо даного закону, низка науковців виокремлює ряд проблем, пов'язаних з його виконанням. Зокрема, дослідниця О. Буткевич зазначає, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» (далі — Закон) викликає низку колізій і прогалин, зокрема мова йде про визначення поняття «практики ЄСПЛ» та «рішення ЄСПЛ»:

1) Приписуючи вітчизняним судам застосовувати практику ЄСПЛ (ст. 17), Закон не тлумачить поняття цієї практики, зокрема:

а) про яку практику йдеться — лише про ту, що стосується України, чи усю практику ЄСПЛ, а також про прецедентну (власне рішення у справах) чи усю практику ЄСПЛ (до якої належать адміністративні та процесуальні рішення);

б) чи відносить вітчизняне законодавство до такої практики рішення Палати Суду чи Голови Палати Суду, винесені відповідно до Правила 39 Регламенту Суду стосовно тимчасових заходів, які держава зобов'язана виконувати. Варто тут було б зазначити види прецедентних рішень Суду (які складають поняття «case-law of the Court»). Більш доречним є поняття «прецедентна» практика Суду: рішення стосовно доведення до відома Уряду, стосовно прийнятності, рішення стосовно суті. При цьому сьогодні така практика Комісії майже не застосовується, а більш вагомого значення набувають рішення стосовно прийнятності заяв, винесені одноособовими суддями, комітетами суддів та палатами Суду.

2) Говорячи про значення рішень ЄСПЛ у правозастосовчій практиці України, науковця визначає не досить коректне тлумачення поняття «рішення ЄСПЛ». Так, під рішенням ЄСПЛ розуміється зазвичай те його рішення у (1) справі проти України, (2) в якому визнано порушення Конвенції, (3) яке передбачає справедливу сатисфакцію або дружнє врегулювання (зазначене визначення містить ст. 1 Закону України «Про виконання рішень...»). Тобто в кожному з перелічених трьох випадків мова йде про рішення, яким визнано порушення Україною Європейської конвенції з прав людини... Разом з тим,

стандарти та принципи Суду щодо захисту прав людини можуть міститися і у рішеннях про неприйнятність справи. Обмежуючи поняття рішення Суду лише рішеннями у справах проти України, вітчизняне законодавство не надає національним судам чіткої можливості застосовувати стандарти і принципи ЄСПЛ, що містяться у рішеннях за справами проти інших держав (втім, слід відзначити, що зазначене положення характерне для законодавства більшості країн). [20, с.12]

Разом з тим, іншу позицію викладено фахівчиною Т. Фулей в посібнику для суддів, яка полягає в тому, що стаття 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (з подальшими змінами) передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» у значенні, розкритому у статті 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Так, фахівчиня наголошує, що у Законі України № 3477-IV немає положень, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн [175, с. 4].

По-друге, актуальним є питання про те, що є обов'язковим для виконання в Україні, зокрема її судами. Загалом «рішення» ЄСПЛ поділяються на: а) рішення про прийнятність заяви (decision), б) рішення щодо суті, в) окремі рішення щодо справедливої сатисфакції, г) рішення (judgment or decision of the Court) стосовно вилучення заяви із списку справ на підставі дружнього врегулювання до визнання заяви прийнятною (стаття 37 § 1 Конвенції) або на стадії після визнання заяви прийнятною (стаття 39 Конвенції). Протокол № 14 дозволяє виконання рішень на підставі дружнього врегулювання до визнання заяви прийнятною (стаття 37 § 1 Конвенції) та контроль за виконанням з боку Комітету Міністрів. Рішення проти України з визнанням порушення, але без справедливої сатисфакції теж повинні виконуватися (наприклад, рішення у справі *Savinskiy v. Ukraine*, no. 6965/02, 28 February 2006). Це саме стосується

і рішень, в яких Суд не знаходить порушень Конвенції (рішення у справі *Gennadiy Naumenko v. Ukraine*, no. 42023/98, 10 February 2004). [20, с. 13]

Науковиця О. Кочура зазначає, що Європейський суд з прав людини є доволі ефективною інституцією в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України. При цьому необхідність усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї, впровадження в українське судочинство та практику європейських стандартів прав людини, створення передумов для зменшення числа звернень до Європейського суду з прав людини проти України потребує удосконалення чинного національного законодавства, зокрема серед них такі основні актуальні на сьогодні як:

1) закріплення на законодавчому рівні застосування джерел права (національне законодавство чи практика Суду) у випадку наявності конфлікту між їх положеннями; б) встановлення обов'язку держави здійснювати переклад та опублікування повних текстів всіх Рішень та Ухвал Європейського суду з прав людини державною мовою із визначенням в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» юридичного видання, що є спеціалізованим у питаннях практики Європейського Суду;

2) визначення на законодавчому рівні осіб, чиї права порушені і не задоволені в національному суді, мають право звертатися до Урядового уповноваженого з справ ЄСПЛ з проханням надати аналітичну довідку відносно практики Суду з такого питання (для чого Урядовий уповноважений щорічно повинен готувати такі довідки), а також з метою забезпечення конституційного права громадян на інформацію, зобов'язати Урядового уповноваженого з справ ЄСПЛ публікувати державною мовою повні тексти Рішень Суду на власній сторінці офіційного веб-сайту Міністерства юстиції України;

3) оскільки за органом відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його

рішень закріплено право здійснювати контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні Суду, О. Кочура також пропонує доповнити Главу 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею, яка б передбачала адміністративну відповідальність за невиконання законних вимог органу, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини [83, с. 16-17].

Як зазначає В. Петренко, застосування судами положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини під час розгляду справ та ухвалення рішень є, радше, винятком з правила, ніж правилом [113]. Тому вчений І. Магновський зазначає, що через важливість та значущість виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини, є необхідність закріплення на конституційному рівні відповідної правової норми щодо зобов'язального характеру його рішень для національного права України [97].

1 квітня 2020 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини», в якій до основних завдань Комісії віднесено 1) розроблення механізмів усунення системних і структурних проблем, констатованих у рішеннях Європейського суду у справах проти України, та запобігання виникненню таких проблем у майбутньому; 2) підготовка та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо : а) виконання рішень Європейського суду у справах проти України, а також відповідних рішень Комітету міністрів Ради Європи про вжиття заходів на їх виконання; в) спрямування дій центральних органів виконавчої влади і забезпечення їх взаємодії з метою повного та ефективного виконання рішень Європейського суду у справах проти України, а також з метою ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи Остаточної резолюції про виконання кожного конкретного рішення Європейського суду у справі проти України; та 3) удосконалення

нормативно-правової бази з метою виконання рішень Європейського суду з прав людини [138].

Як вже зазначалося, звернутися із заявою до ЄСПЛ можна у випадку, коли вичерпані всі засоби національного правового захисту прав людини. При цьому ЄСПЛ може розглядати лише ті заяви, в яких йдеться про порушення прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також Протоколами до неї. Важливо відзначити, що подати заяву до ЄСПЛ можуть як фізичні особи, так і групи осіб, неурядові організації і держави-члени Ради Європи. До ЄСПЛ можна звертатися зі скаргами, предмет яких перебуває у сфері відповідальності суб'єкта владних повноважень однієї з держав-сторін згаданої Конвенції; ЄСПЛ не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб чи організацій, а також недержавних інституцій. Так, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод містить як перелік прав і свобод, які зобов'язуються захищати держави-підписанти, так і положення про Європейський суд з прав людини. Серед прав і свобод, які захищає Конвенція: право на життя; заборона катування; заборона рабства і примусової праці; право на свободу та особисту недоторканність; право на справедливий суд; ніякого покарання без закону; право на повагу до приватного і сімейного життя; свобода думки, совісті і релігії; свобода вираження поглядів; свобода зібрань та об'єднання; право на шлюб; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборона дискримінації; відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації; обмеження політичної діяльності іноземців; заборона зловживання правами; межі застосування обмежень прав. Діють також 16 додаткових Протоколів до Конвенції, які доповнюють та уточнюють її застосування.

Станом на 20 березня 2020 р. Європейським судом з прав людини було ухвалено 1434 рішень, якими констатовано порушення Україною положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. Для розуміння співвідношення виграних і програєних Україною справ, відзначимо, що, приміром, у 2018 р. судом було винесено 86 рішень, у яких

визнається порушення Україною Європейської конвенції з прав людини; і лише в 5 розглянутих справах ЄСПЛ констатував відсутність порушень з боку України. При цьому багато рішень на користь позивачів були про порушення Україною одночасно кількох статей Європейської конвенції з прав людини. Найчастіше йшлося про порушення права на свободу та безпеку, у т. ч. незаконні затримання (у 45 рішеннях ЄСПЛ), невиправдано довгі судові провадження (у 41 рішенні), а також неможливість отримати ефективний правовий захист у національних судах (у 37 рішеннях).

І все ж, головною проблемою вважаємо невизначеність місця і ролі рішень ЄСПЛ в Основному Законі нашої держави. Таку ж думку висловлює і науковиця О. Буткевич, яка констатує, що Конституція України не врегульовує місця рішень міжнародних судів у національній правовій системі, це питання віддане на законодавче регулювання, це у той час, коли зростає роль міжнародного судочинства у міжнародно-правовому регулюванні. Крім того, науковиця наголошує, що на практиці це призводить до виникнення нерозуміння міжнародної судової практики національними судами і наводить окремі приклади помилкового посилення на рішення міжнародних судів. Зокрема, мова йде про Постанову від 24.06.2011 № 2а5686/11/2670 «Про оскарження постанови № 341 від 04.04.2011 щодо розміру разової грошової допомоги», в якій Окружний адміністративний суд м. Києва послався на необхідність керуватися практикою ЄСПЛ, як це визначено у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: «Суд вважає необхідним керуватися положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі

створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України». Далі для обґрунтування своєї позиції по суті справи суд дійсно послався на ряд рішень ЄСПЛ, щоправда зазначивши між ними рішення Європейського Суду Справедливості № 41/74 у справі «Yvonne Van Duyn v Home Office»: Суд бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, зокрема, справа «Кечко проти України», «Бурдов проти Росії», № 59498/00, пар. 35, ECHR 2002-III (mutatis mutandis), справа Yvonne van Duyn v. Home Office (Case 41/74 van Duyn v. Home Office; справа про принцип юридичної визначеності)». [20, с. 10]

Експерт М. Хилько наводить приклади впливу рішень ЄСПЛ, що можуть мати неоднозначний вплив на національну і конституційну безпеку держави. Зокрема, мова йде про розгляд ЄСПЛ «пересічних» справ, в яких громадяни добиваються перегляду несправедливих, на їх думку, рішень української судової системи, та прийняття рішень і за резонансними справами, серед яких М. Хилько наводить такі як :

– у жовтні 2019 року Європейський суд з прав людини у справі «Полях та інші проти України» прийняв рішення, що звільнення державних службовців на підставі Закону України «Про очищення влади» призвело до порушення їхніх прав, зокрема, вказаний закон не зважав на особисту роль, яку відігравали заявники, а також на те, чи були вони особисто пов'язані з будь-якою недемократичною діяльністю, що мала місце в період правління колишнього президента В. Януковича;

– у жовтні 2019 р. ЄСПЛ визнав порушення з боку України у справі ексмера Слов'янська Н. Штепи, обвинуваченої в сепаратизмі, яка скаржилася на порушення п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини, що її попереднє ув'язнення було тривалим та невинуватим, а також на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, що кримінальне провадження проти неї було необґрунтовано тривалим;

– у березні 2020 р. Українська громадська організація «Центр демократії та верховенства права» виграла у ЄСПЛ справу проти України, що стосувалась

відмови ЦВК у 2014 р. надати дані кандидатів, які очолювали списки партій-переможців на виборах.

Погоджуємося з думкою М. Хилько, що загалом, ситуація із виконанням рішень ЄСПЛ в Україні неоднозначна. З одного боку, рішення ЄСПЛ, що стосуються виплати відшкодування постраждалій стороні, зазвичай виконуються належним чином – в Україні вироблені доволі ефективні відповідні процедури: впродовж одного місяця від дня відкриття виконавчого провадження за рішенням ЄСПЛ Міністерство юстиції України надсилає до Державної казначейської служби України постанову про відкриття виконавчого провадження та той пакет документів, який був поданий до Державної виконавчої служби; і впродовж 10 днів від дня надходження зазначених документів Державна казначейська служба України здійснює списання на вказаний стягувачем банківський рахунок коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України.

Складніша ситуація із виконанням рішень ЄСПЛ щодо заходів загального характеру – тобто тих, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушення яких встановлене рішенням ЄСПЛ, та усунення недоліків системного характеру, що лежать в основі виявленого порушення. Виконання таких рішень потребує усунення системних проблем правового характеру, що потребує складних та тривалих процедур, зокрема, внесення змін до чинного законодавства та практик його застосування, а також забезпечення якісної професійної підготовки суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та інших дотичних категорій працівників з питань знання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних практик ЄСПЛ [176].

Вітчизняні юристи також відзначають, що окрім складної ситуації з виконанням рішень ЄСПЛ, які відносяться до заходів загального характеру, мають місце проблеми і з виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 р., яка передбачає «відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього

юридичного стану, який Стягувач мав до порушення Конвенції», що «здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом». По-перше, фактично неврегульованим залишається питання виконання за рішенням ЄСПЛ раніше невиконаного рішення національного суду (коли у рішенні ЄСПЛ вказується, що належить виконати рішення національного суду, яке на момент подання заяви було невиконаним внаслідок бездіяльності відповідальних органів в Україні). По-друге, повторний розгляд справи ще не гарантує заявнику скасування національного судового рішення, яке зобов'язував переглянути ЄСПЛ. Тож мають місце випадки, коли після рішення ЄСПЛ заявникам в Україні зрештою було все ж таки відмовлено у перегляді відповідних рішень національних судів, і згодом ці заявники повторно вигравали справи у ЄСПЛ, що знову ж таки все рівно не гарантує перегляду національних судових рішень на користь заявників.

Нідерландах Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ щорічно готує звіт про справи та рішення проти країни, який подається до обох палат парламенту. Цей звіт вивчають комітети з питань правосуддя обох палат, надсилають запитання і приймають рекомендації, якщо вони не задоволені вжитими урядом заходами. У Люксембурзі Юридичний комітет Палати депутатів запровадив наступний механізм контролю за виконанням рішень ЄСПЛ: на початку кожного року Міністерство юстиції подає звіт комітету щодо рішень ЄСПЛ у справах проти Люксембургу. У Великобританії з 2001 р. функціонує Спільний комітет з прав людини, що складається з шести членів Палати громад та шести членів Палати лордів, який проводить систематичну оцінку чинного законодавства та проєктів законів на відповідність зобов'язанням Великобританії у сфері прав людини, а також моніторинг виконання урядом рішень ЄСПЛ. З 2004 р. уряд Фінляндії подає до парламенту звіти щодо політики у сфері прав людини, що включає оцінку виконання рішень ЄСПЛ; Комітет із закордонних справ парламенту проводить слухання щодо цього звіту та готує звіт для розгляду на пленарному засіданні. В Італії законом 2006 р. було запроваджено спеціальну процедуру контролю за виконанням рішень ЄСПЛ з боку уряду та парламенту,

зокрема, уряд подає до парламенту щорічний звіт стосовно виконання таких рішень. У Німеччині з 2007 р. Міністерство юстиції щорічно подає до Бундестагу письмовий звіт щодо рішень ЄСПЛ та їх виконання в Німеччині. В 2007 р. Палата депутатів Румунії створила підкомітет Комітету з юридичних питань, який було спеціально уповноважено проводити моніторинг виконання рішень ЄСПЛ.

Про необхідність вдосконалення процедури виконання рішень ЄСПЛ в Україні, зокрема через запровадження механізму ефективного парламентського контролю за виконанням рішень та застосуванням практики ЄСПЛ, йшлося також і в законопроекті від 22 листопада 2016 р. № 5438 «Про внесення змін до Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”» щодо вдосконалення процедури виконання рішень та пропозицій Європейського суду з прав людини. При цьому автор законопроекту посилався на Резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) від 2 жовтня 2006 р. № 1516, в якій ПАРЄ закликала національні парламенти запровадити спеціальні механізми та процедури для ефективного парламентського контролю за виконанням рішень ЄСПЛ шляхом регулярного звітування відповідальних міністерств. Утім, як зазначає М. Хилько, ні цей, на аналогічні законопроекти так і не були прийняті, і питання ефективного контролю за виконанням рішень ЄСПЛ залишається актуальним.

Одним із кроків з метою забезпечення ефективною взаємодією органів державної влади задля своєчасного виконання рішень ЄСПЛ, має стати прийнята 1 квітня 2020 р. постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини» [176]

Цікавим є дослідження науковця О. Євсєєва щодо суддівського активізму суддів ЄСПЛ, в якому він зазначає, що «Інтерлакенська декларація від 19 лютого 2010 р. пропонує Суду «уникати перегляду питань фактів та права, які були досліджені і вирішені національними органами, – згідно з прецедентним правом Суду, відповідно до якого він не є судом четвертої інстанції» [3, с. 153]. Між тим слід враховувати, що Євросуд здійснює свою компетенцію, виходячи з принципу автономного тлумачення понять, згідно з яким він не пов’язаний у своїх оцінках положеннями національного права

[Детальніше див.: 15]. Більш того, однією з особливостей розгляду в Євросуді є те, що заявник має право представляти так звані нові докази (*new evidences*). Це означає, що він може пред'явити докази, які не були представлені в національні суди і не розглядалися ними [1, с. 135]. Важливе значення має також та обставина, що в практиці Суду неодноразово були випадки, коли він оцінював висновки національних судів і слідчих органів щодо фактів справи як непереконливі і суперечливі. Зокрема, у справі Гонгадзе проти України Євросуд прямо вказав на те, що «під час розслідування аж до грудня 2004 року органи державної влади, головним чином, були зайняті доказом того, що державні посадові особи вищого рівня не брали участі у цій справі, ніж встановленням істини щодо обставин зникнення та смерті чоловіка заявниці» [160, с. 83; 55].

Аналізуючи рішення ЄСПЛ фахівчиня І. Коваль наводить такі підстави задоволення скарг громадян проти держави Україна, як порушення таких принципів Конвенції як незалежність та безсторонність судової влади (стаття 6) та наводить справи:

А) «*Pullar v. United Kingdom*», в якій Суд вказав, що судова практика передбачає два критерії для встановлення безсторонності суду в сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції. По-перше, потрібно встановити, що суд був суб'єктивно безсторонній, тобто жоден із його членів відкрито не проявляв упередженість та особисту зацікавленість. Особиста безсторонність презюмується доти, доки не буде доведено інше. По-друге, суд повинен бути об'єктивно безсторонній, тобто передбачається існування достатніх гарантій, щоб виключити будь-які сумніви щодо цього".

Б) Питання незалежності судової влади України, наводяться у розгляді Судом справи «*Совтрансавто-Холдинг проти України*», де рішення Суду у справі справи створило прецедент, який має значний вплив на подальшу практику як українського судочинства, так і самого Європейського суду. У цій справі заявник наполягав на тому, що незаконне збільшення частки капіталу в акціонерному товаристві мало наслідком втрату заявником контролю за

діяльністю підприємства та його майном. Заявник наголошував на тому, що його справа не була розглянута справедливо та протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом. Він також скаржився на відсутність відкритого слухання при розгляді його справи. У своєму рішенні Європейський суд проаналізував діяльність господарських судів України, у тому числі і Вищого господарського суду України, під час розгляду справи, у якій стороною виступало російське підприємство «Совтрансавто – Холдінг», і констатував, що суди допустили порушення права юридичної особи на справедливий судовий розгляд справи, який мав також вплив на право власності заявника. Суд дійшов висновку, що втручання, з огляду на його зміст та спосіб здійснення, було таким, що суперечило поняттю "безсторонній і незалежний суд" в сенсі статті 6 § 1 Конвенції. У вказаній справі заявник звернувся до суду з позовом про визнання його засновником підприємства-відповідача та відшкодування моральної шкоди. Судовий процес у справі було розпочато у травні 1995 року. Після розгляду усіх документів, які були йому надані, Суд дійшов висновку, що у справі загальна тривалість оскаржуваного процесу є надмірною та не відповідає вимозі «розумності строку». Суд наголосив, що оскаржуваний процес закінчився 26 січня 2004 року, коли заявнику була виплачена заборгованість. Таким чином, провадження тривало близько 8 років та 8 місяців для 4 інстанцій (включаючи інстанції виконання), тобто близько 6 років та 4 місяців після визнання Україною права особи на подання індивідуальної заяви до Суду.

Справа „*Науменко проти України*” також розглядалась Судом на предмет „розумності строку” судового розгляду скарг заявниці, що стосувались отримання нею соціальних пільг та пенсії як ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС.

Суд, оцінюючи тривалість провадження у справі заявниці в світлі встановлених своєю практикою критеріїв, дійшов висновку, що поведінка заявниці протягом розгляду справи була належною. Також Суд зазначив, що провадження щодо отримання компенсації було наслідком зменшення розміру

пенсії заявниці та позбавлення її пільг, наданих їй як ліквідатору наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. В світлі цих обставин та враховуючи складне фінансове становище заявниці та стан її здоров'я, розгляд справи мав для неї безсумнівно важливе значення. Суд наголосив на тому, що для заявниці було життєвою необхідністю вимагати скорішого вирішення її скарг.

Враховуючи тривалість провадження після 11 вересня 1997 року (5 років, 8 місяців і 1 день), Суд дійшов висновку, що при вирішенні справи заявниці мала місце необґрунтована затримка і у цій справі мало місце порушення статті 6 § 1 Конвенції у тому сенсі, що "цивільні права" заявниці були визначені з порушенням "розумного строку".

Іншого висновку, як зазначає І. Коваль, щодо тривалості провадження Суд дійшов у справі *„Полтораченко проти України“*, де заявник скаржився на невинувато довшу тривалість провадження та несправедливість цього провадження через скасування за протестом голови Верховного суду АРК в порядку нагляду остаточного та обов'язкового рішення, винесеного на його користь.

Оцінюючи тривалість провадження у справі заявника в світлі встановлених своєю практикою критеріїв, Суд зазначив, що предмет судового розгляду не був особливо складним, але передбачав деякі складнощі щодо встановлення суми компенсації, яка підлягала виплаті заявнику. Проте Суд зазначив, що не дивлячись на відкладення справи та скасування в кінцевому порядку остаточного рішення, винесеного на користь заявника, провадження у цілому з безперервним судовим розглядом не перевищило три роки та два місяці. Тому Суд дійшов висновку, що тривалість сама собою не перевищувала таку, яка може вважатися "розумною". Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини щодо України можна зробити висновок, що причини порушення прав людини частіше за все полягають у недосконалому законодавстві нашої держави або в його практичному застосуванні державними органами та судовими інстанціями. [65]

Отже, в дослідженні питань застосування практики національними судами рішень ЄСПЛ та національне регулювання такого застосування вважаємо, що формулювання в статті 9, статті 55 та статті 124 Конституції України щодо ролі міжнародного договору та рішення міжнародної судової установи в законодавстві України не є достатнім для визначення тої ролі та місця рішень і практики ЄСПЛ в процесуальному законодавстві України, про які йдеться в частині 2 статті 10 Цивільного кодексу України (щодо застосування правил чинного міжнародного договору України, укладеного у встановленому законом порядку); в статті 90 КПКУ (щодо преюдиційності значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів рішення міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і яким встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); в частині 4 статті 10 Цивільного процесуального Кодексу України (щодо застосовування судом при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права) та в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року N 3477-IV.

Тому, враховуючи вищенаведене, пропонуємо наступне:

I. Внести зміни та доповнити частиною третьою статтю 9 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

«Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

II Внести зміни та доповнити частиною сьомою статтю 124 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

«Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

{Частина шоста статті 124 набирає чинності з 30.06.2019 - див. пункт I розділу II Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

{Стаття 124 в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

Висновки до розділу 3:

1. Вважаємо, що до складових елементів системи забезпечення конституційної безпеки України також можна віднести такий як судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, під яким розуміється це діяльність спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ), спрямована на охорону і захист прав людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та діяльність суб'єктів національного системи права спрямована на виконання рішень, прийнятих в результатів діяльності спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ).

2. *Ознаками судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи є наступні:*

1) біполярність створення, що означає заснування на основі норм міжнародного права (конвенційний характер походження, оскільки засноване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року) та нормами національного законодавства держави;

2) універсальність охоронюваного об'єкта, тобто в основі захисної діяльності лежать права та основоположні свободи людини, визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї);

3) денотативність ролі в системі забезпечення конституційної безпеки держави, тобто за своїм характером є таким, що вказує на порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, виявлені в результаті процедури розгляду скарг щодо

рішень органів судоустрою України, та визначає необхідність усунення порушень у можливий спосіб відповідно до норм національного законодавства;

4) індивідуальність, тобто здійснюється за заявою конкретної особи та ситуативність, тобто захист провадиться щодо конкретно визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї видів правовідносин;

5) виключна адресність, тобто провадження здійснюється виключно щодо держави як первинного суб'єкта міжнародного права, а не приватної установи чи недержавних інституцій);

6) відсутність апарату по забезпеченню примусового виконання прийнятих рішень;

7) субсидіарність в прийнятті рішення щодо задоволення вимог, тобто право відмовити в задоволенні скарги в разі відсутності порушень державою прав скажника та встановлення правової ефективності оскаржуваного судового рішення.

8) дискреційність, тобто держава щодо якої винесено рішення на користь заявника, має право на свій розсуд обрати способи відновлення права особи, порушеного владними суб'єктами, і вправі обрати найбільш ефективний спосіб відновлення порушеного права. суд залишає за державою обрання засобу для виконання зобов'язань (крім окремих справ, зокрема звільнення незаконно затриманої особи).

3. Судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні складається з двох взаємопов'язаних рівнів:

I) наднаціональний (діяльність ЄСПЛ по розгляду справ щодо Держави Україна та передбачає участь держави в якості сторони у провадженнях по даним справам);

II) національний (передбачає створення державою механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини).

4. ЄСПЛ як суб'єкт наднаціонального механізму в системі судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи відіграє денотативну роль, яка полягає у вказуванні відповідно до спеціальної процедури державі в необхідності виконання як стороні взятих зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ратифікованих протоколів до неї.

5. Об'єктом судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні є права людини і основоположні свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та в Конституції України.

6. Вважаємо, що формулювання в статті 9, статті 55 та статті 124 Конституції України щодо ролі міжнародного договору та рішення міжнародної судової установи в законодавстві України не є достатнім для визначення тої ролі та місця рішень і практики ЄСПЛ в процесуальному законодавстві України, про які йдеться в частині 2 статті 10 Цивільного кодексу України (щодо застосування правил чинного міжнародного договору України, укладеного у встановленому законом порядку); в статті 90 КПКУ (щодо преюдиційності значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів рішення міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і яким встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); в частині 4 статті 10 Цивільного процесуального Кодексу України (щодо застосування судом при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права) та в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року N 3477-IV.

Тому, враховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне внести зміни та доповнити частиною третьою статтю 9 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

«Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

Запропоновано внести зміни та доповнити частиною сьомою статтю 124 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

«Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутим Міжнародного кримінального суду.

{Частина шоста статті 124 набирає чинності з 30.06.2019 - див. пункт I розділу II Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

{Стаття 124 в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції визначення ролі та місця органів судової влади в системі забезпечення конституційної безпеки України. З огляду на це сформульовано низку наукових положень, висновків щодо змісту концептуальних правових категорій і понять та надано пропозиції щодо вдосконалення регламентації Конституцією України застосування рішень та практики Європейського суду з прав людини, головні з яких викладені нижче.

1. Визначено, що безпека – це стан об'єктивної дійсності, при якому відсутні прямі чи потенційні впливи, що змінюють суспільний порядок, що в свою чергу призводить до настання несприятливих наслідків у вигляді його змін (трансформації) в часі і просторі від більш ефективного до менш ефективного (гальмування соціального прогресу).

2. Виокремлено такі характерні ознаки безпеки як: 1) *об'єктивність*, тобто це стан, при якому реально на нього відсутні прямі (реальні) чи потенційні (можливі) впливи; 2) *непорушність*, тобто відсутність або мінімізація впливів несприятливого характеру; 3) *темпоральність*, тобто тривалість в часі і просторі такого стану необмежена; 4) *ефективна спрямованість*, тобто відсутність трансформації встановленого суспільного порядку від більш ефективного до менш ефективного (гальмування соціального прогресу).

3. У результаті аналізу різних наукових позицій щодо видів безпеки держави запропоновано власну класифікацію, відповідно до якої безпека поділяється на такі види як: 1) національна (внутрішня) безпека, яка в свою чергу поділяється на конституційну та державну та 2) міжнародна (світова)

безпека. Також запропоновано авторське визначення понять та виокремлено ознаки кожної з них.

4. Національна (внутрішня) безпека – це стан об'єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що змінюють правовим та/або не правовим шляхом конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та / або об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та при якому здійснюється стабільна реалізація конституційно закріпленого об'єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків і відповідальності публічних інститутів, в результаті чого відсутня трансформація встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

5. До основних ознак національної (внутрішньої) безпеки держави віднесено такі її характерні властивості як: 1) *об'єктивність*, тобто стан, який характеризується відповідністю конституційно-закріплених суспільних відносин фактичним обставинам об'єктивної дійсності; 2) *цілісність* як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення; 3) *стабільна динамічність*, тобто зміни є витриманими в часі; 4) *безперервність*, тобто забезпечення тривалого, існуючого на постійній основі процесу її реалізації; 5) *результативність суспільного порядку*, що полягає в забезпеченні відсутності трансформацій від найбільш ефективного до найменш ефективного, відсутності гальмування соціального прогресу; 6) *моноспрямованість*, тобто здійснення відбувається в рамках національної території держави; 7) *поліоб'єктність*, тобто забезпечення тривалого, безперервного процесу реалізації не лише конституційно закріпленого об'єму прав та свобод людини та/або конституційно закріпленого об'єму прав, обов'язків та відповідальності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), а й конкретизованих іншими нормативно-правовими актами

держави; 8) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу.

6. Конституційна безпека – це стан об’єктивної дійсності, в межах національної території держави захищений від прямих чи потенційних впливів, що звужують чи ліквідовують конституційно закріплений об’єм прав і свобод людини та / або об’єм правосуб’єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) правовим та/або не правовим шляхом, які призводять до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

7. До основних ознак конституційної безпеки держави віднесено наступні: 1) *внутрішність*, тобто внутрішньо національний характер конституційної безпеки; 2) *цілісність* як відсутність прямих чи потенційних впливів, викликаних правовими та/або не правовими методами здійснення; 3) *детермінованість*, тобто незменшуваність попередньо закріпленого конституцією об’єму прав і свобод людини та невичерпність їх переліку та/або та незменшуваність об’єму правосуб’єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного; 4) *антидеструктивність*, тобто відсутність такого результату впливів, як гальмування соціального прогресу, що забезпечується ефективністю законодавчого процесу, проведенням справедливої соціальної політики та формуванням правових гарантій правової конкуренції тощо; 5) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу; 6) *за функціональною спрямованістю виступає* в якості утверджувача прав, свобод, обов’язків людини та статусу, правосуб’єктності інших інститутів.

8. Визначено, що державна безпека – це стан об’єктивної дійсності, при якому здійснюється стабільна, забезпечувана заходами державного примусу реалізація конституційно закріпленого об’єму конкретизованих нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав,

обов'язків і відповідальності публічних інститутів з метою забезпечення соціального прогресу. До видів державної безпеки віднесено інформаційну безпеку, оборонну, політичну, економічну, екологічну, культурну безпеки та інші).

9. Виокремлено такі характерні риси державної безпеки як: 1) *внутрішність*, тобто сферою дії є внутрішньо національна територія держави; 2) *безперервність*, тобто забезпечення тривалого, стабільно існуючого процесу її реалізації; 3) *багатовекторність*, тобто спрямованість на реалізацію конкретизованих іншими нормативно-правовими актами держави прав та свобод людини та/або прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів; 4) *захищеність*, тобто дієвість забезпечується заходами державного примусу; 5) *ефективність*, тобто створена для забезпечення соціального прогресу як поступального розвитку суспільства по висхідній від менш до більш досконаліх форм, основою чого є кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільних умов життєдіяльності людей; 6) *за функціональною спрямованістю* виступає в якості реалізатора прав, свобод, обов'язків людини та публічних інститутів.

10. Під поняттям «міжнародна (світова) безпека» запропоновано розуміти стан об'єктивної дійсності, при якому безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав на основі добровільної згоди держав, забезпечуючи рівновагу функціонування міжнародної системи відносин у цілому. До ознак віднесено: 1) *зовнішність*, тобто сферою дії є сфера за межами національної території держави; 2) *колективність*, тобто безпека окремої держави співвідноситься з безпекою існування інших держав; 3) *добровільність*, тобто досягається в результаті узгодженості державних воль; 3) *збалансованість* між бажанням задоволення інтересів держави та методами такого задоволення, тобто наявність балансу в системі міжнародних відносин в цілому між прагненнями задовольнити будь які інтереси окремою державою та методами їх задоволення; 4) *ефективна спрямованість*, тобто створена для забезпечення соціального прогресу як поступального розвитку

суспільства по висхідній від менш до більш досконалих форм, основою чого є кількісне збільшення та якісне вдосконалення суспільних умов життєдіяльності людей на планеті.

11. До об'єкта конституційної безпеки віднесено такі як 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини та 2) об'єм правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), а суб'єктами конституційної безпеки є публічні інститути системи забезпечення конституційної безпеки.

12. Запропоновано авторське визначення поняття «система конституційної безпеки», під яким розуміється внутрішня структура конституційної безпеки, яка складається з сукупності окремих за формою вираження, однак несуперечливих та взаємопов'язаних за змістом елементів, які відображають основи конституційного ладу, закріпленого основним законом держави (конституцією) та виділено такі її два складові елементи як: 1) безпека конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини, як незменшуваність об'єму та невичерпність переліку визначених в основному законі держави (конституції) можливостей людини; 2) безпека конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), як незменшуваність об'єму прав, обов'язків та відповідальності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції), якщо це призводить до трансформації встановленого суспільного порядку від найбільш ефективного до найменш ефективного (гальмування соціального прогресу).

13. Надано авторське визначення поняття «система забезпечення конституційної безпеки», під яким варто розуміти сукупність визначених законодавством повноважень відповідних органів державної влади, об'єднаних спільною сферою діяльності по утвердженню та забезпеченню (захисту) безпеки конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

14. Виокремлено елементи системи забезпечення конституційної безпеки, до яких віднесено:

1) законодавче забезпечення, тобто діяльність органів влади щодо нормативно-правового закріплення в конституції держави, конституційних законах, законах, інших нормативних актах норм спеціального характеру, які визначають об'єкти, принципи конституційної безпеки, місце та роль, функції та повноваження суб'єктів її забезпечення;

2) судове забезпечення конституційної безпеки держави;

3) судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави;

4) судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи. Також надано авторські визначення понять та виокремлено ознаки кожного з цих елементів.

15. Запропоновано під поняттям «судове забезпечення конституційної безпеки держави як елемента системи забезпечення конституційної безпеки» розуміти діяльність спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

14. До ознак судового забезпечення конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави віднесено такі як 1) *поліструктурність побудови*, тобто сукупність установ, об'єднаних єдністю засад організації та діяльності; 2) *охоронно-відновлювальна функція* органів системи судоустрою, яка полягає у гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави; 3) *правозастосовний характер діяльності*, тобто суд застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні та

виносить на їх основі мотивоване рішення (вирок); 4) чіткість процесуальної регламентації діяльності (діяльність здійснюється виключно до спеціальних кодифікованих актів) та забезпеченість апаратом примусу виконання прийнятих в результаті такої діяльності рішень.

15. Суб'єктами судового забезпечення конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави названо суди у системі судоустрою України, а до об'єктів віднесено конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, а також конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

16. Запропоновано залежно від об'єкта утвердження (захисту) виділяти такі види судового забезпечення конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави: I) судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини; II) судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та конкретизовано роль органів судової влади у системі забезпечення конституційної безпеки держави по утвердженню (захисту) кожного з наведених об'єктів.

I) Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в діяльності спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав та свобод людини і громадянина.

Роль судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини як об'єкта конституційної безпеки держави полягає у утвердженні та забезпеченні (захисті) 1) права людини на свободу та особисту недоторканність, де передбачається, що особа не може бути заарештованою або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду та права

затриманої особи на оскарження до суду свого затримання (стаття 29 Конституції України); 2) права на недоторканість житла, де не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (стаття 30 Конституції України); 3) судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (стаття 32 Конституції України); 4) заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку (стаття 37 Конституції України); 5) конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (стаття 41 Конституції України); 6) тільки на підставі закону за рішенням суду особа може бути примусово позбавлена житла (стаття 47 Конституції України); 7) права і свободи людини і громадянина захищаються судом, тобто кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, (стаття 55 Конституції України); 8) тільки обвинувальним вироком суду встановлюється винність особи та застосовується кримінальне покарання в раз доведення її вини в законному порядку, інакше особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню (стаття 62 Конституції України). Констатовано, що даний перелік не є вичерпним.

II) Судове забезпечення конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави полягає у діяльності спеціально утворених державних органів системи судоустрою України, спрямована на охорону, захист та відновлення гарантованих Конституцією України і законами прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

Роль судів системи судоустрою України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як об'єкта конституційної безпеки держави полягає в наступному: 1) правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (стаття 124 Конституції України); 2) рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду (стаття 144 Конституції України); 3) захист прав місцевого самоврядування (стаття 145 Конституції України). Констатовано, що даний перелік не є вичерпним.

17. Визначено, що поняття «судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційної безпеки держави як елемент системи забезпечення конституційної безпеки держави» означає діяльність спеціально утвореного органу конституційної юрисдикції, спрямована на охорону конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та / або об'єму правосуб'єктності інших інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) та його відновлення в разі виявлення порушення їх відповідності в прийнятих визначеними суб'єктами права нормативно-правових актах.

18. Виокремлено такі ознаки судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави: 1) *виключність статусу*, тобто наявність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції); 2) *охоронно-захисна функція*, тобто охоронно-захисна діяльність спеціалізованого інституту забезпечення конституційної законності (органу конституційної юрисдикції); 3) *імперативність та наказовість прийнятих рішень*, тобто неоскаржуваність та

загальнообов'язковість прийнятих рішень (органу конституційної юрисдикції).

19. Встановлено, що суб'єктом судово-конституційного забезпечення (контролю), в системі забезпечення конституційної безпеки України є Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції, при цьому об'єктами судового забезпечення конституційної безпеки держави виступають 1) конституційно закріплений об'єм прав і свобод людини і громадянина, 2) конституційно закріплений об'єм правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції).

20. До ознак суб'єкта судово-конституційного забезпечення (контролю) системи забезпечення конституційної безпеки України віднесено такі як: а) *виключність та винятковість*, тобто займає спеціально обумовлене місце серед органів державної і, зокрема, судової влади, здійснюючи виключні повноваження в сфері забезпечення конституційної безпеки держави; б) *монооб'єктність*, тобто наявність єдиного в своєму роді об'єкту, на який спрямована діяльність – конституційна відповідність (конституційність) правових актів визначених в Конституції України суб'єктів права; в) *процесуальна специфічність*, тобто винятковість здійснення судочинства, яка полягає у спеціальному суб'єкті звернення у спеціально визначеній формі; г) *імперативність прийнятих рішень*, тобто діяльність має владно-імперативний характер, що передбачає безумовне виконання вимог всіма суб'єктами права держави, миттєвість та безповоротність прийнятого рішення.

21. Запропоновано виділяти такі види судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави:

І) судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як елемента системи забезпечення конституційної безпеки держави.

При цьому конкретизовано роль Конституційного Суду України по утвердженню та забезпеченню (захисту) конституційно закріпленого об'єму прав і свобод людини та громадянина як об'єкта конституційної безпеки держави, яка полягає у вирішенні питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (Статті 55 та 151⁻¹ Конституції України);

II) судово-конституційне забезпечення (контроль) конституційно закріпленого об'єму правосуб'єктності публічних інститутів, статус яких визначений в основному законі держави (конституції) як елемент системи забезпечення конституційної безпеки держави полягає у вирішенні Конституційним Судом України питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; та офіційному тлумаченні Конституції України.

22. Запропоновано до системи забезпечення конституційної безпеки України внести такий елемент як судове забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, під яким слід розуміти діяльність спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ), спрямованої на охорону і захист прав людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та діяльність суб'єктів національного системи права спрямована на виконання рішень, прийнятих в результатів діяльності спеціально заснованої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судової установи (ЄСПЛ). *Суб'єктом* судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні визначено Європейський суд з прав людини. *Об'єктом* судового

забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні в Україні є права людини і основоположні свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї та в Конституції України.

23. Виокремлено такі ознаки судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи як 1) *біполярність* створення, що означає заснування на основі норм міжнародного права (конвенційний характер походження, оскільки засноване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року) та нормами національного законодавства держави; 2) *універсальність охоронюваного об'єкта*, тобто в основі захисної діяльності лежать права та основоположні свободи людини, визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї); 3) *денотативність ролі* в системі забезпечення конституційної безпеки держави, тобто за своїм характером є таким, що вказує на порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, виявлені в результаті процедури розгляду скарг щодо рішень органів судоустрою України, та визначає необхідність усунення порушень у можливий спосіб відповідно до норм національного законодавства; 4) *індивідуальність*, тобто здійснюється за заявою конкретної особи та *ситуативність*, тобто захист провадиться щодо конкретно визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколах до неї видів правовідносин; 5) *виключна адресність*, тобто провадження здійснюється виключно щодо держави як первинного суб'єкта міжнародного права, а не приватної установи чи недержавних інституцій); 6) *відсутність апарату* по забезпеченню примусового виконання прийнятих рішень; 7) *субсидіарність* в прийнятті рішення щодо задоволення вимог, тобто право відмовити в задоволенні скарги в разі відсутності порушень державою прав скажника та встановлення правової ефективності оскаржуваного судового рішення; 8) *дискреційність*, тобто держава щодо якої винесено рішення на користь заявника, має право на

свій розсуд обрати способи відновлення права особи, порушеного владними суб'єктами, і вправі обрати найбільш ефективний спосіб відновлення порушеного права. суд залишає за державою обрання засобу для виконання зобов'язань (крім окремих справ, зокрема звільнення незаконно затриманої особи).

24. В судовому забезпеченні конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи в Україні виокремлено такі два взаємопов'язані рівні:

I) наднаціональний (діяльність ЄСПЛ по розгляду справ щодо Держави Україна, та передбачає участь держави в якості сторони у провадженнях по даним справам);

II) національний (передбачає створення державою механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини).

25. Визначено денотативність ролі ЄСПЛ як суб'єкту наднаціонального рівня в системі судового забезпечення конституційної безпеки держави в рамках Ради Європи, яка полягає у вказуванні відповідно до спеціальної процедури державі в необхідності виконання як стороні взятих зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ратифікованих протоколів до неї.

26. Обґрунтовано необхідність внести зміни та доповнити частиною третьою статтю 9 Конституції України, виклавши її в наступній редакції :

«Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

Задля уникнення колізій запропоновано викласти ст. 124 Конституції України в такій редакції:

«Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутком Міжнародного кримінального суду.

{Частина шоста статті 124 набирає чинності з 30.06.2019 - див. пункт I розділу II Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

{Стаття 124 в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016}

Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових установ здійснюється в порядку, визначеному законом.»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамов В.І., Афоніна О.Г., Національна безпека як філософська категорія. *Державне управління : теорія та практика*. 2010. № 1. С. 1-7.
2. Адамчук О. В., Дмитренко О. М., Салюк С. В.. ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІЗНИХ АСПЕКТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ПОНЯТТЯ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. *Теорія та практика державного управління* . Вип. 4(63). 2018. URL.: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/5/5_1.pdf
3. Айріян К. Б. Конституційно-правова сутність інституту "конституційна скарга". *Правничий вісник Університету "КРОК"*.2014. Вип. 18. С. 20–25.
4. Андріанов К.В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: автореф. дис.... канд. юрид.наук: 12.00.11. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.Київ, 2003. 18 с.
5. Андрушко П.П. Правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права. *Верховенство права: історія, теорія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22 грудня 2010 р.)*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. С. 76–80.
6. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
7. Антонов В. О. Поняття та зміст системи національної безпеки . *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 137–144.
8. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України*. 2006. № 3. С. 19-21.

9. Асадулаев А.Б. Социально-экономическая безопасность в системе национальной безопасности . *Проблемы современной экономики*. 2009. №3. С. 115-118.
10. Баймуратов М. А. Делинский. А. А. Международно-правовые аспекты становления и развития европейской системы безопасности на пороге XXI века. Одесса : Юрид. лит., 2004. 182 с.
11. Бакірова І.О. Зміст Конституційного права людини і громадянина на судовий захист. Сайт Міністерства юстиції.
[URL:https://minjust.gov.ua/m/str_8158](https://minjust.gov.ua/m/str_8158)
12. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности. *Безопасность: информационн. сборник*. 2004. № 3. С. 91-94.
13. Блажівська Н.Є. Теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ при захисті майнових прав. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2020. 498 с.
14. Бліхар В.С., Бащук В.В. Філософсько-правовий і соціокультурний виміри національної безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. с. 378-385.
15. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін.-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НППМБ, 2001. С. 201.
16. Бондарь Н.С. Конституционная безопасность личности, общества, государства: постановка проблемы в свете конституционного правосудия. Правовая реформа, судебная реформа и конституционная экономика: Сборник статей. Москва. 2004.
17. Бондарь Н.С. Конституционный Суд России – гарант конституционной безопасности личности, общества, государства. *Конституционное правосудие: вестник конф. органов конституционного контроля стран молодой демократии*. 2003. № 4. С. 6-10.

18. Бондарь, Н.С. Власть и свобода на весах конституционного правосудия: Защита прав человека Конституционным Судом Российской Федерации. Москва: Юстицинформ, 2005. С. 17 - 20.
19. Буруковська Н. В. Вплив європейської моделі конституційного судочинства на формування органів конституційної юстиції в Україні: історико-правовий підхід. *Парламентаризм у Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції* : зб. наук. праць. Київ. 2015. С.124–127.
20. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського Суду з прав людини (Policy Paper). 2017. 28 с.
URL:https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf
21. Великий тлумачний словник сучасної мови
URL.:<https://slovnkyk.me/dict/vts/%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
22. Веніславський Ф. В. Судова влада України в правовому механізмі гарантування конституційних цінностей. *Права людини і демократія* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., Харків. 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 13–17.
URL.:http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15175/1/Venislavskiy_13-17.pdf
23. Висновок КСУ № 2-в/99 від 2 червня 1999 р. КСУ ВР. 1:387
24. Витрук Н. В. Верность Конституции. Российск. акад. правосудия. Москва : Изд-во РАП, 2008. 272 с.
25. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. Закон и право,. М. 1998. 383 с.
26. Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини : посібник для юристів. 2-ге видання. Рада Європи, 2017. 190 с.

- 27.Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. Київ : НІСД. 2016. 528 с.
- 28.Возжеников А. В. Парадигма национальной безопасности реформирующейся России. Москва. 2000.
- 29.Гаджиев Г.А. Конституционные принципы рыночной экономики (Развитие основ гражданского права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации). М. 2002.
- 30.Галузин, А.Ф. Правовая безопасность и ее принципы. СПб : "Юридический центр Пресс", 2008. С. 5 – 10.
- 31.Гецько М.М. Інститут конституційної скарги як засіб захисту прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород. 2014. 235 с.
- 32.Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці*. 2011. Випуск 143. Том 155 "Політологія". С. 42-46.
- 33.Глобальна та національна безпека: підручник / за заг. ред. Г.П.Ситника. Київ : НАДУ. 2016. 784 с.
- 34.Горбулін, В.П. Національна безпека: український вимір. Київ : ПІІ «Інтертехнологія», 2008. 104 с.
- 35.Гордієнко С.Г. Сутність та зміст поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2003. № 2. С. 114-117.
- 36.Городовенко В. Ефективність конституційної скарги як засобу правового захисту в аспекті новел практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 6. С. 118-127.
- 37.Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12)
- 38.Григорьев И.Б. «Конституционная безопасность» как категория в конституционно-правовой доктрине российской федерации. *Правозащитник*. Вип. 4. 2014. [URL:http://pravozashitnik.net/ru/2014/4/6](http://pravozashitnik.net/ru/2014/4/6)

- 39.Гультай М.М. Вплив практики європейського суду з прав людини на здійснення конституційного судочинства: шляхи оптимізації.
[URL:http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9592/Gultai%20311324.pdf?sequence=%201&isAllowed=y](http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9592/Gultai%20311324.pdf?sequence=%201&isAllowed=y)
- 40.Даник Ю. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ. Актуальні проблеми державного управління. Харків : ХарПІ НАДУ. 2005. № 2 (1). С. 178 – 185 [URL:http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/4/01.pdf](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/4/01.pdf)
- 41.Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посібн. Харків : Фоліо, 2002. 285 с.
- 42.Дацків, Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції. Львів : Центр Європи. 2006. 160 с.
- 43.Димитрова С.А. Обеспечение конституционной безопасности федеративного государства в условиях современного развития Российской Федерации (конституционно-правовой аспект): автореф. дис...на соиск. ... кандид. юр. наук. Москва. 2008. 26с.
- 44.Дмитрук М.М. Гармонізація КК України із практикою Європейського суду з прав людини як чинник впровадження кримінального проступку. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2012. 424 с.
- 45.Довгань О.Д. Теоретико-правові основи забезпечення інформаційної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 453 с.
- 46.Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження. дис. за здоб. ступ. д.ю.н 12.00.01. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ . 2020. 539 с.
[URL:http://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_doronin_0.pdf](http://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_doronin_0.pdf). Дата перегляду 09.09.2020

47. Драгоненко А. О. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права. *Наукові записки. Серія: Право. Вип. 5. 2018. С. 157-164.*
48. Дударев Д.С. Деякі проблемні питання впровадження судового прецеденту Європейського суду з прав людини в Україні. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 23 (62). № 1. 2010. С. 347-351.
49. Дудаш Т.І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України. 2010. № 2. С. 173-179*
50. Ежевский, Д.О. Конституционные гарантии стабильности государственного строя . *Образование и право. Вип. 9. 2010. С. 30-34.*
51. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011.
52. Етимологічний словник української мови : у 7 т. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 1: А-Г. 632 с.
53. Етимологічний словник української мови : у 7 т. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4: Н-П. 654 с
54. Європейський суд з прав людини : веб-сайт Вищої Ради Правосуддя. URL.: <http://www.vru.gov.ua/international/13>
55. Євсєєв О. П. Як Європейський суд "судить" історію (до питання про суддівський активізм) . Проблеми законності : зб. наук. пр. Харків. 2015. Вип. 129. С. 233-241.
56. Єзеров А. А. Об'єкт та зміст конституційної безпеки. *Юридична наука. Вип. 1 (1). 2011. С. 50-54.*

- 57.Єзеров А. Конституційна безпека як складник національної безпеки. *Український часопис конституційного права*. Вип. 2. 2017. С. 60-67
- 58.Жила С. Ю. Правові та організаційні засади забезпечення громадської безпеки підрозділами Національної поліції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2016. 222 с.
- 59.Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на законодавство України. *Национальный юридический журнал : теория и практика*. 2016. December. С. 8–12
- 60.Зміївська С.С. Судова практика як джерело формування та розвитку права (загальнотеоретичний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. НУ ЮАУ. Харків, 2012. 208 с.
- 61.Івановська І. М. До питання про місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Університетські наукові записки. № 1 (53)*. 2015. С. 12-26.
URL:http://univer.km.ua/statti/ivanovska_a.m._do_pytannya_pro_mistse_ko_nstytutsiynoho_sudu_ukrayiny_v_systemi_orhaniv_derzhavnoyi_vlady.pdf
- 62.Ільченко І. Деякі питання застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в Україні. *Право України*. 2009. № 10. С. 145-148
- 63.Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз: монографія /за заг. ред.. М.М. Гецько, Ю.М. Бисаги, Д.М. Белова. Ужгород : Гельветика. 2015. 225 с.
- 64.Калюжний Р. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи інформації в Україні: Тематичний збірник праць учасників Другої наук.-техн. конф.* Київ. 2000. С.17-21
- 65.Коваль І. Право на справедливий суд: практика європейського суду з прав людини щодо України. веб-сайт Міністерства юстиції.
URL:https://minjust.gov.ua/m/str_7474

66. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року №2747-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
67. Колісник В. Права людини та національна безпека у контексті подолання «минулого» і сучасних викликів. Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.). Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 133-139.
68. Коломієць О.В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації: монографія. Київ : КиМУ. 2013. 427 с.
69. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. веб-сайт ВРУ. URL.:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення 01.09.2020)
70. Кондильяк Э. Б. Трактат о системах, в которых вскрываются их недостатки и достоинства. Москва : Соцэкгиз, 1938. С. 3
71. Конституция СССР 1936 г. *Известия ЦИК СССР и ВЦИК*. 1936. № 283. 1936. С. 24.
72. Конституция СССР 1977 г. *Ведомости ВС СССР*. № 41. 1977. С. 415.
73. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України
74. Конституційний Суд України. Інформаційна доповідь 2019 рік, затверджена постановою Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 19-п/2020 «Про затвердження тексту щорічної інформаційної доповіді за 2019 рік». URL:https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2019.pdf
75. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1>

- [%80?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD#w1_12](#) (дата звернення 03.09.2020)
76. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.09.2020)
77. Конституція УРСР від 20.04.1978 р. веб-сайт : Верховної Ради України URL.: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>
78. Конституція УРСР від 23.06.1929 р. Сайт Верховної Ради України URL.: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>
79. Конституція УРСР від 30 січня 1937 року. веб-сайт : Верховної Ради України URL.: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
80. Конституція УСРР від березня 1919 р. веб-сайт : Верховної Ради України URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19>
81. КОРЖ І.Ф.. ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ СКЛАДОВИХ ПОНЯТТЯ. *Правова інформатика*. Вип. № 4(36). 2012. С. 69 – 75.
82. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). *МЭ И МО*. 1992. № 10. С. 67–75.
83. Кочура О.О. Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.О. Кочура; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 20 с.
84. Кравець Є., Мельник М. Концепція національної безпеки України. Проект . *Хрещатик*. 23 листопада 1993.
85. Кривонос Р. Об'єднана Німеччина і проблеми безпеки східної Європи. *Нова політика*. Вип. 2. 1996 С. 11-17.
86. Кримінальний процесуальний кодекс України від 3 квітня 2012 року № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17#Text>. (дата звернення: 02.11.2020)

87. Куковский А.А. Национальная безопасность в РФ: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. .. канд. юрид. наук. Москва. 2011.
88. Курс конституционного права Украины. Том 1. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под. ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. Харків: Одиссей, 2008. 672 с.
89. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України. Право України. 2002. № 2. С. 18-23.
90. Лаговьер Н.О. Социалистическое наступление и кулацкий террор. Москва. Ленинград : Гос. изд. 1930. 168 с.
91. Лемак О.В. Конституційно-правові основи забезпечення національної безпеки в Угорщині: Дис. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Державний вищий навчальний заклад “Ужгородський національний університет”. Ужгород. 2017. 215 с.
92. Лемак О.В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник УжНУ. Серія “Право”*. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 40-44.
93. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навч. посібн. Київ: Кондор, 2008.
94. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навч. посібн. Київ : КНТ. 2006. 280 с.
95. Ліпкан В.А. ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. *Право і безпека*. Т. 2, № 4. 2003. С. 57 -60.
96. Лукаш Т.В. Справедливий суд як критерій ефективності механізму захисту прав і свобод людини і громадянина. Автореферат дис. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Державний вищий навчальний заклад “Ужгородський національний університет” .2020. 235 с.

97. Магновський І. Європейський суд з прав людини як міжнародно-правова гарантія захисту прав і свобод громадян України. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2017. № 861. С. 291-296. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_861_43 (дата звернення: 11.10.2020)
98. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности. Ленинград. 1983. 176 с.
99. Мамонов В.В. *Конституционные основы национальной безопасности*. Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2004. 550 с.
100. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. в 50 томах. пер. з 2-го рос. вид. Ін-т іст. партії ЦК КП України філіал ін.-ту марксизму лєнінізму при ЦК КПКР. Т. 20. Київ: Політвидав України, 1965. С. 367.
101. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. Москва: Гос. изд. политической литературы, 1955. С. 180.
102. Матрусов Н. Д. О необходимости создания целостной системы национальной безопасности России: основные принципы, подходы, элементы. Безопасность. Инф. сб. 1996. № 3–4.
103. Митник О. Особливості судового захисту конституційних прав і свобод у межах Європейської системи захисту прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 4(33). 2020. С. 11-17.
104. Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
105. Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская ; ред. С. Г. Бархударов. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение. 1971. 543 с
106. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / за заг. ред. О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов. Київ. ІСЕМВ, 1993.
107. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети. *Зовнішні справи.*

[URL:https://uaforeignaffairs.com/uk/category/bezpeka/natsionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologiya-prioriteti](https://uaforeignaffairs.com/uk/category/bezpeka/natsionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologiya-prioriteti)

108. Нікіпелова Є. М. Сутність поняття «безпека» та його використання у системі державного управління й міжнародних відносин. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Вип. № 10 (50). 1 т.. 2018. С. 29-35.
109. Общая теория национальной безопасности: учебник / за заг. ред. А. А. Прохожева. 2-ге изд., дополн. Москва : РАГС, 2005. С. 31
110. Ольховський Б., Ольховський Є. Конституційні засади судової влади в умовах формування правової держави. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право. 2003. № 1(32). С. 45-51.
URL:http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4719/1/Olkhovskyi_45.pdf (дата звернення : 01.10.2020)
111. Панова, О.О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.07. Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2019. 516 с.
112. Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування*. Вип. 7. 2011.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7
113. Петренко В. С. Практика та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права в Україні. Київський районний суд міста Одеси (від 6 квітня 2016 року) URL:<https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1828-praktika-ta-rishennya-evropejskogo-sudu-zpravl-yudini-yak-dzherelo-prava-v-ukrajini>
114. Пильгун Н.В., Капустяк І.О. Конституційна безпека громадянського суспільства в Україні та взаємозв'язок з національною безпекою. URL:<http://er.nau.edu.ua/>
115. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Велес, 2007. 240 с.

116. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: навч. видання. Київ.: Наукова думка, 2003. С. 733.
117. Погорілко В.Ф. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика (Нормативні документи та коментарі): монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: А.С.К. 2003. С. 652.
118. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Підручник. 2-ге видання. Київ : Правова єдність, 2010. 432 с.
119. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. Сборник нормативных актов / за заг. ред. В. К. Боброва, М. А. Митюков. Москва : Зерцало, 1998. 800 с
120. Санжаревский И.И., Политическая наука: словарь и справочник. Изд.6-е, испр. и доп. Тамбов. 2016. 1290 с.
121. Політологічний енциклопедичний словник НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Укр. Асоціація політологів / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
122. Попов Ю.Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії й України. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 11. С. 49-52
123. Попович М.М. Єдність судової практики та повноваження Конституційного Суду України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* : серія Юриспруденція. № 12. Т. 1 . 2014. С. 73-76.
124. Портнов А. В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні: теоретичні та практичні проблеми . : Дис... д-ра наук: 12.00.02. 2009. 474 С.
125. Портнов А. Історико-правові джерела виникнення конституційного судочинства . *Віче*. №5. 2008.
[URL:http://veche.kiev.ua/journal/872/](http://veche.kiev.ua/journal/872/)

126. Практичний посібник щодо прийнятності заяв. Рада Європи. Європейський суд з прав людини. 2014.
[URL:https://echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf](https://echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf)
127. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17)
128. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text) (дата звернення: 23.08.2020)
129. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 року.
[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text)
130. Про Конституційний Суд України : Закон України № 2136-VIII від 13.07.2017. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text).
(дата звернення: 01.09.2020)
131. Про Конституційний Суд України: Закон України №2400-XII від 03.06.1992 [URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2400-12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2400-12) (дата звернення: 03.09.2020)
132. Про Конституційний Суд України: Закон України №192-VIII від 16.10.1996 . [URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80) (дата звернення: 03.09.2020)
133. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року.
[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text)
134. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text)

135. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV.
[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text)
136. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України 17 липня 1997 року N 475/97-ВР.
[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення: 29.08.2020)
137. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII.
[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140219?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140219?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97#Text)
138. Про утворення комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2020 р. № 258. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2020-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2020-%D0%BF#Text)
139. Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь. 2+е изд., перераб. и доп. Москва : Норинт. 2004. 1456 с.
140. Рабінович П. Практика Страсбургського суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 34 – 40
141. Рабінович П.М. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського Суду з прав людини*. 1999. С. 95-96
142. Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем. Системные исследования. Москва : Наука, 1974. С. 155.
143. Речицький В. Призначення сучасних конституцій. Сайт Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної

- групи. 26.03.2013. URL:<http://khpg.org/index.php?id=1364299892> (дата звернення: 01.09.2020)
144. Рішення КСУ № 9-зп. від 25.12.1997 р. «Щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 КУ».
145. Рішення КСУ № 6-зп. від 25.11.1997 р. «Щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 КУ та статті 248-2 ЦПКУ».
146. Рішення КСУ №8 рп від 09.06.1998 р. «Щодо внесення змін до Конституції України».
147. Рішення КСУ від 29.12.1999 р. № 11-рп/99 у справі про смертну кару URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>
148. Розвадовський В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 3 (7). 2016. С. 17-20.
149. Савенко М. Конституційний контроль змін до Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. Вип. № 4–5. 2011.
150. Савчин М. Суд не встановлює істину у справі - він гарантує рівність і забезпечує змагальність сторін у процесі, захищаючи права людини. веб-сайт : Ужгородського національного університету. URL:<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/mihajlo-savchin-sud-ne-vstanovlyuye-istinu-spravi-vin-garantuye.htm> (дата звернення: 08.10.2020)
151. Селіванов В. Національна безпека України та її забезпечення (концептуальний підхід). *Право України*. 1992. № 7. С. 12-15.
152. Селівон М. Вітальне слово учасникам Міжнародної конференції «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство» *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 4 – 6.
153. Серьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 41–46

154. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Хмельницький, Київ: Кондор, 2007.
155. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 505.
156. Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 18.
157. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 254 с.
158. Социология в СССР. Москва: Мысль. 1965. Т. 1. С. 143.
159. Социология: Энциклопедия / за заг. ред. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. Минск : Интерпрессервис, Книжный Дом. 2003. 1312 с.
160. Справа «Гонгадзе проти України». Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В. Г. Буткевича. Вип. 2 у 3 кн. Кн. 2 Київ : Право України. 2011. С. 48-89.
161. Строительство новой Украины — великое общее дело. Обращение Президента Украины Л. Д. Кучмы с ежегодным Посланием к народу, Верховной Раде Украины . *Одесские известия*. 23 мая 1998.
162. Ступак А.Л. Соціальний порядок як необхідна умова стабільності суспільних відносин. *Держава і право*. Вип. 51. 2011. С. 115-120.
163. Супрун Д.М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 22 с
164. Таран Д. П. Захист конституції: основні сучасні підходи. *Форум права*. 2015. № 3. С. 212-218.
165. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. Вісник Національної академії правових наук України № 2 (85) 2016. С. 31-46.

166. Тіпко Е.В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. Вип. № 2 (12). 2016.
167. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород. 2019. 39 с.
[URL:https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/19618](https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/19618)
168. Тодика Ю.М. Функції Конституції України та її загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. № 1 (8) . 1997. С. 20-28.
169. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины Основной Закон государства и общества. Харьков : Факт. 382 с.
170. Туркіна І.Є. Конституційне правосуддя в механізмі державного управління країн Західної Європи (на прикладах Італії, Німеччини, Франції). *Актуальні проблеми державного управління*. №1(41). Київ, 2011. С. 449-454.
171. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р.
[URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016) (дата звернення: 01.07.2020 р.)
172. Федотова Ю., Рогов А. О категориях “конституционная безопасность” и “национальная безопасность”: терминологический анализ. *Государственная служба*. 2014. № 3(89). С. 22-27.
173. Филина И.А. Специальный порядок как условие социального прогресса . *Практична філософія та правовий порядок: Зб. на-ук. статей*. Харків. 2000. С. 89.
174. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 178-179.

175. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Наук.-метод. посібн. для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ. 2015. 208 с.
176. Хилько М. Ефективність діяльності Європейського суду з прав людини: український контекст. Громадська думка про правотворення. 2020. № 9 (194). С. 14–20.
[URL:http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/9.pdf](http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/9.pdf)
177. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2011. 261 с.
178. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top)
179. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ. 2007. 200 с.
180. Чапчиков С.Ю. К вопросу о понятии национальной безопасности. Обеспечение безопасности в международном и национальном пространстве: Материалы международной научно-практической конференции. 4 апреля 2017 г. Тамбов. 2017. 392 с.
181. Чапчиков С.Ю. Конституционные гарантии обеспечения безопасности общества и государства. *Конституционное и муниципальное право*. 2009. № 17.
182. Чванкін С.А. Особливості застосування у цивільному судочинстві Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Сайт Київського районного суду міста Одеса від 5.04.2016р. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1825-osoblivosti-zastosuvannya-u-tsivilnomu-sudochinstvi-evropejskoji-konventsiji-pro-zakhist-prav-lyudini-i-osnovopolozhnikh-svobod> (дата звернення: 21.02.2021)

183. Шамраєва В. М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. Вип. 8. 2018. С. 88-94.
184. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие для учителя.
185. Швед І.І. Місце органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави. дис... канд. юрид. наук. 12.00.02 Конституційне право; Муніципальне право. Ужгород. 2018. 205 с.
186. Шебанов А. Ф. Форма советского права. Москва : Юрид. лит. 1968. 215 с.
187. Шевчук І.М. Особливості судового конституційного контролю в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. Вип. 1. 2003. С. 27-33.
188. Шемшученко Ю. С. Судова влада в Україні: сучасна доктрина, механізми та перспективи реалізації Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 року. [URL:https://core.ac.uk/download/pdf/87397404.pdf](https://core.ac.uk/download/pdf/87397404.pdf)
189. Шуберт Т.Э. Конституционная безопасность России . *Журнал российского права*. Вип. 4/5. 1998.
190. Шульженко Ю.Л. Самоохрана Конституции Российской Федерации. Москва 1997. С. 5.
191. Шутий М. В. Аспекти визначення поняття «безпека» та його значення для забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право* Вип. № 3 (74). 2014. С. 173 – 178.
192. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2018 р. Затверджена на засіданні Конституційного Суду України постановою Конституційного Суду України від 06.06. 2019 р. № 22-п/2019 Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.

- [URL:http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2018.pdf](http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2018.pdf) (дата звернення: 23.04.2020).
193. Эбзеев Б. С. Конституция. Правовое государство. Конституционный суд. Москва. 1996. 349 с.
194. Юридична Газета Online від 01 серпня 2019 . Роль ЄСПЛ у забезпеченні належного та ефективного механізму захисту прав людини в Україні [URL:https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-espl-u-zabezpechenni-nalezhnogo-ta-efektivnogo-mehanizmu-zahistu-prav-lyudini-v-ukrayini.html](https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-espl-u-zabezpechenni-nalezhnogo-ta-efektivnogo-mehanizmu-zahistu-prav-lyudini-v-ukrayini.html)
195. Ярмол Л. В. Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав людини. Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави : збірник тез ІХ Всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 травня 2020 року, Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 85–86.
196. Banaszak B. Modele skargi konstytucyjnej. Skarga konstytucyjna. Praca zbiorowa pod red. Janusza Trzcinskiego. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2000. 230 s.
197. Derlatka, M. Ewolucja skargi konstytucyjnej w niemieckim porzadku prawnym
198. Dictionnaire Diplomatique: 8 vol. Academie Diplomatique Internationale . Publ. sous la dir. de M.A.F. Frangu-lis. Paris: Academie Diplomatique Internationale, 1933
199. Garlicki, Leszek. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykladu. Wyd. 12. Warszawa, 2008. 431 s.
200. Gerards J. H., Fleuren J. W. A. Implementation of the EGHR and the case-law of the European Court of Human Rights in national case-law. A438 comparative study. [URL:https://www.wodc.nl/binaries/2106-summary_tcm28-72096.pdf](https://www.wodc.nl/binaries/2106-summary_tcm28-72096.pdf) (дата звернення : 03.10.2020).

201. Gerards J. The European Court of Human Rights. Comparative Constitutional Reasoning. Cambridge : Cambridge University Press. P. 237–276. Doi:10.1017/9781316084281.009.
202. Greer Steven. The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights. URL:[http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf) (дата звернення : 03.10.2020).
203. Human Development Report, 1994. Mode of access: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdrete_nostats.pdf
204. Maunz T, Schmidt-Bleibtreu B., Klein F., Bethge H. Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Loseblatt. Stand, 2005. 463 s.
205. Przegląd Sejmowy. 2006. № 1. S. 81.
206. Šimíček V. USTAVNÍ STÍŽNOST 3. aktualizované a přepracované vydání Praha, 2005. 359 s.
207. The American Heritage Dictionary of the English Language. Second College Edition. EXECUTIVE EDITOR Anne H. Soukhanov. URL.: <https://list-english.ru/img/newpdf/dictpdf/1.pdf>
208. The European Court of Human Rights: Questions and Answers for Lawyers. URL:http://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/PD_STRAS/PDS_Guides_recommendations/EN_PDS_20161021_The-European-Court-ofHuman-Rights-Questions-Answers-for-Lawyers.pdf (дата звернення : 2.10.2020)

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, у тому числі тих, які зареєстровані у міжнародних наукометричних базах:

1. Світлик О.М., Конституційна безпека держави як вид національної безпеки держави: понятійно-категорійний апарат. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 102-109.

2. Світлик О.М., Діяльність судів загальної юрисдикції в системі забезпечення конституційної безпеки: загальні засади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 5. S. 221-224.

3. Svitlyk Oksana, Activities of Courts of General Jurisdiction in the System of Ensuring the Constitutional Security of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 6. Volume 2. S.116-119.

4. Світлик О.М., Діяльність КСУ, як спеціалізованого органу в системі судово-конституційного забезпечення (контролю) конституційної безпеки України. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 62. 2020. С. 124-28.

5. Svitlyk Oksana. Ensuring the Constitutional Security of the State: an Institutional Approach. *European Humanitarian Studies*. 2020. №2 S. 79-83.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Світлик О.М., Конституційна система захисту безпеки держави та місце в ній судових органів держави. *Верховенство права та правова держава : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 33–35.

7. Svitlyk O.M. Judiciary and the Principle of Court System. *Právna veda a prax v treťom tisícročí : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice, 27.–28. február 2019)*. Košice, 2019. S. 31–33.

8. Світлик О.М., Конституційна безпека: особливості поняття. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.).* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 32-37.